निर्णय-सागरनाम्न्या संस्थया प्रकाशितस्य प्रतिरूपम्

ऐतरेयब्राह्मणम्

चौखम्भा संस्कृत संस्थान

वाराणसी

वैशाख कृ ४ - ६ - ३१

॥ अथ ऐतरेयब्राह्मणप्रारंभः ॥

निर्णय-सागराख्यया संस्थया प्रकाशितया

निर्णय-सागरनाम्न्या संस्थया प्रकाशितस्य प्रतिरूपम्

ऐतरेयब्राह्मणम्

चौखम्भा संस्कृत संस्थान
पोस्ट बाक्स नं० ११३९
वाराणसी–२२१ ००१ (भारत)

भारताधिशासन-मानवसंसाधनविकासमन्त्रालय (शिक्षाविभाग) दत्तेन
द्रव्यसाहाय्येन प्राकाश्यं नीतम्

मूल्यम् रु० २३-००

पुनर्मुद्रणम् १९८७

प्रकाशकः
चौखम्भा संस्कृत संस्थान
पो० आ० चौखम्भा, पोस्ट बाक्स नं० ११३९
जड़ाव भवन, के. ३७/११६, गोपाल मन्दिर लेन
वाराणसी-२२१ ००१ (भारत)

मुद्रक-श्रीगोकुल मुद्रणालय, गोपाल मन्दिर लेन, वाराणसी-२२१ ००१

REPRODUCTION OF THE EARLIER EDITION OF
THE NIRNAYA SAGAR PRESS, BOMBAY

AITAREYABRĀHMAṆAM

CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN
Post Box No. 1139
VARANASI-221 001 (INDIA)

This publication has been brought out with the financial assistance from the Government of India, Ministry of Human Resource Development (Department of Education)

[If any defect is found in this book please return the book by V. P. P. for postage to the publisher for free exchange.]

Price Rs. 23-00

Reprinted 1987

Publishers :

CHAUKHAMBHA SANSKRIT SANSTHAN

P. O. Chaukhambha, Post Box No. 1139

Jadau Bhawan, K. 37/116, Gopal Mandir Lane

VARANASI (INDIA)

Priented–Srigokul Mudranalaya, Gopal Mandir Lane, Varanasi

ॐनमःश्रीवेदपुरुषाय ॥ ॥ हरिःॐ ॥ अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्तदंतरेणसर्वाअन्यादेवताआग्नावैष्णवंपु
रोळाशंनिर्वपंतिदीक्षणीयमेकादशकपालंसर्वाभ्यएवैनंतद्देवताभ्योऽनंतरायंनिर्वपंत्यग्निर्वैसर्वादेवताविष्णुःसर्वादेवता
एतेवैयज्ञस्यांत्येतन्वौयदग्निश्चविष्णुश्चतद्यदाग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंत्यंततएवतद्देवानृध्नुवंतितदाहुर्यदेकादशकपालः
पुरोळाशोद्वावग्नाविष्णूकैनयोस्तत्रक्लृप्तिःकाविभक्तिरित्यष्टाकपालआग्नेयोऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रमग्नेश्छंदस्त्रिकपा
लोवैष्णवस्त्रिर्हीदंविष्णुर्व्यक्रमतसैनयोस्तत्रक्लृप्तिःसाविभक्तिर्घृतेचरुंनिर्वपेतयोऽप्रतिष्ठितोमन्येतास्यांवावसनप्रतितिष्ठ
तियोनप्रतितिष्ठतितद्यद्घृतंतत्स्त्रियैपयोयेतंडुलास्तेपुंसस्तन्मिथुनंमिथुनेनैवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजा
यतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदारब्धयज्ञोवाएषआरब्धदेवतोयोदर्शपूर्णमासाभ्यांयजतआमावास्येनवाहविषेष्ट्वापौर्णमासे
नवातस्मिन्नेवहविषितस्मिन्बर्हिषिदीक्षेतैषोएकादीक्षासप्तदशसामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंच
र्तवोहेमंतशिशिरयोःसमासेनतावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद ॥ १ ॥
यज्ञोवैदेवेभ्यऽउदक्रामत्तमिष्टिभिःप्रैषमैच्छन्यदिष्टिभिःप्रैषमैच्छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वंतमन्वविंदन्ननुवित्तयज्ञोराध्नोति
यएवंवेदाहूतयोवैनामैतायदाहुतयऽएताभिर्वैदेवान्यजमानोह्वयतितदाहुतीनामाहुतित्वमूतयःखलुवैतानामयाभिर्दे
वायजमानस्यहवमायंतियेवैपंथानोयाःस्रुतयस्तावाऊतयस्तऽउएवैतत्स्वर्गयाणायजमानस्यभवंतितदाहुर्यदन्योजुहो

त्यंथयोनुचाहयजतिचंकस्मात्तंहोतेत्याचक्षतइतिंयद्वावसतत्रयथाभाजनदेवतांअमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेव
होतुर्होतृत्वंहोताभवतिंहोतेत्येनमाचक्षतेयएवंवेद ॥ २ ॥ पुनर्वाएतमृत्विजोगर्भंकुर्वंतिंयंदीक्षयंत्यद्भिरभिषिंचंतिरे
तोवाआपंःसरेतसमेवैनंतत्कृत्वादीक्षयंतिंनवनीतेनाभ्यंजंत्याज्यंवैदेवानांसुरभिघृतंमनुष्याणामायुतंपितृणांनवनीतंग
र्भाणांतद्यन्नवनीतेनाभ्यंजंतिस्वेनैवैनंतद्भागधेयेनसमर्धयंत्यांजंत्येनंतेजोवाएतदक्ष्योर्यदांजनंसतेजसमेवैनंतत्कृत्वादी
क्षयंत्येकविंशत्यादर्भपिंजूलैःपावयंतिंशुद्धमेवैनंतत्पूतंदीक्षयंतिंदीक्षितविमितंप्रपादयंतिंयोनिर्वाऽएषादीक्षितस्यंयद्दी
क्षितविमितंयोनिमेवैनंतत्स्वांप्रपादयंतितस्माद्ध्रुवाद्योनेरास्तेचचरतिचंतस्माद्ध्रुवाद्योनेर्गर्भाधीयंतेचंप्रचजायंतेतस्मा
द्दीक्षितंनान्यत्रदीक्षितविमितादादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वापिवाभ्याश्रावयेयुर्वाससाप्रोर्णुवंत्युल्बंवाएतद्दीक्षित
स्ययद्वासंउल्बेनैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिंकृष्णाजिनमुत्तरंभवत्युंत्तरंवाउल्बाज्जरायुंजरायुणैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिंमुष्टीकुरुतेंमुष्टीवैकृ
त्वागर्भोन्तःशेतेंमुष्टीकृत्वाकुमारोजायतेंतद्यन्मुष्टीकुरुतेयज्ञंचैवंतत्सर्वाश्चदेवतामुष्ट्योःकुरुतेंतदाहुर्नपूर्वदीक्षिणःसंस
वोस्तिपरिगृहीतोवाएतस्ययज्ञःपरिगृहीतादेवतानैतस्यार्तिरस्त्यंपरदीक्षिणएवयथातथेत्युन्मुच्यकृष्णाजिनंमवभृथम
भ्यवैतितस्मान्मुक्तागर्भाजरायोर्जायंतेंसहैववाससाभ्यवैतितस्मात्सहैवोल्बेनकुमारोजायते ॥ ३ ॥ त्वमग्नेसप्रथाअ
सिंसोमयास्तेमयोभुवइत्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येअनुब्रूयाद्यःपूर्वमनीजानःस्यात्तस्मैत्वयायज्ञंवितन्वतइतिंयज्ञमेवा

॥ १ ॥

स्मा एतद्धितनोत्वंग्निः प्रत्नेनमन्मनासोमगीर्भिष्ट्वावयमितिंयः पूर्वमीजानः स्यात्तस्मैप्रत्नमितिपूर्वंकर्माभिवदतितत्तन्नाद
त्यमग्निर्वृत्राणिजंघनंत्त्वंसोमासिसत्पतिरितिंवार्त्रघ्नावेवकुर्याद्वृत्रंवाएषहंतियंयज्ञउपनमतितस्माद्वार्त्रघ्नावेवकर्तव्यात्व
ग्निर्मुखंप्रथमोदेवतानामग्निश्चविष्णोतपउत्तममहइत्याग्नावैष्णवस्यहविषोयाज्यानुवाक्येभवतआग्नावैष्णव्यौरूपसमृ
द्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदत्यग्निश्चहवैविष्णुश्चदेवानांदीक्षापालौतौदीक्षायाईशातेतद्य
दाग्नावैष्णवंहविर्भवतियौदीक्षायाईशातेतौप्रीतौदीक्षांप्रयच्छतांयौदीक्षयितारौतौदीक्षयेतामितित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रिय
त्वाय ॥ ४ ॥ गायत्र्यौस्विष्टकृतःसंयाज्येकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजस्वीब्रह्मवर्च
सीभवतियएवंविद्वान्गायत्र्यौकुरुतउष्णिहावायुष्कामःकुर्वीतायुर्वाउष्णिकसर्वमायुरेतियएवंविद्वानुष्णिहौकुरुतेऽ
नुष्टुभौस्वर्गकामःकुर्वीतद्वयोर्वाअनुष्टुभोश्चतुःषष्टिरक्षराणित्रयइमऊर्ध्वाएकविंशालोकाएकविंशत्यैकविंशत्यैवेमाँल्लो
कान्रोहतिस्वर्गएवलोकेचतुःषष्टितमेनप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंविद्वाननुष्टुभौकुरुतेबृहत्यौश्रीकामोयशस्कामःकुर्वी
तश्रीर्वैयशश्छंदसांबृहतीश्रियमेवयशआत्मन्धत्तेयएवंविद्वान्बृहत्यौकुरुतेपंक्तीयज्ञकामःकुर्वीतपांक्तोवैयज्ञउपैनंयज्ञो
नमतियएवंविद्वान्पंक्तीकुरुतेत्रिष्टुभौवीर्यकामःकुर्वीतौजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजस्वींद्रियवान्वीर्यवान्भवतियएवंवि
द्वांस्त्रिष्टुभौकुरुतेजगत्यौपशुकामःकुर्वीतजागतावैपशवःपशुमान्भवतियएवंविद्वान्जगत्यौकुरुतेविराजावन्नाद्यकामः

कुर्वीतान्नंवैविराट्तस्माद्यस्यैवेहभूयिष्ठमन्नंभवतिसऽएवभूयिष्ठंलोकेविराजतितद्विराजोविराट्त्वंविस्वेषुराजतिश्रेष्ठः
स्वानांभवतियएवंवेद ॥ ५ ॥ अथोपंचवीर्यंवाएतच्छंदोयद्विराड्यत्त्रिपदातेनोष्णिहागायत्र्यौयदस्याएकादशाक्षरा
णिपदानितेनत्रिष्टुब्यत्त्रयस्त्रिंशदक्षरातेनानुष्टुम्नवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिनद्वाभ्यांयद्विराट्तत्पंचमंसर्वेषांछंदसां
वीर्यमवरुंधेसर्वेषांछंदसांवीर्यमश्नुतेसर्वेषाछंदसांसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेऽन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंय
एवंविद्वान्विराजौकुरुतेतस्माद्विराजावेवकर्तव्यौप्रेद्धोअग्नइमोअग्नइत्येतेऋतंवावदीक्षासत्यंदीक्षातस्मादीक्षितेनसत्यमे
ववदितव्यमथोखल्वाहुःकोर्हतिमनुष्यःसर्वंसत्यंवदितुंसत्यसंहितावैदेवाअनृतसंहितामनुष्याइतिविचक्षणवतींवाचंव
देच्चक्षुर्वैविचक्षणंविह्येनेनपश्यतीत्येतद्धवैमनुष्येषुसत्यंनिहितंयच्चक्षुस्तस्मादाचक्षाणमाहुरद्रागितिसयद्यदर्शमित्याहा
थास्यश्रद्दधतियद्युवैस्वयंपश्यतिनबहूनांचनान्येषांश्रद्दधातितस्माद्विचक्षणवतीमेववाचंवदेत्सत्योत्तराहैवास्यवागुदि
ताभवतिभवति ॥ ६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वर्गंवाएतेनलोकमुपप्रयंतियत्प्रायणीयस्तत्प्रायणीयस्यप्रायणीयत्वंप्राणोवैप्रायणीयउदानउदयनीयःसमानोहो
ताभवतिसमानौहिप्राणोदानौप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैयज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामंत्तेदेवानकिंचनाशक्नुवन्कर्तुंनप्रा
जानंस्तेब्रुवन्नदितिंत्वयेमंयज्ञंप्रजानामेतिसातथेत्यब्रवीत्सावैवोवरंवृणाऽइतिवृणीष्वेतिसैतमेववरमवृणीतमत्प्रायणाय

ज्ञाः संतुमुदुदयनाइतितथेतिंतस्मादादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवंत्यादित्यउदयनीयोवरवृतोह्यस्यांअथोएतंवरमवृणीतंम
यैवप्राचींदिशंप्रजानाथाग्निनादक्षिणांसोमेनप्रतीचींसवित्रोदीचीमितिंपथ्यांयजतियत्पथ्यांयजतिंतस्मादसौपुरउदेतिं
पश्चास्तमेतिंपथ्यांह्येषोनुसंचरत्यग्निंयजतियदाग्निंयज तिंतस्माद्दक्षिणतोग्रओषधयःपच्यमानाआयंत्याग्नेय्योह्योषधयः
सोमंयजतिंयत्सोमंयजतितस्मात्प्रतीच्योप्यापोबह्व्यःस्यंदंतेंसौम्याह्यापःसवितारंयजतिंयत्सवितारंयजतिंतस्मादुत्तर
तःपश्चांदयंभूयिष्ठंपवमानःपवतेंसवितृप्रसूतोह्येषएतत्पवतंउत्तमामदितिंयजतिंयदुत्तमामदितिंयजतिंतस्मादसाविमां
वृष्ट्याभ्युनत्त्यंभिजिघ्रतिंपंचदेवतायजतिंपांक्तोयज्ञःसर्वादिशःकल्पंतेंकल्पतेयज्ञोपितस्यैंजनतायैकल्पतेंयत्रैवंविद्वा
न्होताभवति ॥ ७ ॥ यस्तेजोब्रह्मवर्चसमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिःप्राङ्सइयांत्तेजोवैब्रह्मवर्चसंप्राचीदिंक्तेजस्वीब्रह्मव
र्चसीभवतिंयएवंविद्वान्प्राङेतिंयोन्नाद्यमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिर्दक्षिणासइयादंन्नादोवाएषोन्नपतिर्यंदग्निरन्नादोन्नपतिर्भ
वत्यंश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंविद्वान्दक्षिणैतिंयःपशूनिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिःप्रत्यङ्सइयांत्पशवोवाएतेयदापःपशुमान्भव
तिंयएवंविद्वान्प्रत्यङ्ङेतिंयःसोमपीथमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिरुदङ्सइयादुत्तराहवैसोमोराजांप्रसोमपीथमाप्नोतिंयएवंवि
द्वानुदङ्ङेतिंस्वर्ग्यैवोर्ध्वादिक्सर्वासुदिक्षुराध्नोतिंसम्यंचोवाऽइमेलोकाःसम्यंचोस्माऽइमेलोकाःश्रियैदीद्यतियएवंवेदंप
थ्यांयजतिंयत्पथ्यांयजतिंवाचमेवतद्यज्ञमुखेसंभरतिंप्राणापानावग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिःपथ्यामेव

यजतिंयत्पथ्यामेवयजतिंवाचैवतद्यज्ञंपंथामपिनयतिंचक्षुषीएवाग्नीषोमौंप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिंश्चक्षुषावैदे
वायज्ञंप्राजानंश्चंक्षुषावाएतत्प्रज्ञायतेयदप्रज्ञेयंतस्मादपिंमुग्धश्चरित्वायदैवानुष्ठ्यांचक्षुषाप्रजानात्यथप्रजानातिंयद्वैत
द्देवायज्ञंप्रा जानन्नस्यावावतत्प्राजानन्नस्यांसमभरन्नस्यैवैयज्ञस्तायतेऽस्यैक्रियतेस्यैसंभ्रियतंइयंह्यदितिस्तंवुत्तमामदि
तिंयजतिंयदुत्तमामदितिंयजतिंयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यै ॥ ८ ॥ देवविशःकल्पयितव्याइत्याहुस्ताःकल्प
मानाअनुंमनुष्यविशःकल्पंतइतिंसर्वाविशःकल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेंयत्रैवंविद्वान्होताभवतिंस्वस्तिनः
पथ्यासुधन्वस्वित्यन्वाहंस्वस्त्यप्सुवृजनेस्वर्वति ॥ स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुंस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिंमरुतोवैदेवा
नांविशस्ताएवैतद्यज्ञमुखेचीक्लृपंत्सवैंश्छंदोभिर्यजेदित्याहुंःसवैंवैछंदोभिरिष्ट्वांदेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानंःस
वैंश्छंदोभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतिंस्वस्तिनःपथ्यासुधन्वसु[1] ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठेतिंपथ्यायाःस्वस्तेस्त्रिष्टुभांवग्नेनयसु
पथारायेअस्मानांदेवानामपिपंथामगन्मेत्यग्नेस्त्रिष्टुभौंत्वंसोमप्रचिकितोमनीषांयातेधामानिदिवियापृथिव्यामितिंसोम
स्यत्रिष्टुभांवाविश्वदेवंसत्पतिंयइमाविश्वाजातानीतिंसवितुर्गायत्र्यौंसुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंमहीमूषुमतारंसुव्रता
नामित्यदितेर्जगत्यांवेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवा

१ भाष्येत्रावसानाभावः 'धन्वसुस्वस्तिऋद्धि' इतिसंहितापाठस्तत्र ।

अस्यच्छंदोभिर्यजतंःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेद ॥९॥ तावाऽएताःप्रवत्योनेतृमत्यःपथिमत्यःस्वस्तिमत्यएतस्यह
विषोयाज्यानुवाक्याएताभिर्वाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानएताभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतितासुपदमस्ति
स्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिमरुतोहवैदेवविशोंतरिक्षभाजनास्तेभ्योहयोनिवेद्यस्वर्गंलोकमेतीश्वराहैनंनिवारोद्धोर्विवा
मंथितोःसयदाहस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतितंमरुद्भ्योदेवविड्भ्योयजमानंनिवेदयतिनहवाएनंमरुतोदेवविशःस्वर्गंलो
कंयंतंनिरुंधतेनविमश्नतेस्वस्तिहैनमत्यजंतिस्वर्गंलोकमभियएवंवेदविराजावेतस्यहविषःस्विष्टकृतःसंयाज्येस्यातांयेत्रय
स्त्रिंशदक्षरे ॥ सेदग्निरग्नींऽरत्यस्त्वन्यान्त्सेदग्निर्योवनुष्यतोनिपातीत्येतेविराड्भ्यांवाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैत
द्यजमानोविराड्भ्यामिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतितेत्रयस्त्रिंशदक्षरेभवतस्त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाऽअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादि
त्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमेयज्ञमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरेणाक्षरेणैवतद्देवतांप्रीणातिदेवपात्रेणैवतद्देवता
स्तर्पयति ॥१०॥ प्रयाजवदननुयाजंकर्तव्यंप्रायणीयमित्याहुर्हीनमिववाएतदींखितमिवयत्प्रायणीयस्यानुयाजाऽइति
तत्तन्नादृत्यंप्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंप्राणावैप्रयाजाःप्रजानुयाजायत्प्रयाजानंतरियात्प्राणांस्तद्यजमानस्यांतरियाद्य
दनुयाजानंतरियात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरियात्तस्मात्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंपत्नीर्नसंयाजयेत्संस्थितयजुर्नजुहुया
त्तावतैवयज्ञोसंस्थितःप्रायणीयस्यनिष्कासंनिदध्यात्तमुदयनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्यसंतत्यैयज्ञस्याव्यवच्छेदायाथोखलु

यस्यामेवस्थाल्यांप्रायणीयंनिर्वपेत्तस्यामुदयनीयंनिर्वपेत्तावतैवयज्ञःसंततोऽव्यवच्छिन्नोभवत्यमुष्मिन्वाएतेनलोकेराध्नु वंतिनास्मिन्नित्याहुर्यत्प्रायणीयमितिप्रायणीयमितिनिर्वपंतिप्रायणीयमितिचरंतिप्रयंत्येवास्माल्लोकाद्यजमानाइत्यवि द्ययैवतदाहुर्व्यतिषजेद्याज्यानुवाक्यायाःप्रायणीयस्यपुरोनुवाक्यास्ताउदयनीयस्ययाज्याःकुर्याद्याउदयनीयस्यपुरोनु वाक्यास्ताःप्रायणीयस्ययाज्याःकुर्यात्तद्व्यतिषजंत्युभयोर्लोकयोर्ऋद्ध्याउभयोर्लोकयोःप्रतिष्ठित्याउभयोर्लोकयोर्ऋध्नो त्युभयोर्लोकयोःप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयोयज्ञस्यधृत्यैयज्ञस्यबर्सन ध्यैयज्ञस्याप्रस्रंसायतद्यथैवादइतिहस्माहतेजन्याउभयतोंतयोरप्रस्रंसायबर्सौनह्यत्येवमेवैतद्यज्ञस्योभयतोंतयोरप्रस्रं सायबर्सौनह्यतियदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयःपथ्ययैवेतस्वस्त्याप्रयंतिपथ्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्ये वेतःप्रयंतिस्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति ॥ ११ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

प्राच्यांवैदिशिदेवाःसोमंराजानमक्रीणंस्तस्मात्प्राच्यांदिशिक्रीयतेतंत्रयोदशान्मासादक्रीणंस्तस्मात्त्रयोदशोमासो नानुविद्यतेनवैसोमविक्रय्यनुविद्यतेपापोहिसोमविक्रयीतस्यक्रीतस्यमनुष्यानभ्युपावर्तमानस्यदिशोवीर्याणींद्रियाणि व्युदसीदंस्तान्येकयर्चावारुरुत्संतंतानिनाशक्नुवंस्तानिद्वाभ्यांतानितिसृभिस्तानिचतसृभिस्तानिपंचभिस्तानिषड्भिस्ता निसप्तभिर्नैवावारुंधतंतान्यष्टाभिरवारुंधतायदष्टाभिरवारुंधतायदष्टाभिराश्नुवतयदष्टाभिरवारुंधतायष्टाभिराश्नुवतंतदष्टानामष्टत्वमश्नुतेय

द्यत्कामयते यएवंवेदं तस्मादेतेषु कर्मस्वष्टावष्टावनूच्यंतइंद्रियाणांवीर्याणामवरुध्यै ॥ १२ ॥ सोमायक्रीतायप्रोह्यमाणा
यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्भद्रादभिश्रेयःप्रेहीत्यन्वाहायंवावलोकोभद्रस्तस्मादसावेवलोकःश्रेयान्त्स्वर्गमेवतल्लोकंयजमानं
गमयतिबृहस्पतिःपुरएतातेऽअस्त्वितिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवास्माएतत्पुरोगवंमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यत्यथेमवस्यवरऽआ
पृथिव्याऽइतिदेवयजनंवैवरंपृथिव्यैदेवयजनएवैनंतदवसाययत्यारेशत्रून्कृणुहिसर्ववीरइतिद्विषंतमेवास्मैतत्पाप्मानं
भ्रातृव्यमपबाधतेऽधरंपादयतिसोमयास्तेमयोभुवइतितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रोह्यमाणेस्वयैवैनंतद्देवत
यास्वेनच्छंदसासमर्धयतिसर्वेनंदंतियशसागतेनेत्यन्वाहयशोवैसोमोराजासर्वोहवाएतेनक्रीयमाणेननंदतियश्चयज्ञेल
प्स्यमानोभवतियश्चनसभासाहेनसख्यासखायइत्येषवैब्राह्मणानांसभासाहःसखायत्सोमोराजाकिल्बिषस्पृदित्येषउए
वकिल्बिषस्पृद्योवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसकिल्बिषंभवतितस्मादाहुर्मानुवोचोमाप्रचारीःकिल्बिषंनुमायातयन्नितिपि
तुषणिरित्यन्नंवैपितुंदक्षिणावैपितुतामेनेनसनोत्यन्नसनिमेवैनंतत्करोत्यरंहितोभवतिवाजिनायेतींद्रियंवैवीर्यंवाजिनं
माजरसंहास्मैवाजिनंन।पच्छिद्यतेयएवंवेदागन्देवइत्यन्वाहागतोहिसतर्हिभवत्यृतुभिर्वर्धतुक्षयमित्यृतवोवैसोमस्यरा
ज्ञोराजभ्रातरोयथामनुष्यस्यतैरेवैनंतत्सहागमयतिदधातुनःसवितासुप्रजामिषमित्याशिषमाशास्तेसनःक्षपाभिरहभि
श्चजिन्वत्वित्यहानिवाअहानिरात्रयःक्षपाअहोरात्रैरेवास्माएतामाशिषमाशास्तेप्रजावंतंरयिमस्मेसमिन्वत्वित्याशि षमे

वाशास्तैयातेधामानिहविषायजंतीत्यन्वाहतातेविश्वापरिभूरस्तुयज्ञं । गयस्फानःप्रतरणःसुवीरइतिगवांनस्फावयि
तांप्रतारयितैधीत्येवतदाहावीरहाप्रचरासोमदुर्यानितिगृहावैदुर्याबिभ्यतिवैसोमाद्राज्ञआयतोयजमानस्यगृहाःसयदे
तामन्वाहशांत्यैवैनंतच्छमयतिसोस्यशांतोनप्रजांनपशून्हिनस्तीमांधियंशिक्षमाणस्यदेवेतिवारुण्यापरिदधातिवरुणदे
वत्योवाएषंतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिशिक्षमाणस्यदेवेतिशि
क्षतेवाएषयोयजतेक्रतुंदक्षंवरुणसंशिशाधीतिवीर्यंप्रज्ञानंवरुणसंशिशाधीत्येवतदाहययातिविश्वादुरितातरेमसुतर्मा
णमधिनावंरुहेमेतियज्ञोवैसुतर्मानौःकृष्णाजिनंवैसुतर्मानौर्वाग्वैसुतर्मानौर्वाचमेवतदारुह्यतयास्वर्गंलोकमभिसंतरति
ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रि
रुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथ
मांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १३ ॥ अन्यतरोनड्वान्युक्तःस्यादन्यतरोविमुक्तो
ऽथराजानमुपावहरेयुर्यदुभयोर्विमुक्तयोरुपावहरेयुःपितृदेवत्यंराजानंकुर्युर्यद्युक्तयोरयोगक्षेमःप्रजाविंदेत्ताःप्रजाःपरि
प्लवेरन्योनड्वान्विमुक्तस्तच्छालासदांप्रजानांरूपंयोयुक्तस्तच्चक्रियाणांतेयेयुक्तेन्येविमुक्तेऽन्यउपावहरंत्युभावेवतेक्षेमयो
गौकल्पयंतिदेवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततएतस्यांप्राच्यांदिश्ययतंतंतास्ततोसुराअजयंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंतंतां

स्ततोसुरा अजयँस्तेप्रतीच्यांदिश्ययतंतंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तउदीच्यांदिश्ययतंतंतांस्ततोसुरा अजयँस्तउदीच्यांप्राच्यां
दिश्ययतंतंतेततोनपराजयंतसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यांदिशियतेतवायातयेद्वेश्वरोहानृणाकर्तोस्तेदेवा अब्रुवन्नंरा
जतयावैनोजयंतिराजानंकरवामहाइतितथेतितेसोमंराजानमकुर्वंस्तेसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयंन्नेषवैसोमराजायोयज
तेप्राचितिष्ठत्यादधतितेनप्राचींदिशंजयतितंदक्षिणापरिवहंतितेनदक्षिणांदिशंजयतितंप्रत्यंचमावर्तयंतितेनप्रतीचींदि
शंजयतितमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंतितेनोदीचींदिशंजयतिसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयतियएवंवेद ॥ १४ ॥ हविराति
थ्यंनिरुप्यतेसोमेराजन्यागतेसोमोवैराजायजमानस्यगृहानागच्छतितस्माएतद्धविरातिथ्यंनिरुप्यतेतदातिथ्यस्याति
थ्यत्वंनवकपालोभवतिनववैप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैप्रणानांप्रतिप्रज्ञात्यैवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैयज्ञःस्वयैवैनंतदेवतयांस्वे
नच्छंदसासमर्धयतिसर्वाणिवावच्छंदांसिचपृष्ठानिचंसोमंराजानंक्रीतमन्वायंतियावंतःखलुवैराजानमनुयंतितेभ्यःस
र्वेभ्यऽआतिथ्यंक्रियतेग्निंमंथंतिसोमेराजन्यागतेतद्यथैवादोमनुष्यराजऽआगतेन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतेऽ
एवमेवास्माऽएतत्क्षदंतेयदग्निंमंथंत्यग्निर्हिदेवानांपशुः ॥ १५ ॥ अग्नयेमथ्यमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरभित्वादेवसवि
तरितिसावित्रीमन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसवितावैप्रसवानामीशेसवितृप्र
सूताएवैनंतन्मंथंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयामन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानु

वाचाहाथकस्माद्द्यावापृथिवीयामन्वाहेतिद्यावापृथिवीभ्यांवाएतंजातंदेवाःपर्यगृह्णंस्ताभ्यामेवाद्यापिपरिगृहीतस्तस्मा
द्द्यावापृथिवीयामन्वाहत्वामग्नेपुष्करादधीतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहाग्नौमथ्यमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासम
र्धयत्यथर्वानिरमंथतेतिरूपसमृद्धमेतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिसयदिनजायेतयदिचिरं
जायेतराक्षोघ्न्योगायत्र्योनूच्याअग्नेहंसिन्यत्रिणमित्येतारक्षसामपहत्यैरक्षांसिवाएनंतर्ह्यालभंतेयर्हिनजायतेयर्हिचिरं
जायतेसयद्येकस्यामेवानूक्तायांजायेतयदिद्वयोरथोतब्रुवंतुजंतवइतिजातायजातवतीमभिरूपामनुब्रूयाद्यद्यज्ञेभिरूपंत
त्समृद्धमायंहस्तेनखादिनमितिहस्ताभ्यांह्येनंमंथंतिशिशुंजातमितिशिशुरिवह्वाएषप्रथमजातोयदग्निर्नबिभ्रतिविशाम
ग्निंस्वध्वरमितियद्वैदेवानांनेतितदेषामो ३ मितिप्रदेवंदेववीतयेभरतावसुवित्तममितिप्रह्रियमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्धमास्वेयोनौनिषीदत्वित्यैषहवाऽअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेराजातंजातवेदसीतिजातइतरोजातवेदाइतरःप्रि
यंशिशीतातिथिमित्यैषहवाअस्यप्रियोतिथिर्यदग्निरग्नेःस्योनआगृहपतिमितिशांत्यामेवैनंतद्दधात्यग्निनाग्निःसमिध्यते
कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाड्जुह्वास्यइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंत्वंह्यग्नेअग्निनाविप्रोविप्रेणसन्त्सतेतिविप्रइत
रोविप्रइतरःसन्नितरःसन्नितरःसखासख्यासमिध्यसइत्यैषहवाअस्यस्वःसखायदग्निरग्नेस्तंमर्जयंतसुक्रतुंपुरोयावानमा
जिषु ॥ स्वेषुक्षयेषुवाजिनमित्यैषहवाअस्यस्वःक्षयोयदग्निरग्नेर्यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवाइत्युत्तमयापरिदधातियज्ञेनवैतद्दे

वायज्ञमयजंतंयदग्निनाग्निमयजंतंतेस्वर्गंलोकमायँस्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंतंयत्रपूर्वेसा
ध्याःसंतिदेवाइतिच्छंदांसिवैसाध्यादेवास्तेग्रेग्निनाग्निमयजंतंतेस्वर्गंलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चतेग्रेग्निनाग्नि
मयजंतंतेस्वर्गंलोकमायंन्त्सैषास्वर्ग्याहुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदिहवाअप्यब्राह्मणोक्तोयदिदुरुक्तोक्तोयजतेथहैषाहुतिर्गच्छत्ये
वदेवान्नपाप्मनासंसृज्यतेगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिःपाप्मनासंसृज्यतेयएवंवेदताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमृद्धा
एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतेसप्तद
शोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निंदुवस्यताप्यायस्वसमेतुतइ
त्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति
सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौम्यातिथिमत्यस्तियत्सौम्यातिथिमतीस्याच्छश्वत्सास्यादेतत्त्वेवैषातिथिमतीयदापीनवतीयदा
वाअतिथिंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणेनैवयजतीदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति
वैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवत
त्प्राणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेए

तद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वायैळांतंभवतीळांतेनवाएतेनदेवाअ
राध्नुवन्यदातिथ्यंतस्मादिळांतमेवकर्तव्यंप्रयाजानेवात्रयजंतिनानुयाजान्प्राणावैप्रयाजानुयाजास्तेयइमेशीर्षन्प्राणा
स्तेप्रयाजायेवांचस्तेनुयाजाःसयोत्रानुयाजान्यजेद्यथेमान्प्राणानालुप्यशीर्षधित्सेत्तादृक्तदतिरिक्तंतत्समुवाइमेप्राणावि
द्वेयेचेमेयेचेमेतद्यदेवात्रप्रयाजान्यजंतिनानुयाजांस्तत्रसकामंउपाप्तोयोनुयाजेषुयोनुयाजेषु ॥ १७ ॥ ॥ इतिप्रथम
पंचिकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामंन्नवोहमन्नंभविष्यामीतिनेतिदेवाअब्रुवन्नन्नमेवनोभविष्यसीतितंदेवाविमेथिरेसहैभ्योविहृतो
नप्रबभूवतेहोचुर्देवानवैनइत्थंविहृतोलंभविष्यतिहंतेमंयज्ञंसंभरामेतितथेतितंसंजभ्रुस्तंसंभृत्योचुरश्विनाविमंभिषज्य
तमित्यश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूतस्मादध्वर्यूघर्मंसंभरतस्तंसंभृत्याहतुर्ब्रह्मन्प्रवर्ग्येणप्रचरिष्यामोहोतरभि
ष्टुहीति ॥ १८ ॥ ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्तादितिप्रतिपद्यतेब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतीयंपित्रेराष्ट्र्येत्यग्रइति
वाग्वैराष्ट्रीवाचमेवास्मिंस्तद्दधातिमहान्महीअस्तभायद्विजातइतिब्राह्मणस्पत्याब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यत्य
भित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिसावित्रीप्राणोवैसविताप्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिसंसीदस्वमहाँअसीत्येवैनंसमसादयन्नंजंति

१ ‘ब्रह्म३न्प्रवर्ग्येण’ इतिप्लुतोच्चारणमिष्टमत्रभाष्ये ।

यंप्रथयंतोनविप्राइत्यंज्यमानायाभिरूपांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपतंगमक्तमसुरस्यमाययायोनःसनुत्योअभिदासदग्नेभ
वानोअग्नेसुमनाउपेताविति द्वेद्वे अभिरूपेयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंकृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वीमितिपंचराक्षोघ्योरक्षसाम
पहत्यैपरित्वागिर्वणोगिरोधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवर्चःशुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यंदपश्यंगोपामनिपद्यमानमितिचतस्रएकपा
तिन्यस्ताएकविंशतिर्भवंत्येकविंशोयंपुरुषोदशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्याऽआत्मैकाविंशस्तमिममात्मानमेकविंशंसंस्कुरु
ते ॥ १९ ॥ स्रक्केद्रप्सस्यधमतःसमस्वरन्निति नवपावमान्योनववैप्राणाःप्राणानेवास्मिंस्तद्दधात्ययंवेनश्चोदयत्पृश्निग
र्भाइत्ययंवैवेनोस्माद्वाऊर्ध्वाअन्येप्राणावेनंत्यवांचोन्येतस्माद्वेनःप्राणोवाअयंसंनाभेरितितस्मान्नाभिस्तन्नाभेर्नाभित्वं
प्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदेवियत्पवित्रंधिषणाअतन्वतेतिपूतवंतःप्रा
णास्तइमेवांचोरेतस्योमूत्र्यःपुरीष्यइत्येतानेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ २० ॥ गणानांत्वागणपतिंहवामहइतिब्राह्मणस्पत्यंब्र
ह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतिप्रथश्चयस्यसप्रथश्चनामेतिघर्मतन्वःसतनुमेवैनंतत्सरूपंकरोतिरथंतरमाजभाराव
सिष्ठः॥भरद्वाजोबृहदाचक्रेअग्नेरितिबृहद्रथंतरवंतमेवैनंतत्करोत्यपश्यंत्वामनसाचेकितानमितिप्रजावान्प्राजापत्यः
प्रजामेवास्मिंस्तद्दधातिकाराधद्धोत्राश्विनावामितिनवविच्छंदसस्तदेतद्यज्ञस्यांतस्त्यंविक्षुद्रमिववाअंतस्त्यमणीयइवच

---

१ यद्यप्यत्रभाष्ये'पुरीष्या'इतिदृश्यते तथापि पुरीषायहितःपुरीष्यइतिव्युत्पत्त्यामूलपाठएवसुवचः।

स्थवीयइवचतस्मादेताविच्छंदसोभवंत्येताभिर्हाश्विनोःकक्षीवान्प्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाश्विनोःप्रियं
धामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदाभात्यग्निरुषसामनीकमितिसूक्तंपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छेत्यभिरूपंयद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्धंतदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातिग्रावाणेवतदिदर्थंजरेथेइतिसूक्तमक्षीइवकर्णाविवनासेवेत्यंग
समाख्यायमेवास्मिंस्तदिंद्रियाणिदधातितदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातीळेद्यावापृथिवीपूर्वचित्तयइतिसू
क्तमग्निंघर्मंसुरुचंयामन्निष्टयइत्यभिरूपंयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंतदुजागतंजागतावैपशवःपशूनेवास्मिंस्तद्दधातियाभिर
मुमावतंयाभिरमुमादतमित्येतावतोहात्राश्विनौकामान्ददृशतुस्तानेवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनंतत्समर्धयत्यरूरुचदुषसः
पृश्निरग्रियइतिरुचितवतीरुचमेवास्मिंस्तद्दधातिद्युभिरक्तुभिःपरिपातमस्मानित्युत्तमयापरिदधात्यरिष्टेभिरश्विनासौ
भगेभिः ॥ तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौरित्येतैरेवैनंतत्कामैःसमर्धयतीतिनुपूर्वपटलं ॥२१॥
अथोत्तरमुपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांहिङ्कृण्वतीवसुपत्नीवसूनामभित्वादेवसवितःसमीवत्संनमातृभिःसंवत्सइवमातृभिर्यस्ते
स्तनःशशयोयोमयोभूर्गौरमीमेदनुवत्संमिषंतंनमसेदुपसीदतसंजानानाउपसीदन्नभिज्ञ्वादशभिर्विवस्वंतोदुहंतिसप्तै
कांसमिद्धोअग्निरश्विनासमिद्धोअग्निर्वृषणारतिर्दिवस्तदुप्रयक्षतममस्यकर्मात्मन्वन्नभोदुह्यतेघृतंपयउत्तिष्ठब्रह्मणस्पते
ऽधुक्षत्पिप्युषीमिषमुपद्रवपयसागोधुगोषमासुतेसिंचतश्रियंमानूनमश्विनोर्ऋषिःसमुत्येमहतीरपऽइत्येकाविंशतिरभि

रूपांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धमुदुष्यदेवःसविताहिरण्ययेत्यनूत्तिष्ठतिप्रैतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुप्रैतिगंधर्वइत्थापदमस्यरक्षती
तिंखरमवेक्षतेनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतमित्युपविशतितप्तोवांघर्मोनक्षतिस्वहोतोंभापिबतमश्विनेतिपूर्वाह्णेयजत्यग्नेवीही
त्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृद्भाजनंयदुस्नियांस्वाहुतंघृतंपयोऽस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्णेयजत्यग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृ
द्भाजनंत्रयाणांहवैहविषांस्विष्टकृतेनसमवद्यंतिसोमस्यघर्मस्यवाजिनस्येतिसयदनुवषट्करोत्यग्नेरेवस्विष्टकृतोनंतरित्यै
विश्वाआशादक्षिणसादितिब्रह्माजपतिस्वाहाकृतःशुचिर्देवेषुघर्मःसमुद्रादूर्मिमुदियर्तिवेनोद्रप्सःसमुद्रमभियज्जिगाति
सखेसखायमभ्याववृत्स्वोर्ध्वऊषुणऊतयऊर्ध्वोनःपाह्यंहसस्तंघेमित्थानमस्विनइत्यभिरूपांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपावक
शोचेतवहिक्षयंपरीतिभक्षमाकांक्षतेहुतंहविर्मधुहविरिंद्रतमेग्नावश्यामतेदेवघर्म ॥ मधुमतःपितुमतोवाजवतोंगिरस्व
तोनमस्तेअस्तुमामाहिंसीरितिघर्मस्यभक्षयतिश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतंमायस्मिन्त्सप्तवासवाइतिसंसाद्यमानाया
न्वाहहविर्हविष्मोमहिसद्मदैव्यमितियदहरुत्सादयिष्यंतोभवंतिसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइत्युत्तमयापरिदधातितदेतद्दे
वमिथुनंयद्धर्मःसंयोघर्मस्तच्छिश्नंयौशफौतौशफौयोपयमनीतेश्रोणिकपालेयत्पयस्तद्रेतस्तदिदमग्नौदेवयोन्यांप्रजननेरे
तःसिच्यतेग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याऽआहुतिभ्यःसंभवत्यृङ्मयोयजुर्मयःसाममयोवेदमयोब्रह्ममयोमृतमयःसंभूय
देवताअप्येतियएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतेनयज्ञक्रतुनायजते ॥ २२ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंतंतेवाअसुराइमाने

वल्लोकान्पुरोकुर्वंतयथौजीयासोबलीयासएवंतंवाअयस्मयीमेवेमामकुर्वंतरजतामंतरिक्षंहरिणींदिवंतेतथेमाँल्लोकान्पुरो
कुर्वंततेदेवाअब्रुवंन्पुरोवाइमेसुराइमाँल्लोकानक्रतंपुरइमाँल्लोकान्प्रतिकरवामहाइतितथेतितेसदएवास्याःप्रत्यकुर्वतांग्नी
ध्रमंतरिक्षाद्धविर्धानेदिवस्तेतथेमाँल्लोकान्पुरःप्रत्यकुर्वंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदउपायामौपसदावैमहापुरंजयंतीतितथेतिते
यामेवप्रथमामुपसदमुपायँस्तयैवैनानस्माँल्लोकादनुदंतंयांद्वितीयांतयांतरिक्षाद्यांतृतीयांतयादिवस्तांस्तथैभ्योलोकेभ्यो
नुदंततेवाएभ्योलोकेभ्योनुत्तांअसुराऋतूनश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमास्तिस्रःसतीरुपसदौद्वि
र्द्विरेकैकामुपायँस्ताःषट्सम्पद्यंतंषड्वाऋतवस्तान्वाऋतुभ्योनुदंततेवाऋतुभ्योनुत्ताअसुरामासानश्रयंततेदवाअब्रुवन्नु
पसदएवोपायामेतितथेतितइमाःषट्सतीरुपसदौद्विर्द्विरेकैकामुपायँस्ताद्वादशसमपद्यंतद्वादशवैमासास्तान्वैमासेभ्यो
नुदंततेवैमासेभ्योनुत्ताअसुरांअर्धमासानश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमाद्वादशसतीरुपसदौद्वि
र्द्विरेकैकामुपायँस्ताश्चतुर्विंशतिःसमपद्यंतचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासास्तान्वाअर्धमासेभ्योनुदंततेवाअर्धमासेभ्योनुत्ताअ
सुरांअहोरात्रेअश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदावेवोपायामेतितथेतितेयामेवपूर्वाह्णउपसदमुपायँस्तयैवैनानह्नोनुदंतयामप
राह्णेतयारात्रेस्तांस्तथोभाभ्यामहोरात्राभ्यामंतरायँस्तस्मात्पूर्वाह्णएवपूर्वयोपसदाप्रचरितव्यंस्वपराह्णेपरयातावंतमे
वतद्विषतेलोकंपरिशिनष्टि ॥२३॥ जितयोवैनामैतायदुपसदोऽसपत्नांवाएताभिर्देवाविजितिंव्यजयंतासपत्नांविजितिं

विजयतेयएवंवेदयान्देवाएषुलोकेषुंयामृतुषुयांमासेषुंयामर्धमासेषुयामहोरात्रयोर्विजितिंव्यजयंतंतांविजितिंविजयते
यएवंवेदंतेदेवाअबिभयुरस्माकंविप्रेमाणमन्विदमसुराआभविष्यंतीतितेव्युत्क्रम्यामंत्रयंतांग्निर्वसुभिरुदक्रामदिंद्रोरु
द्रैर्वरुणआदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैस्तेतथाव्युत्क्रम्यामंत्रयंततेब्रुवन्हंतयाएवनइमाःप्रियतमास्तन्वस्ताअस्यवरुणस्यरा
ज्ञोगृहेसंनिदधामहैताभिरेवनःसनसंगच्छातैयोनएतदतिक्रामांद्यआलुलोभयिषादितितथेतितेवरुणस्यराज्ञोगृहेतनूः
संन्यदधततेयद्वरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदधततत्तानूनप्त्रमभवत्तत्तानूनप्त्रस्यतानूनप्त्रत्वंतस्मादाहुर्नसतानूनप्त्रिणे
द्रोग्धव्यमितितस्माद्विदमसुरानान्वाभवंति॥२४॥शिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंग्रीवाउपसदःसमानबर्हिषीभवतःसमा
नंहिशिरोग्रीवंमिषुंवाएतांदेवाःसमस्कुर्वतयदुपसदस्तस्याअग्निरनीकमासीत्सोमःशल्योविष्णुस्तेजनंवरुणःपर्णानिता
माज्यधन्वानोव्यसृजंस्तयापुरोभिंदन्तआयंस्तस्मादेताआज्यहविषोभवंतिचतुरोग्रेस्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुचतुःसंधि
र्हीषुरनीकंशल्यस्तेजनंपर्णानित्रीन्स्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुत्रिषंधिर्हीषुरनीकंशल्यस्तेजनं ॥ द्वौस्तनौव्रतमुपैत्युपसत्सु
द्विषंधिर्हीषुःशल्यश्चह्येवतेजनंचैकंस्तनंव्रतमुपैत्युपसत्स्वेकाह्येवेषुरित्याख्यायतएकयावीर्यंक्रियतेपरोवरीयांसोवाइमे
लोकाअर्वागंहीयांसःपरस्तादर्वाचीरुपसदउपैत्येषामेवलोकानामभिजित्याउपसद्यायमीढुषइमांमेअग्नेसमिधमिमामुप
सदंवनेरितितिस्रस्तिस्रःसामिधेन्योरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिजग्निवती

र्याज्यानुवाक्याः कुर्यादग्निर्वृत्राणि जंघनद्यंउग्रइवशर्यहात्वंसोमासिसत्पतिर्गयस्फानोअमीवहेदंविष्णुर्विचक्रमेत्रीणिप
दाविचक्रमइत्येताविपर्यस्ताभिरपराह्णेयजतिघ्नंतोवाएताभिर्देवाः पुरोभिंदंतआयन्यदुपसदः सच्छंदसः कर्तव्यानविच्छं
दसौयद्विच्छंदसः कुर्याद्ग्रीवासुतद्गंडंदध्यादीश्वरोग्लावोजनितोस्तस्मात्सच्छंदसएवकर्तव्यानविच्छंदसस्तदुहस्माहोपा
विर्जानश्रुतेयंउपसदांकिलवैतद्ब्राह्मणेयस्मादप्यश्लीलस्यश्रोत्रियस्यमुखंव्येवज्ञायतेतृप्तमिवरेभतीवेत्याज्यहविषोह्युपस
दोग्रीवासुमुखमध्याहितंतस्माद्धस्मतदाह॥२५॥देववर्मवाएतद्यत्प्रयाजाश्चानुयाजाश्चाप्रयाजमननुयाजंभवतीष्वैसंशि
त्याअप्रतिशरायसकृदतिक्रम्याश्रावयतियज्ञस्याभिक्रांत्याअनपक्रमायतदाहुःक्रूरमिववाएतत्सोमस्यराज्ञोंतेचरंतियद
स्यघृतेनांतेचरंतिघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंस्तद्यदंशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदआतुभ्यमिंद्रःप्यायतामात्व
मिंद्रायप्यायस्वाप्याययास्मान्त्सखीन् ॥ सन्यामेधयास्वस्तितेदेवसोमसुत्यामुदृचमशीयेतिराजानमाप्याययंतियदेवा
स्यतत्क्रूरमिवांतेचरंतितदेवास्यैतेनाप्याययंत्यथोएनंवर्धयंत्येवद्यावापृथिव्योर्वाएषगर्भोयत्सोमोराजातद्यदेष्टारायएष्टावामानिप्रेषेभगाय ॥ ऋतमृतवादिभ्योनमोदिवेनमःपृथिव्याइतिप्रस्तरेनिह्नवतेद्यावापृथिवीभ्यामेवतन्नमस्कुर्वंत्य
थोएनेवर्धयंत्येववर्धयंत्येव ॥ २६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥

१ भाष्ये 'तिह्नुवते संप्रीणयन्ति' इतिव्युत्पादनात्सएवतदीप्सितःपाठः ।

सोमोवैराजागंधर्वेष्वासीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितिसावागब्रवीत्स्त्रीकामावै
गंधर्वामयैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवाअब्रुवन्कथंवयंत्वदृतेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवंयर्हिवाववोमयार्थोभवि
तातर्ह्येववोहंपुनरागंतास्मीतितथेतितयामहानग्न्या[1]भूतयासोमंराजानमक्रीणंस्तामनुकृतिमस्कन्नांवत्सतरीमाजंतिसोम
क्रयणींतयासोमंराजानंक्रीणंतितांपुनर्निष्क्रीणीयात्पुनर्हिसातानागच्छत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यंसोमेराजनिक्रीतेगं
धर्वेषुहितर्हिवाग्भवतिसाग्नावेवप्रणीयमानेपुनरागच्छति ॥ २७ ॥ अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युःप्रदेवंदे
व्याधियाभरताजातवेदसं ॥ हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रींब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्गायत्रोवैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगाय
त्रीतेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतीमंमहेविदथ्यायशूषमितित्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियं
वीर्यंत्रिष्टुबोजसैवैनंतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्धयतिशश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुरितिस्वानामेवैनंतच्छ्रैष्ठ्यंगमयतिशृणोतुनोद
म्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रइत्यजरसंहास्मिन्नजस्रोदीदायययएवंवेदायमिहप्रथमोधायिधातृभिरितिजगतींवै
श्यस्यानुब्रूयाज्जागतोवैवैश्योजागताःपशवःपशुभिरेवैनंतत्समर्धयतिवनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशइत्यभिरूपांयद्यज्ञेभिरू
पंतत्समृद्धंमयमुष्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभिवाचंविसृजतेवाग्वाअनुष्टुब्वाच्येवतद्वाचंविसृजतेऽयमुष्यइतियदाहायमुष्याग

---

१ 'महानग्न्या' महतीचासौनग्नीचइतिभाष्येपाठः । नग्नीकुमारी ।

मँयापुरागंधर्वेष्ववांत्समित्यवात्सीद्धःक्षन्नूतैयमग्निरुरुष्यतीत्यैयंवाअग्निरुरुष्यंत्यमृतादिवजन्मनइत्यैमृतत्वमेवास्मिंस्त
द्धातिसहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतइतिदेवोह्येषएतज्जीवातवेकृतोयदग्निरिळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअ
धीत्येतद्वाइळायास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमहीतिनिधास्यंतोह्येनंभवंत्यग्नेहव्यायवोह्लवइतिहव्यंहिवक्ष्यन्भ
वंत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमःसीदयोनिमितिविश्वैरेवैनंतद्देवैःसहासादयतिकुलायिनंघृतवंतंसवित्रइतिकु
लायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्पैतुदारवाःपरिधयोगुग्गुलूर्णास्तुकाःसुगंधितेजनानीतियज्ञंनययजमानायसाध्वितियज्ञमे
वतद्दजुधाप्रतिष्ठापयतिसीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वानित्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैषस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिःसादयाय
ज्ञंसुकृतस्ययोनावितियजमानोवैयज्ञोयजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेदेवावीर्देवान्हविषायजास्यग्नेबृहद्यजमानेवयो
धाइतिप्राणोवैवयःप्राणमेवतद्यजमानेदधातिनिहोताहोतृषदनेविदानइत्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनंयदुत्तरवे
दीनाभिस्त्वेषोदीदिवाँअसदत्सुदक्षइत्यासन्नोहिसतर्हिभवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यग्निर्वैदेवानांवसिष्ठःसहस्रंभरःशु
चिजिह्वोअग्निरित्येषाहवाअस्यसहस्रंभरतायदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतिप्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतियएवंवेदत्वंदूतस्त्वमुनः
परस्पाइत्युत्तमयापरिदधातित्वंवस्यआवृषभप्रणेता ॥ अग्नेतोकस्यनस्तनेतनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधिगोपाइत्यग्निर्वैदे

१ 'अवात्समित्येव' इतिभाष्यपाठः । गंधर्वेषुयाहंवागवात्संस्थितास्मिइत्यर्थस्तत्र ।

वानांगोपाअग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तंआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधात्यथोसंवत्सरीणामेवैतां
स्वस्तिंकुरुतेताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथ
मामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियए
वंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ २८ ॥ हविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्या
मनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्वाहब्रह्मणावाएतेदेवाअयुंजतयद्धविर्धानेब्रह्मणैवैनेएतद्युंक्तेनवैब्रह्म
ण्वद्रिष्यतिप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतितृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहतदाहुर्यद्धविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्तृ
चंद्यावापृथिवीयमन्वाहेतिद्यावापृथिवीवैदेवानांहविर्धानेआस्तांतेउएवाद्यापिहविर्धानेतेहीदमंतरेणसर्वंहविर्यदिदंकिं
चंतस्मात्तृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहयमेइवयतमानेयदैतमितियमेइवह्येतेयतमानेप्रबाहुगितःप्रवांभरन्मानुषादेवयंतइ
तिदेवयंतोह्येनेमानुषाःप्रभरंत्यासीदतंस्वमुलोकंविदाने ॥ स्वासस्थेभवतमिंदवेनइतिसोमोवैराजेंदुःसोमायैवैनेएतद्रा
ज्ञआसदेचीक्ऌपदधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचइतिद्वयोर्ह्येतत्तृतीयंछदिरधिनिधीयतेउक्थ्यंवचइतियदाहयज्ञियंवैकर्मो
क्थ्यंवचोयज्ञमेवैतेनसमर्धयतियतस्रुचामिथुनायासपर्यतः ॥ असंयत्तोव्रतेतेक्षेतिपुष्यतीतियदेवादःपूर्वंयत्तवत्पदमा
हतदेवैतेनशांत्याशमयतिभद्राशक्तिर्यजमानायसुन्वतइत्याशिषमाशास्तेविश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविरितिविश्वरूपाम

न्वाहँसररराव्यामीक्षमाणोनुब्रूयाद्विश्वमिवहिरूपंरराव्याःशुक्लमिवचकृष्णमिवचविश्वंरूपमवरुंधआत्मनेचयजमानाय
चयत्रैवंविद्वानेतांरराव्यामीक्षमाणोन्वाहपरित्वागिर्वणोगिरइत्युत्तमयापरिदधातिसयदेवहविर्धानेसंपरिश्रितेमन्येता
थपरिदध्यादनग्नंभावुकाहहोतुश्चयजमानस्यचभार्याभवंतियत्रैवंविद्वानेतयाहविर्धानयोःसंपरिश्रितयोःपरिदधातिय
जुषावाएतेसंपरिश्रियेतेयद्धविर्धानेयजुषैवैनेएतत्परिश्रयंतितौयदेवाध्वर्युश्चप्रतिप्रस्थाताचोभयतोमेथ्यौनिहन्यातांम
थपरिदध्यादत्रहितेसंपरिश्रितेभवतस्ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृग
भिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायत
नाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥२९॥ अग्नीषो
माभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युःसावीर्हिदेवप्रथमायपित्रइतिसा वित्रीमन्वाहतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमा
नाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसवितावैप्रसवानामीशेसवितृप्रसूताएवैनौतत्प्रणयंतितस्मात्सावित्रीम
न्वाहप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्यामन्वाहतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुवाचाहाथकस्माद्ब्राह्मणस्पत्या
मन्वाहेतिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्पुरोगवंमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिप्रदेव्येतुसूनृतेतिसूनृतमेवतद्यज्ञंकरोतितस्मा
द्ब्राह्मणस्पत्यामन्वाहहोतादेवोअमर्त्यइतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रणीयमानेसोमंवैराजानंप्रणीयमानमंत

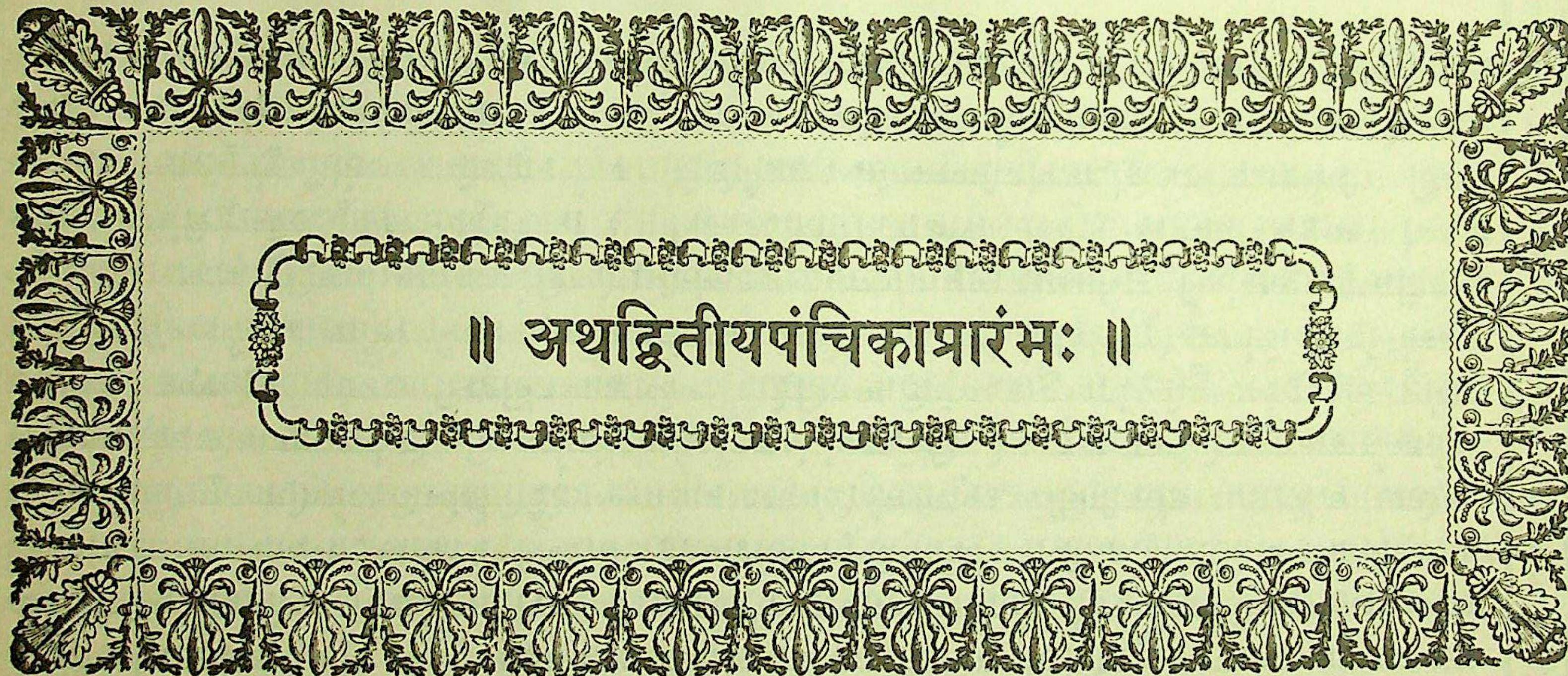
रेणैवसदोहविर्धानान्यसुरारक्षांस्यजिघांसंस्तमग्निर्मायययात्यनयत्पुरस्तादेतिमाययेतिमायया हि सतमत्यनयत्तस्माद्धस्या ग्निंपुरस्ताद्धरंत्युपत्वाग्नेदिवेदिवेउपप्रियंपनिघ्नतमितितिसृश्चैकांचान्वाहेश्वरौहवाएतौसंयंतौयजमानंहिंसितोर्यश्चासौ पूर्वउद्धृतोभवतियमुचैनमपरंप्रणयंतितद्यत्तिसृश्चैकांचान्वाहसंजानानावेवैनौतत्संगमयतिप्रतिष्ठायामेवैनौतत्प्रतिष्ठा पयत्यात्मनश्चयजमानस्यचाहिंसायाअग्नेजुषस्वप्रतिहर्यतद्वचइत्याहुत्याहूयमानायामन्वाहाग्नयएवतज्जुष्टिमाहुतिंगम यतिसोमोजिगातिगातुविदितितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रणीयमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धय तिसोमःसधस्थमासददित्यासत्स्यन्हिसताहिंभवतितदतिक्रम्यैवानुब्रूयात्पृष्ठतइ[1]वाग्नीध्रंकृत्वातमस्यराजावरुणस्तमश्वि नेतिवैष्णवीमन्वाहक्रतुंसचंतमारुतस्यवेधसः ॥ दाधारदक्षमुत्तममहर्विदंव्रजंचविष्णुःसखिवाँअपोर्णुतइतिविष्णुर्वैदे वानांद्वारपःसएवास्माएतद्द्वारंविवृणोत्यंतश्चप्रागाअदितिर्भवासीतिप्रपाद्यमानेन्वाहइयेनोनयोर्निसदनंधियाकृतामि त्यासन्नेहिरण्ययमासदंदेवएषतीतिहिरण्मयमिवहवाएषएतद्देवेभ्यच्छदयतियत्कृष्णाजिनंतस्मादेतामन्वाहास्तभ्ना द्द्यामसुरोविश्ववेदाइतिवारुण्यापरिदधातिवरुणदेवत्योवाएषतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैनंतद्दे वतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतितंयद्युपवाधावेयुरभयंवेच्छेरन्नेवावंदस्ववरुणंबृहंतमित्येतयापरिदध्याद्यावज्झोहाभयमि

---

१ 'पृष्ठतएवाग्नीध्रंकृत्वा' इतिभाष्यपाठः ।

च्छतियावज्ज्योहाभयंध्यायतितावज्ज्योहाभयंभवतियत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातितस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्यात्ताए
ताःसप्तदशान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरु
त्तमांताएकविंशतिःसंपद्यंतेएकविंशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्त्रयइमेलोकाअसावादित्यएकविंशउत्तमाप्रतिष्ठा
तद्दैवंक्षत्रंसाश्रीस्तदाधिपत्यंतद्ब्रध्नस्यविष्टपंतत्प्रजापतेरायतनंतत्स्वाराज्यमृध्नोत्येतमेवैताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या॥३०
इतिप्रथमपंचिकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथद्वितीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ यज्ञेनवैदेवाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायँस्तेबिभयुरिमंनोदृष्ट्वामनुष्याश्चऋषयश्चानुप्रज्ञा
स्यंतीतितंवैयूपेनैवायोपयँस्तंयद्यूपेनैवायोपयंस्तद्यूपस्ययूपत्वंतमवाचीनाग्रंनिमित्योर्ध्वाउदायँस्ततोवैमनुष्याश्चऋषयश्च
देवानांयज्ञवास्त्वभ्यायन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेवैयूपमेवाविंदन्नवाचीनाग्रंनिमितंतेविदुरनेनवैदेवायज्ञ
मयूयुपन्निति तमुत्खायोर्ध्वंन्यमिन्वंस्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यद्यूपऊर्ध्वोनिमीयतेयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोक
स्यानुख्यात्यैवज्रोवाएषयद्यूपःसोष्टाश्रिःकर्तव्योऽष्टाश्रिर्वैवज्रस्तंतंप्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवै
वज्रोवैयूपःसएषद्विषतोवधउद्यतस्तिष्ठतितस्माद्धाप्येतर्हियोद्वेष्टितस्याप्रियंभवत्यमुष्यायंयूपोमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वाखा
दिरंयूपंकुर्वीतस्वर्गकामःखादिरेणवैयूपेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयँस्तथैवैतद्यजमानःखादिरेणयूपेनस्वर्गंलोकंजयतिबैल्वंयू
पंकुर्वीतान्नाद्यकामःपुष्टिकामःसमांसमांवैबिल्वोगृभीतस्तदन्नाद्यस्यरूपमामूलाच्छाखाभिरनुचितस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजां
चपशूंश्चयएवंविद्वान्बैल्वंयूपंकुरुतेयदेवबैल्वां २ ॥ बिल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेज्योतिःस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवति
यएवंवेदपालाशंयूपंकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंवनस्पतीनांपलाशस्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियए
वंविद्वान्पालाशंयूपंकुरुतेयदेवपालाशां ३ ॥ सर्वेषांवाएषवनस्पतीनांयोनिर्यत्पलाशस्तस्मात्पलाशस्यैवपलाशेनाचक्ष
तेऽमुष्यपलाशममुष्यपलाशमितिसर्वेषांहास्यवनस्पतीनांकामउपाप्तोभवतियएवंवेद ॥ १ ॥ अञ्जमोयूपमनुब्रूहीत्याह

ध्वर्युं रंजंतित्वामध्वरेदेवयंतइत्यन्वाहाध्वरेह्येनंदेवयंतोंजंतिवनस्पतेमधुनादैव्येनेत्येतद्वैमधुदैव्यंयदाज्यंयदूर्ध्वस्तिष्ठा
द्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थइतियदिचतिष्ठासियदिचशयासैद्रविणमेवास्मासुधत्तादित्येवतदाहोच्छ्रयस्वव
नस्पतइत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंवर्ष्मन्पृथिव्याअधीत्येतद्वैवर्ष्मपृथिव्यैयत्रयूपमुन्मिन्वंतिसुमि
तीमीयमानोवर्चोधायज्ञवाहसइत्याशिषमाशास्तेसमिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादितिसमिद्धस्यह्येषएतत्पुरस्ताच्छ्रयतेब्रह्म
वन्वानोअजरंसुवीरमित्याशिषमेवाशास्तआरेअस्मदमतिंबाधमानइत्यशनायावैपाप्मामतिस्तामेवतदारान्नुदतेयज्ञाच्च
यजमानाच्चोच्छ्रयस्वमहतेसौभगायेत्याशिषमेवाशास्तऊर्ध्वऊषुणऊतयेतिष्ठादेवोनसवितेतियद्वैदेवानांनेतितदेषा[1]मो
२ मितितिष्ठदेवइवसवितेत्येवतदाहोर्ध्वोवाजस्यसनितेतिवाजसनिमेवैनंतद्धनसांसनोतियदंजिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामह
इतिच्छंदांसिवाअंजयोवाघतस्तैरेतद्देवान्यजमानाविह्वयंतेममयज्ञमागच्छतममयज्ञमितियदिहवाअपिबह्वइवयजंतेऽ
थहास्यदेवायज्ञ[2]मैवगच्छंतियत्रैवंविद्वानेतामन्वाहोर्ध्वोनःपाह्यंहसोनिकेतुनाविश्वंसमत्रिणंदहेतिरक्षांसिवैपाप्मात्रिणो
रक्षांसिपाप्मानंदहेत्येवतदाहकृधीनऊर्ध्वांचरथायजीवसइतियदाहकृधीनऊर्ध्वांचरणायजीवसइत्येवतदाहयदिहवा
अपिनीतइवयजमानोभवतिपरिहैवैनंतत्संवत्सरायददातिविदादेवेषुनोदुवइत्याशिषमेवाशास्तेजातोजायतेसुदिनत्वे

१ भाष्येनात्रप्लुतोगृहीतः। २ यज्ञमेवइतिभाष्येपाठः।

अह्नामितिंजातोह्येषएतज्जायतेंसमर्यआविदथेवर्धमानइतिंवर्धयंत्येवैनंतत्पुनंतिधीराअपसोमनीषेतिंपुनंत्येवैनंतद्देव
याविप्रउदियर्तिंवाचमितिंदेवेभ्यएवैनंतन्निवेदयतिंयुवासुवासाःपरिवीतआगादित्युत्तमयापरिदधातिंप्राणोवैयुवासु
वासाःसोयंशरीरैःपरिवृतंःसउश्रेयान्भवतिजायमानइतिंश्रेयाञ्छ्रेयान्ह्येषएतद्भवतिजायमानंस्तंधीरासःकवयउन्नयंति
स्वाध्योमनसादेवयंतइतिंयेवाअनूचानास्तेकवयस्तएवैनंतदुन्नयंतिंताएताःसप्तान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धय
द्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताएकादशसंपद्यंतंएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टु
बिंद्रस्यवज्रइंद्रायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिंस्थेम्नेबलायाविस्रं
साय ॥ २ ॥ तिष्ठेद्यूपा ३ः ॥ अनुप्रहरे ३ त् इत्याहुंस्तिष्ठेत्पशुकामस्यंदेवेभ्योवैपशवोन्नाद्यायालंभायनातिष्ठंतंतेप
क्रम्यप्रतिवावदतोतिष्ठन्नास्मानालप्स्यध्वेनास्मानितिंततोवैदेवाएतंयूपंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदश्रयंस्तस्माद्बिभ्यतउपाव
र्तंततमेवाद्याप्युपावृत्तास्ततोवैदेवेभ्यःपशवोन्नाद्यायालंभायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैपशवोन्नाद्यायालंभाययएवंवेदयस्यचैवं
विदुषोयूपस्तिष्ठत्यनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्यंतमुहस्मैतंपूर्वेन्वेवप्रहरंतिंयजमानोवैयूपोयजमानःप्रस्तरोग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देव
योन्याआहुतिभ्यःसंभूयंहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गलोकमेष्यतींत्यथयेतेभ्योवरआसंस्तएतंस्वरुमपश्यन्यूपशकलंतंतस्मि
न्कालेनुप्रहरेत्तत्रसकामउपाप्तोयोनुप्रहरणेतत्रसकामउपाप्तोयःस्थानेसर्वाभ्योवाएषदेवताभ्यआत्मानमालभतेयोदीक्ष

तेग्निःसर्वादेवताःसोमःसर्वादेवताःसयदग्नीषोमीयंपशुमालभतेसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमानआत्मानंनिष्क्रीणीतेत
दाहुर्द्विरूपोग्नीषोमीयःकर्तव्योद्विदेवत्योहीतितत्तन्नादृत्यंपीवइवकर्तव्यःपीवोरूपावैपशवःकृशितइवखलुवैयजमानोभ
वतितद्यत्पीवापशुर्भवतियजमानमेवतत्स्वेनमेधेनसमर्धयतितदाहुर्नाग्नीषोमीयस्यपशोरश्नीयात्पुरुषस्यवाएषोश्नातियो
ग्नीषोमीयस्यपशोरश्नातियजमानोह्येतेनात्मानंनिष्क्रीणीतइतितत्तन्नादृत्यंवार्त्रघ्नंवाएतद्धविर्यदग्नीषोमीयोग्नीषोमाभ्यां
वाइंद्रोवृत्रमहंस्तावेनमब्रूतांमावाभ्यांवैवृत्रमवधीर्वरंतेवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांश्वःसुत्याचांप
शुंसएनयोरेषोच्युतोवरवृतोह्येनयोस्तस्मात्तस्याशितव्यंचैवलीप्सितव्यंच ॥ ३ ॥ आप्रीभिराप्रीणातितेजोवैब्रह्मवर्च
समाप्रियस्तेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतिसमिधोयजतिप्राणावैसमिधःप्राणाहीदंसर्वंसमिंधतेयदिदंकिंचप्राणानेव
तत्प्रीणातिप्राणान्यजमानेदधातितनूनपातंयजतिप्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपातिप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिनराशंसंयजतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजांचैवतद्वाचंचप्रीणातिप्रजांचवाचंचयजमानेदधातीळोयजत्यन्नंवाइळोन्न
मेवतत्प्रीणात्यन्नंयजमानेदधातिबर्हिर्यजतिपशवोवैबर्हिःपशूनेवतत्प्रीणातिपशून्यजमानेदधातिदुरोयजतिवृष्टिर्वैदुरो
वृष्टिमेवतत्प्रीणातिवृष्टिमन्नाद्यंयजमानेदधात्युषासानक्तायजत्यहोरात्रेवाउषासानक्ताहोरात्रेएवतत्प्रीणात्यहोरात्रयो
र्यजमानंदधातिदैव्याहोतारायजतिप्राणापानौवैदैव्याहोतारांप्राणापानावेवतत्प्रीणातिप्राणापानौयजमानेदधातिति

स्रोदेवीर्यजतिप्राणोवाअपानोव्यानस्तिस्रोदेव्यस्ताएवतत्प्रीणातितायजमानेदधातित्वष्टारंयजतिवाग्वैत्वष्टावाग्घीदं
सर्वंताष्टीवंवाचमेवतत्प्रीणातिवाचंयजमानेदधातिवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिःप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिस्वाहाकृतीर्यजतिप्रतिष्ठावैस्वाहाकृतयःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतिताभिर्यथऋष्याप्रीणीयाद्यद्यथऋ
ष्याप्रीणातियजमानमेवतद्बंधुतायानोत्सृजति ॥४॥ पर्यग्नयेक्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरग्निर्होतानोअध्वरइतितृच
माग्नेयंगायत्रमन्वाहपर्यग्निक्रियमाणेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिवाजीसन्परिणीयतइतिवाजिनमिवह्येनं
संतंपरिणयंतिपरित्रिविष्ट्यध्वरंयात्यग्नीरथीरिवेत्येषहिरथीरिवाध्वरंपरियातिपरिवाजपतिःकविरित्येषहिवाजानांपतिर
तउपप्रेष्यहोतर्हव्यादेवेभ्यइत्याहाध्वर्युरजैदग्निरसनद्वाजमितिमैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेतदाहुर्यदध्वर्युर्होतारमुपप्रे
ष्यंत्यथकस्मान्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतइतिमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियाह्य
न्यमनावाचंवदत्यसुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यन्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेमनसैवतद्वाचमीरयतितन्मनसेरितयावाचा
देवेभ्योहव्यंसंपादयति ॥५॥ दैव्याःशमितारआरभध्वमुतमनुष्याइत्याहयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणांतानेव
तत्संशास्त्युपनयतमेध्यादुरआशासानामेधपतिभ्यांमेधमितिपशुर्वैमेधोयजमानोमेधपतिर्यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनस
मर्धयत्यथोखल्वाहुर्यस्यैवावकस्यैचदेवतायैपशुरालभ्यतेसैवमेधपतिरितिसयद्येकदेवत्यःपशुःस्यान्मेधपतयइतिब्रूयाद्य

दिद्विदेवत्योमेधपतिभ्यामितियदिबहुदेवत्योमेधपतिभ्यइत्येतदेवस्थितंप्रास्मा अग्निंभरतेतिपशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्राप
श्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवा अब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्यामइतिसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैमेयुष्माकमेकःपुरस्तादै
त्वितितथेतितस्याग्निःपुरस्तादैत्सोग्निमनुप्राच्यवततस्मादाहुराग्नेयोवावसर्वःपशुरग्निंहिसोनुप्राच्यवतेतितस्माद्वस्याग्निं
पुरस्ताद्धरंतिस्तृणीतबर्हिरित्योषध्यात्मावैपशुःपशुमेवतत्सर्वात्मानंकरोत्यन्वेनंमातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्यो
नुसखासयूथ्यइतिजनित्रैरेवैनंतत्समनुमतमालभंतउदीचीनाँअस्यपदोनिधत्तात्सूर्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजता
दंतरिक्षमसुंदिशःश्रोत्रंपृथिवींशरीरमित्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वादधात्येकधास्यत्वचमाच्छयतात्पुरानाभ्या अपिशसोवपामु
त्खिदतादंतरेवोष्माणंवारयध्वादितिपशुष्वेवतत्प्राणान्दधातिश्येनमस्यवक्षःकृणुतात्प्रशसाबाहूशलादोषणीकश्यपेवां
साच्छिद्रेश्रोणीकवषोरूस्रेकपर्णाष्ठीवंताषड्विंशतिरस्यवंक्रयस्ताअनुष्ठ्योच्यावयताद्गात्रंगात्रमस्यानूनंकृणुतादित्यंगान्ये
वास्यतद्गात्राणिप्रीणात्यूवध्यगोहंपार्थिवंखनतादित्याहौषधंवाऊवध्यमियंवाऽओषधीनांप्रतिष्ठातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठा
यामंततःप्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अस्नारक्षःसंसृजतादित्याहतुषैर्वैफलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्नामहाय
ज्ञात्सयदस्नारक्षःसंसृजतादित्याहरक्षांस्येवतत्स्वेनभागधेयेनयज्ञान्निरवदयतेतदाहुर्नयज्ञेरक्षसांकीर्तयेत्कानिरक्षांस्यृते
रक्षावैयज्ञइतितदुवाआहुःकीर्तयेदेवयोवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेत्रैनंसयदिवैनंनचयतेऽथपुत्रमथपौत्रंचयतेत्वेवैनमि

तिंसयदिकीर्तयेदुपाशुकीर्तयेत्तिरइववाएतद्वाचोयदुपाशुंतिरइवैतद्यद्रक्षास्यंथयदुच्चैःकीर्तयेदीश्वरोहास्यवाचोरक्षो
भाषोजनितोर्योयंराक्षसींवाचंवदतिसयांवैदृप्तोवदतियामुन्मत्तःसावैराक्षसीवाङ्नात्मनादृप्यतिनास्यप्रजायांदृप्तआ
जायतेयएवंवेदवनिष्ठुमस्यमाराविष्टोरूकंमन्यमानानेद्धस्तोकेतनयैरवितारवच्छमितारइतियेचैवदेवानांशमितारोयेच
मनुष्याणांतेभ्यएवैनंतत्परिददात्यध्रिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमीध्वमध्रिगा ३ उइतित्रिर्ब्रूयादपापेतिचाध्रिगुर्वै
देवानांशमितापापोनिग्रभीतांशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसंप्रयच्छतिशमितारोयदत्रसुकृतंकृणवथास्मासुतद्यद्दु
ष्कृतमन्यत्रतदित्याहाग्निर्वैदेवानांहोतासीत्सएनंवाचाव्यशाद्वाचावाएनंहोताविशास्तितद्यदर्वाग्यत्परःकृंतंतियदुल्बणं
यद्विथुरंक्रियतेशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसमनुदिशतिस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतिय
वंवेद ॥ ७ ॥ पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंतंतस्मादालब्धान्मेधउदक्रामंत्सोश्वंप्राविशत्तस्मादश्वोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमे
धमत्यार्जंतसकिंपुरुषोभवत्तेश्वमालभंतंसोश्वादालब्धादुदक्रामत्सगांप्राविशत्तस्माद्गौर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्या
र्जंतसगौरमृगोभवत्तेगामालभंतंसगोरालब्धादुदक्रामत्सोविंप्राविशत्तस्मादविर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसग
वयोभवत्तेऽविमालभंतंसोऽवेरालब्धादुदक्रामत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसउष्ट्रोभव
त्सोजेज्योक्तमामिवारमततस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयुक्ततमोयदजस्तेऽजमालभंतंसोजादालब्धादुदक्रामत्सइमांप्राविशत्त

स्मादियंमेध्याभवदथनमुत्क्रातमेधमत्यार्जंतसशरभोभर्वत्तएतउत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशर्वस्तस्मादेतेषांनाश्नीयांत्तमस्य
मन्वगच्छंन्त्सोनुगताव्रीहिरभर्वत्तद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिंसमेधेननःपशुनेष्टमसंत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिंसमेधे
नहास्यपशुनष्टंभवतिंकेवलेनहास्यपशुनष्टंभवतियएवंवेद ॥ ८ ॥ सवाएषपशुरेवालभ्यतेयत्पुरोळाशंस्तस्ययानिकिंशा
रूणितानिरोमाणियेतुषाःसात्वंग्येफलीकरणास्तदसृंग्यत्पिष्टंकिक्नसास्तन्मांसंयत्किंचित्कंसारंतदस्थिसर्वेषांवाएषपशूनां
मेधेनयजतेंयःपुरोळाशेनयजतेंतस्मादाहुःपुरोळाशसत्रंलोक्यमितिंयुवमेतानिदिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तं ॥
युवंसिंधूंरभिशस्तेरवद्यांदग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिंवपायैयजतिंसर्वाभिर्वाएषदेवताभिरालब्धोभवतिंयोदीक्षितो
भवतिंतस्मादाहुर्नदीक्षितस्याश्नीयादितिंसयदग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिंवपायैयजतिंसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमा
नंप्रमुंचतितस्मादाहुरशितव्यंवपायांहुतायांयजमानोहिसतर्हिंभवतींत्यान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेतिंपुरोळाशस्ययजं
त्यमश्नादन्यंपरिश्येनोअद्रेरितींतइवचह्येषइतइवचमेधःसमाहृतोभवतिंस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिंपुरोळाशःस्विष्ट
कृतोयजतिंहविरेवास्माएतत्स्वदयतींषमूर्जमात्मन्धत्तंइळामुपह्वयतेपशवोवाइळांपशूनेवतदुपह्वयतेंपशून्यजमानेदधा
ति ॥९॥ मनोतायैहविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युंस्त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतेतिसूक्तमन्वाहंतदाहुर्यदन्यदेवत्यउतप
शुर्भवंत्यथकस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोऽवदीयमानस्यान्वाहेतिंतिस्रोवैदेवानांमनोतांस्तासुहितेषांमनांस्योतानिवा

ग्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतानिर्गौर्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतान्यग्निर्वैदेवानांमनोतातस्मिन्हि
तेषांमनांस्योतान्यग्निःसर्वामनोताअग्नौमनोताःसंगच्छंतेतस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहाग्नीषोमा
हविषःप्रस्थितस्येतिहविषोयजतिहविषइतिरूपसमृद्धाप्रस्थितस्येतिरूपसमृद्धासर्वाभिर्हास्यसमृद्धिभिःसमृद्धंहव्यंदेवा
नप्येतियऽएवंवेदवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिर्जीवंहास्यहव्यंदेवानप्येतियत्रैवंविद्वान्वनस्पतिंयजतिस्विष्टकृतंयज
तिप्रतिष्ठावैस्विष्टकृत्प्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतीळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमाने
दधातिदधाति ॥ १० ॥ इतिद्वितीयपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

देवावैयज्ञमतन्वतताांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितानाप्रीतेपशौपुरइवपर्यग्नेर्यूपंप्रतिपुरस्ता
दुपायंस्तेदेवाःप्रतिबुध्याग्निमयीःपुरस्त्रिपुरंपर्यास्यंतयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैताएषामिमाअग्निमय्यःपुरोदीप्यमानाभ्राज
मानाअतिष्ठंस्ताअसुराअनपधृष्यैवापाद्रवंस्तेग्निनैवपुरस्तादसुररक्षांस्यपाघ्नताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानायत्पर्यग्निकुर्वं
त्यग्निमयीरेवतत्पुरस्त्रिपुरंपर्यस्यंतेयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैतस्मात्पर्यग्निकुर्वंतितस्मात्पर्यग्नयेन्वाहतंवाएतंपशुमाप्रीतंसंतं
पर्यग्निकृतमुदंचंनयंतितस्योल्मुकंपुरस्ताद्धरंतियजमानोवाएषनिदानेनयत्पशुरनेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गं
लोकमेष्यतीतितेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेतितंयत्रनिहनिष्यंतोभवंतितदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यति

॥ १८ ॥

यदेवैनमदआप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतंबहिर्वेदिनयंतिबर्हिषदमेवैनंतत्कुर्वंतितस्योवध्यगोहंखनंत्यौषधंवाऊवध्यमियंवाओष
धीनांप्रतिष्ठांतदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयंतितदाहुर्यदेषहविरेवयत्पशुरथास्यबह्वपैतिलोमानित्वगसृक्कु
ष्ठिकाःशफाविषाणेस्कंदतिपिशितंकेनास्यतदापूर्यतइतियदेवैतत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतितेनैवास्यतदापूर्यतेपशुभ्योवै
मेधाउदक्रामंस्तौव्रीहिश्चैवयवश्चभूतावजायेतांतद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्ट
मसदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ११ ॥ तस्यवपामुत्खिद्याहरंतितामध्वर्युःस्रु
वेणाभिघारयन्नाहस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्मइमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्व
सप्रथस्तममित्यन्वाहवचोदेवप्सरस्तमं । हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेरेवैनांदास्येजुहोतीमंनोयज्ञममृतेषुधेहीतिसूक्तम
न्वाहेमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्टिमाशास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चहिघृतस्यचभवंतिहोतःप्राशान
प्रथमोनिषद्येत्यग्निर्वैदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमोनिषद्येत्येवतदाहघृतवंतःपावकतेस्तोकाश्चोतंतिमेदसइतिमेदसश्चह्येव
हिघृतस्यचभवंतिस्वधर्मंदेववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यमित्याशिषमाशास्तेतुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोऽग्नेविप्रायसंत्येतिघृतश्चुतोहि
भवंत्यृषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवेतियज्ञसमृद्धिमाशास्तेतुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेदसोघृत
स्येतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिकविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरेतिहव्यजुष्टिमेवाशास्तेओजिष्ठंतेमध्य

तोमेदउर्द्धृतंप्रतेवयंददामहे। श्चोतंतितेवसोस्तोकाअधित्वचिप्रतितान्देवशोविहीत्यभ्येवैनांस्तद्वषट्करोतियथासोमस्या
ग्नेवीहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकास्तस्मादियंस्तोकशोवृष्टिर्विभक्तोपाचरति॥१२॥तदाहुःकास्वाहाकृतीनां
पुरोनुवाक्याःकःप्रैषःकायाज्येतियाएवैताअन्वाहैताःपुरोनुवाक्यायःप्रैषःसप्रैषोयायाज्यासायाज्यातदाहुःकादेवताः
स्वाहाकृतयइतिविश्वेदेवाइतिब्रूयात्तस्मात्स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिदेवावैयज्ञेनश्रमेणतपसाहुतिभिःस्वर्गं
लोकमजयंस्तेषांवपायामेवहुतायांस्वर्गोलोकःप्राख्यायततेवपामेवहुत्वाऽनादृत्येतराणिकर्माण्यूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंस्त
तोवैमनुष्याश्चऋषयश्चदेवानांयज्ञवास्त्वभ्यायन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेभितःपरिचरंतएतंपशुमेवनिरांत्रं
शयानंतेविदुरियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिसएतावानेवपशुर्यावतीवपाथयदेनंतृतीयसवनेश्रपयित्वाजुह्वतिभूयसी
भिर्नआहुतिभिरिष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिभूयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियए
वंवेद॥१३॥सावाएषामृताहुतिरेवयद्वपाहुतिरमृताहुतिरग्न्याहुतिरमृताहुतिराज्याहुतिरमृताहुतिःसोमाहुतिरेतावाअ
शरीराऽआहुतयोयावैकाश्चाशरीराआहुतयोऽमृतत्वमेवताभिर्यजमानोजयतिसावाऽएषारेतएवयद्वपाप्रेववैरेतोली
यतेप्रेववपालीयतेशुक्लंवैरेतःशुक्लावपाशरीरंवैरेतोशरीरावपायद्वैलोहितंयन्मांसंतच्छरीरंतस्माद्ब्रूयाद्यावदलोहितंताव
त्परिवासयेतिसापंचावत्ताभवतियद्यपिचतुरवत्तीयजमानःस्यादथपंचावत्तैववपाज्यस्योपस्तृणातिहिरण्यशल्कोवपा

हिरण्यशल्कआज्यस्योपरिष्टादभिघारयतितिदाहुर्यद्धिरण्यंनविद्येतकथंस्यादितिद्धिराज्यस्योपस्तीर्यवपामवदायद्धिरुप
रिष्टादभिघारयत्यमृतंवाआज्यममृतंहिरण्यँतत्रसकामउपाप्नोयआज्यैतत्रसकामउपाप्तोयोहिरण्येतत्पंचसंपद्यंतैपांक्तो
यंपुरुषःपंचधाविहितोँलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जासयावानेवपुरुषस्तावंतंयजमानंसंस्कृत्याग्नौदेवयोन्यांजुहोत्यग्निर्वैदे
वयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याआहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गलोकमेति॥१४॥देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योहोतरनुब्रूहीत्या
हाध्वर्युरेतेवावदेवाःप्रातर्यावाणोयदग्निरुषाअश्विनौतएतेसप्तभिःसप्तभिश्छंदोभिरागच्छंत्यास्यदेवाःप्रातर्यावाणोहवं
गच्छंतियएवंवेदप्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यंत्युभयेदेवासुरायज्ञमुपावसंन्नस्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमि
तिसवैदेवेभ्यएवान्वब्रवीत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदप्रातर्वैसतं
देवेभ्योन्वब्रवीद्यत्प्रातरन्वब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्यप्रातरनुवाकत्वँमहतिरात्र्याअनूच्यःसर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरि
गृहीत्यैयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेतस्यवाचंप्रोदितामनुप्रवदंतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुरावाचःप्रवदितोरनूच्यो
यद्वाचिप्रोदितायामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनंकुर्यात्तस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुराशकुनिवादादनुब्रूयान्निर्ऋ
तेर्वाएतन्मुखँयद्वयांसियच्छकुनयस्तद्यत्पुराशकुनिवादादनुब्रूयान्मायज्ञियांवाचंप्रोदितामनुप्रवदिष्मेतितस्मान्महति
रात्र्याअनूच्योऽथोखलुयदैवाध्वर्युरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदावाअध्वर्युरुपाकरोतिवाचैवोपाकरोतिवाचाहोतान्वाह

वाग्घिब्रह्मंतत्रसकामउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेव
ताआशंसंतमामभिप्रतिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउ
पाप्ताभविष्यंतीतिसएतामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्य
तंताःसर्वादेवताःप्रामोदंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्य
देवताभिःप्रातरनुवाकःप्रतिपन्नोभवतियएवंवेदंतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयां
सएवमितितानब्रवीदिंद्रोमाबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयाव
ज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनयद्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृ
व्योभवतियएवंवेदंतदाहुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसि
भवंत्येषाछंदसांप्रजातिः॥ १६॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधा
तित्रीणिचशतानिषष्टिश्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजा
पतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनंयज्ञोनमतियस्यैवंविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशु
कामस्यसप्तचवैशतानिविंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनु

प्रजायतेप्रजापतिमेवतत्प्रजायमानंप्रजयापशुभिरनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्या
न्यब्राह्मणोक्तस्यंयोवादुरुक्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतंगायत्र्यैवा
स्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यंसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोक
स्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्यांअपरिमितमनूच्यंमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकंस्तस्मिन्सर्वेकामा
अवरुध्यंतेसयदपरिमितमन्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेया
निच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेवलोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽव
ग्राम्यान्पशून्रुंधेयएवंवेदसप्ताश्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृ
हीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥१७॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइ
तियथाछंदसमनूच्यःप्रातरनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छो
नूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपु
रुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यंस्तदाहुर्यद्ब्रूहःप्रातर[1]

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

नुवाकः कथमव्यूढो भवतीति यदेवास्य बृहतीं मध्यान्नैतीति ब्रूयात्तेनैत्याहुतिभागा वा अन्या देवता अन्याः स्तोमभागाश्छंदोभागास्ता या अन्नावाहुतयो हूयंते ताभिराहुतिभागाः प्रीणात्यथ यत्स्तुवंति च शंसंति च तेन स्तोमभागाश्छंदोभागा उभय्यो हास्यैता देवताः प्रीता अभीष्टा भवंति य एवं वेद त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः सोमपास्त्रयस्त्रिंशदसोमपा अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्चैते देवाः सोमपा एकादश प्रयाजा एकादशानुयाजा एकादशोपयाजा एते सोमपाः पशुभाजनाः सोमेन सोमपान्प्रीणाति पशुनासोमपानुभय्यो हास्यैता देवताः प्रीता अभीष्टा भवंति य एवं वेदाभूदुषा रुशत्पशुरित्युत्तमया परिदधाति तदाहुर्यत्त्रीन्क्रतूनन्वाहाग्नेयमुषस्यमाश्विनं कथमस्यैकयर्चा परिदधतः सर्वे त्रयः क्रतवः परिहिता भवंतीत्यभूदुषा रुशत्पशुरित्युषसो रूपमाग्निरधाय्यृत्वियइत्यग्नेरयोजि वां वृषण्वसू रथो दस्रावमर्त्यो माध्वी मम श्रुतं हवमित्यश्विनोरेवमु हास्यैकयर्चा परिदधतः सर्वे त्रयः क्रतवः परिहिता भवंति भवंति ॥ १८ ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत ते कवषमैलूषं सोमादनयन्दास्याः पुत्रः कितवोऽब्राह्मणः कथं नो मध्ये दीक्षिष्टेति तं बहिर्धन्वोदवहन्नत्रैनं पिपासा हंतु सरस्वत्या उदकं मा पादिति स बहिर्धन्वोदूढः पिपासया वित्त एतदपोनप्त्रीयमपश्यत्प्रदेवत्रा ब्रह्मणे गातुरेत्विति तेनापां प्रियं धामोपागच्छत्तमापोऽनूदायंस्तं सरस्वती समंतं पर्यधावत्तस्माद्धाप्येतर्हि परिसारकमित्याचक्षते यदेनं सरस्वती समंतं परिससार ते वा ऋषयोऽब्रुवन्विदुर्वा इमं देवा उपेमं ह्वयामहा इति तथेति तमुपाह्वयंत तमुपहूयैतदपो

नप्त्रीयमकुर्वंतंप्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्वितिंतेनापांप्रियंधामोपागच्छंस्नुपदेवानामुपापांप्रियंधामगच्छंत्युपदेवानांजयतिं
परमंलोकंयएवंवेदंयश्चैवंविद्वानेतदपोनप्त्रीयंकुरुतेंतत्संततमनुब्रूयात्संततवर्षीहप्रजाभ्यःपर्जन्योभवतिंयत्रैवंविद्वाने
तत्संततमन्वाहंयदवग्राहमनुब्रूयांज्जीमूतवर्षीहप्रजाभ्यःपर्जन्यःस्यात्तस्मात्तत्संततमेवानूच्यंतस्यत्रिःप्रथमांसंततम
न्वाहंतेनैवतत्सर्वंसंततमनूक्तंभवति ॥१९॥ताएतानवानंतरायमन्वाहंहिनोतानोऽध्वरंदेवयज्येतिदशमींमावर्वृतती
रधनुद्विंधाराईत्यावृत्तास्वेकधनासुप्रतियदापोअदृश्रमायतीरितिंप्रतिदृश्यमानांस्वाधेनवःपयसातूर्ण्यर्थाइत्युंपायंतीषु
समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिंसमायतीष्वापोवाअस्पर्धंतंवयंपूर्वंयज्ञंवक्ष्यामोवयमितिंयाश्चेमाःपूर्वेद्युर्वसतीवर्योगृह्यंतेया
श्चप्रातरेकधनांस्ताभृगुरपश्यंदापोवैस्पर्धंतइतिंताएतयर्चासमज्ञपयंत्समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिंताःसमजानतंसंजाना
नाहास्यांपोयज्ञंवहंतियएवंवेदांपोनदेवीरुपयंतिहोत्रियमितिंहोतृचमसेसमवनीयमानास्वन्वाहंवसतीवरीष्वेकधनासु
चांवेरपोध्वर्या३उइतिहोताध्वर्युंपृच्छंत्यापोवैयज्ञोविदोंयज्ञा३म् इत्येवतदाहोंतेमनन्नमुरित्यध्वर्युःप्रत्याहोंतेमाःपश्ये
त्येवतदाहंतास्वध्वर्योइंद्रायसोमंसोतामधुमंतं[1] ॥ वृष्टिवानिंतीव्रांतंबहुरमध्यंवसुमतेरुद्रवतआदित्यवतंऋभुमतेविभु
मतेवाजवतेंबृहस्पतिवतेविश्वदेव्यावते ॥ यस्येंद्रःपीत्वावृत्राणिजंघनंत्प्रसजन्यानितारिषो३मितिप्रत्युत्तिष्ठतिं

१ भाष्येत्रनावसानंकृतं ।

प्रत्युत्थेयावाआर्पःप्रतिर्वैश्रेयांसमायंतमुत्तिष्ठंतिंतस्मात्प्रत्युत्थेयाअनुपर्यावृत्यांअनुर्वैश्रेयांसंपर्यावर्ततेंतस्मादनुपर्यावृत्याअनुब्रुवंतैवानुप्रपत्तव्यंमीश्वरोहयद्यप्यन्योयजेताथहोतारंयशोतौस्तस्मादनुब्रुवतैवानुप्रपत्तव्यंमंबयोयंत्यध्वभिरिंत्येतामनुब्रुवन्ननुप्रपद्येर्तंजामयोअध्वरीयतां॥ पृंचतीर्मधुनापयइतिंयोमधव्योयशोतौंबुभूषेंदमूर्याउपसूर्येयाभिर्वासूर्यःसहेतिंतेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामौपोदेवीरुपह्वयेंयत्रगावःपिबंतिनइतिपशुकामस्ताएताःसर्वाएवानुब्रुवन्ननुप्रपद्येतैतेषांकामानामवरुध्याएतान्कामानवरुंधेयएवंवेदैमाअग्मन्रेवतीर्जीवधन्याइतिंसाद्यमानास्वन्वाहंवसतीवरीष्वेकधनासुचांग्मन्नापउशतीर्बर्हिरेदमितिंसन्नासुसएतयापरिदधाति ॥ २० ॥ शिरोवाएतद्यज्ञस्ययत्प्रातरनुवाकःप्राणापानाऽउपांश्वंतर्यामौवज्रएववाङ्गहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतंयदहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतंवाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगांत्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नाहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतंप्राणंयच्छस्वाहांत्वासुहवसूर्यायेत्युपांशुमनुमंत्रयेतंतमभिप्राणेत्प्राणप्राणंमेयच्छेत्यपानंयच्छस्वाहांत्वासुहवसूर्यायेत्यंतर्याममनुमंत्रयेतंतमभ्यपानेदपानापानंमेयच्छेतिंव्यानायत्वेत्युपांशुसवनंग्रावाणमभिमृश्यवाचंविसृजतंआत्मावाउपांशुसवनंआत्मन्येवतद्धोताप्राणान्प्रतिधायवाचंविसृजतेंसर्वायुःसर्वायु

१ 'यशोर्तोबुंभूषेत्' इतिभाष्यपाठः । यशोर्त्तोःसोमयागनिमित्तांकीर्तिंप्राप्तुंसमर्थइतितत्रार्थः ।

त्वायंसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ २१ ॥ तदाहुःसर्पे३त् ॥ नसर्पे३त् इति ॥ सर्पेदितिहैकआहुरुभयेषांवाएषदेवमनुष्याणांभ
क्षौयद्बहिष्पवमानस्तस्मादेनमभिसंगच्छंतइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयत्सर्पेदृचमेवंतत्साम्नोनुवर्त्मानंकुर्याद्यएनंतत्रब्रूयाद
नुवर्त्मान्वाअयंहोतासामगस्याभूदुद्गातारियशोधादच्योष्टायतनाच्चोष्यतेआयतनादितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैवासी
नोनुमंत्रयेततयोदेवानामिहसोमपीथोयज्ञेबर्हिषिवेद्यां ३ ॥ तस्यापिभक्षयामसीत्येवमुहास्यात्मासोमपीथादनंतरितोभ
वत्यथोब्रूयान्मुखमसिमुखंभूयासमितिमुखंवाएतद्यज्ञस्ययद्बहिष्पवमानोमुखंस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवतियएवंवेदांशु
रीवैदीर्घजिह्वीदेवानांप्रातःसवनमवालेटद्यमाद्यत्तेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतेमित्रावरुणावब्रुवंन्युवमिदंनिष्कुरुतमितितौत
थेत्यब्रूतांतौवैवोवरंवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांप्रातःसवनेपयस्यांसैनयोरेषाच्युतावरवृताह्येनयो
स्तद्यदस्यैविमत्तमिवतदस्यैसमृद्धंविमत्तमिवहितौतयानिरकुरुतां ॥ २२ ॥ देवानांवैसवनानिनाध्रियंततएतान्पुरोळा
शानपश्यंस्ताननुसवनंनिरवपन्त्सवनानांधृत्यैततोवैतानितेषामध्रियंततद्यदनुसवनंपुरोळाशानिरुप्यंतेसवनानामेवधृ
त्यैतथाहितानितेषामध्रियंतपुरोवाएतान्देवाअक्रतयत्पुरोळाशांस्तत्पुरोळाशानांपुरोळाशत्वंतदाहुरनुसवनंपुरोळाशा
न्निर्वपेदष्टाकपालंप्रातःसवनएकादशकपालंमाध्यंदिनेसवनेद्वादशकपालंतृतीयसवनेतथाहिसवनानांरूपंतथाछंदसा
मितितत्तन्नादृत्यमैंद्रावाएतेसर्वेनिरुप्यंतेयदनुसवनंपुरोळाशांस्तस्मात्तानेकादशकपालानेवनिर्वपेत्तदाहुर्यतोघृतेनान

कंस्यांत्ततःपुरोळाशस्यप्राश्नीयांत्सोमपीथस्यगुह्यैघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंन्नितितत्तन्नादृत्यंहविर्वाएतद्यदुत्पूतंसोमपी
थोवाएषयदुत्पूतंतस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्नीयांत्सर्वतोवाएताःस्वधायजमानमुपक्षरंतियदेतानिहवींष्याज्यंधानाःक
रंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंतियएवंवेद ॥ २३ ॥ योवैयज्ञंहविष्पंक्तिंवेदहविष्पंक्तिनायज्ञेन
राध्नोतिधानाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येत्येषवैयज्ञोहविष्पंक्तिर्हविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञमक्षर
पंक्तिंवेदाक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिसुमत्पद्वग्दइत्येषवैयज्ञोक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंनराशं
सपंक्तिंवेदनराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनंद्विनाराशंसंमाध्यंदिनंसवनंसकृन्नाराशंसंतृतीयसवन
मेषवैयज्ञोनराशंसपंक्तिर्नराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंसवनपंक्तिंवेदसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिपशुरु
पवसथेत्रीणिसवनानिपशुरनूबंध्यइत्येषवैयज्ञःसवनपंक्तिःसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदहरिवाँइंद्रोधानाअत्तुपूष
ण्वान्करंभंसरस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइंद्रस्यापूपइतिहविष्पंक्त्यायजंत्यृक्सामेवाइंद्रस्यहरीपशवःपूषान्नंकरंभःसर
स्वतीवान्भारतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूपइत्यन्नमेवपरिवापइंद्रियमपूपएतासामेवतद्देवता
नांयजमानंसायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयतिगच्छतिश्रेयसःसायुज्यंगच्छतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरग्नेवीहीत्यनुसवनंपु
रोळाशःस्विष्टकृतोयजंत्यवत्सारोवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमं

॥ २३ ॥

लोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतयाहविष्पंक्त्यायजतेयजतीतिचथजतीतिच ॥ २४ ॥ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥

देवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयन्नहंप्रथमःपिबेयमहंप्रथमःपिबेयमित्येवाकामयंततेसंपादयंतोब्रुवन्हंताजिमयामसयोनउज्जेष्यतिसप्रथमःसोमस्यपास्यतीतितथेतितआजिमयुस्तेषामाजिंयतामभिसृष्टानांवायुर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यतांथेंद्रोथमित्रावरुणावथाश्विनौसोवेदिंद्रोवायुमुद्वैजयतीतितमनुपरापतत्सहनावथोज्जयावेतिसनेत्यब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितृतीयंमेथोज्जयावेतिनेतिहैवाब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितुरीयंमेथोज्जयावेतितथेतितंतुरीयेत्यार्जततत्तुरीयभागिंद्रोभवत्त्रिभाग्वायुस्तौसहैवेंद्रवायूउदजयतांसहमित्रावरुणौसहाश्विनौतएषामेतेयथोजितंभक्षाइंद्रवाय्वोःप्रथमोथमित्रावरुणयोरथाश्विनोःसएषइंद्रतुरीयोग्रहोगृह्यतेयदैंद्रवायवस्तदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूचानियुत्वाँइंद्रसारथिरितितस्माद्धाप्येतर्हिभरताःसत्वनांवित्तिंप्रयंतितुरीयेहैवसंग्रहीतारोवदंतेमुनैवानूकाशेनयदुदइंद्रःसारथिरिवभूत्वोदजयत् ॥ २५ ॥ तेवाएतेप्राणाएवयद्द्विदेवत्यावाक्चप्राणश्चैंद्रवायवश्चक्षुश्चमनश्चमैत्रावरुणःश्रोत्रंचात्माचाश्विनस्तस्यहैतस्यैंद्रवायवस्याप्येकेनुष्टुभौपुरोनुवाक्येकुर्वंतिगायत्र्यौयाज्येवाक्चवाएषप्राणश्चग्रहोयदैंद्रवायवस्तदपिच्छंदोभ्यांयथायथंकॢप्स्येतेइतितत्तन्नादृत्यंव्यृद्धंवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रपुरोनुवाक्याज्यायसीयाज्यायैयत्रवैयाज्याज्यायसीतत्समृद्धमथोय

१ ‘यथायथंकल्पस्येते ’ इतिभाष्यपाठः ।

समेधस्यांतत्कामायतथाकुर्यात्प्राणस्यचवाचश्चात्रैवतदुपाप्तंवायव्यापूर्वापुरोनुवाक्यैंद्रवायव्युत्तरैवंयाज्ययोःसायावा
यव्यातयाप्राणंकल्पयतिवायुर्हिप्राणोथयैंद्रवायवीतस्यैयदैंद्रंपदंतेनवाचंकल्पयतिवाग्घ्यैंद्र्युपोतंकाममाप्नोतियःप्राणे
चवाचिचंनयज्ञेविषमंकरोति ॥ २६ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याएकपात्रागृह्यंतेतस्मात्प्राणाएकनामानोद्विपात्राहूयंतेतस्मा
त्प्राणाद्वंद्वंयेनैवाध्वर्युर्यजुषाप्रयच्छतितेनहोताप्रतिगृह्णात्येषवसुःपुरूवसुरिहवसुःपुरूवसुर्मयिवसुःपुरूवसुर्वाक्पावा
चंमेपाहीत्यैंद्रवायवंभक्षयत्युपहूतावाक्सहप्राणेनोपमांवाक्सहप्राणेनह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवत
दुपह्वयतएषवसुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसुर्मयिवसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मेपाहीतिमैत्रावरुणंभक्षयत्युपहूतंचक्षुःसहमन
सोपमांचक्षुःसहमनसाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्त
न्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतएषवसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसुर्मयि
वसुःसंयद्वसुःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनंभक्षयत्युपहूतंश्रोत्रंसहात्मनोपमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्या
सस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावान
स्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतेपुरस्तात्प्रत्यंचमैंद्रवायवंभक्षयतितस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौपुरस्तात्प्रत्यंचंमैत्रावरुणंभक्ष

यतितस्मात्पुरस्ताच्चक्षुषीसर्वतःपरिहारमाश्विनंभक्षयतितस्मान्मनुष्याश्चपशवश्चसर्वतोवाचंवदंतीशृण्वंति ॥२७॥ प्रा
णावैद्विदेवत्याअनवानंद्विदेवत्यान्यजेत्प्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावैद्विदेवत्यानद्विदेवत्यानामनुवषट्
कुर्याद्यद्द्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्प्राणान्त्संस्थापयेत्संस्थावाऽएषायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थिता
न्प्राणान्समतिष्ठिपत्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यात्तदाहुर्द्विरागूर्यमैत्रावरुणोद्विः
प्रेष्यतिसकृदागूर्यहोताद्विर्वषट्करोतिकाहोतुरागूरितिप्राणावैद्विदेवत्याऽआगूर्वज्रस्तद्यदत्रहोतांतरेणागुरेतागुरावज्रे
णयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादागुरवज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मा
त्तत्रहोतातरेणनागुरेताथोमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्यन्यमनावाचंवदत्य
सुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यदेवात्रमैत्रावरुणोद्विरागुरतेसैवहोतुरागूः ॥ २८ ॥ प्राणावाऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजैश्चरं
तिप्राणानेवतद्यजमानेदधतिषळृतुनेतियजंतिप्राणमेवतद्यजमानेदधतिचत्वारऋतुभिरितियजंत्यपानमेवतद्यजमानेद
धतिद्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेवतद्यजमानेदधतिसवाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्राणोपानोव्यानइतितद्यदृतुनऋतुभिर्ऋतु
नेतियजंतिप्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावाऋतुयाजानर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितावाऋतवएकैक
एवंयदृतुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितानृतून्त्संस्थापयेत्संस्थावाएषायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थितानृतून्त्स

मतिष्ठिपंहुष्षमंभविष्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यात् ॥ २९ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याःपशवइळां
द्विदेवत्यान्भक्षयित्वैळामुपह्वयतेपशवोवाइळांपशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातितदाहुरवांतरेळांपूर्वांप्राश्नीया३
त् ॥ होतृचमसंभक्षये ३ त्इति ॥ अवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयांदथहोतृचमसंभक्षयेद्यद्वावद्विदेवत्यान्पूर्वान्भक्षयति
तेनास्यसोमपीथःपूर्वोभक्षितोभवतितस्मादवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयांदथहोतृचमसंभक्षयेत्तदुभयतोऽन्नाद्यंपरिगृह्णाति
सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यैप्राणावैद्विदेवत्याआत्माहोतृचमसोद्विदेवत्यानांसंस्रवान्होतृचमसेसमवनयत्यात्म
न्येवतद्धोताप्राणान्त्समवनयतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ३० ॥ देवावैयदेवयज्ञेकुर्वंस्तदसुराअकुर्वं
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्ततततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसमपश्यंस्तमेषामसुरानान्ववायंस्तूष्णींसारोवाएषयत्तूष्णींशंसो
देवावैयंयमेववज्रमसुरेभ्यउदयच्छंस्तंतमेषामसुराःप्रत्यबुध्यंततततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदयच्छंस्तमे
षामसुरानप्रत्यबुध्यंततमेभ्यःप्राहरंस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाघ्नंस्ततोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्मा
भ्रातृव्योभवतियएवंवेदंतेवैदेवाविजितिनोमन्यमानायज्ञमतन्वततमेषामसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइति
तान्त्समंतमेवोदारान्परियत्तानुदपश्यंस्तेब्रुवन्त्संस्थापयामेमंयज्ञंयज्ञंनोसुरामावधिषुरितितथेतितंतूष्णींशंसेसंस्थापयं
न्भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्याज्यप्रउगेसंस्थापयन्निंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिनिष्कंव ल्यमरुत्वतीयेसंस्थापयन्त्सू

र्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतिवैश्वदेवाग्निमारुतेसंस्थापयँस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थापयँस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थाप्यंतेनारिष्टे
नोद्दचमाश्नुवतंसतदावावयज्ञःसंतिष्ठतेयदाहोतातूष्णींशंसंशंसतिसयएनंशस्तेतूष्णींशंसंउपवावदेदनुवाव्याहरेत्तंब्रूया
देषएवैतामार्तिमारिष्यतिप्रातर्वाववयमद्येमंशस्तैंतूष्णींशंसेसंस्थापयामस्तंयथागृहानितंकर्मणानुससियादेवमेवैनमिद
मनुसमिमऽइतिसहवावतामार्तिमृच्छतियएवंविद्वान्त्संशस्तेतूष्णींशंसंउपवावदत्यनुवाव्याहरतितस्मादेवंविद्वान्त्संश
स्तेतूष्णींशंसेनोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥ ३१ ॥ चक्षूंषिवाएतानिसवनानांयत्तूष्णींशंसोभूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिप्रात
सवनस्यचक्षुषीइंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिमाध्यंदिनस्यसवनस्यचक्षुषीसूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतितृतीयसव
नस्यचक्षुषीचक्षुष्मद्भिःसवनैराध्नोतिचक्षुष्मद्भिःसवनैःस्वर्गलोकमेतियएवंवेदचक्षुर्वाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसएकासती
व्याहृतिर्द्वेधोच्यतेतस्मादेकंसच्चक्षुर्द्वेधामूलंवाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसोयंकामयेतानायतनवान्त्स्यादितिनास्ययज्ञेतूष्णीं
शंसंशंसेदुन्मूलमेवतद्यज्ञंपराभवंतमनुपराभवतितदुवाआहुःशंसेदेवापिवैतद्दत्विजेहितंयद्धोतातूष्णींशंसंनशंसंत्यृत्वि
जिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानस्तस्माच्छंस्तव्यःशंस्तव्यः ॥ ३२ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥

ब्रह्मवाआहावःक्षत्रंनिविद्विट्सूक्तमाह्वयतेथनिविदंदधातिब्रह्मण्येवतत्क्षत्रमनुनियुनक्तिनिविदंशस्त्वासूक्तंशंसतिक्ष
त्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रएवतद्विशमनुनियुनक्तियंकामयेतक्षत्रेणैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यैनिविदःसूक्तंशंसेत्क्षत्रंत्रैवनिवि

द्विट्सूक्तंक्षत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतविशैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यसूक्तस्यनिविदंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंविशैवै
नंतद्व्यर्धयतियमुकामयेतसर्वमेवास्ययथापूर्वमृजुक्लृप्तंस्यादित्याह्वयेताथनिविदंदध्यादथसूक्तंशंसेत्सोऽसर्वस्यक्लृप्तिःप्र
जापतिर्वाइदमेकएवाग्रआससोकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसवाचमयच्छत्ससंवत्सरस्यपरस्ताद्व्याह
रद्द्वादशकृत्वोद्वादशपदावाएषानिविदेतांवावतांनिविदंव्याहरत्तांसर्वाणिभूतान्यन्वसृज्यंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाच
सपूर्वयानिविदाकव्यतायोरिमाःप्रजाअजनयन्मनूनामितितद्यदेतांपुरस्तात्सूक्तस्यनिविदंदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रज
यापशुभिर्यएवंवेद ॥३३॥ अग्निर्देवेद्धइतिशंसत्यसौवाअग्निर्देवेद्धएतंहिदेवाइंधतएतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयत्यग्नि
र्मन्विद्धइतिशंसत्ययंवाअग्निर्मन्विद्धइमंहिमनुष्याइंधतेऽग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयत्यग्निःसुषमिदितिशंसतिवायुर्वा
अग्निःसुषमिद्वायुर्हिस्वयमात्मानंसमिंधेस्वयमिदंसर्वंयदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिहोतादेववृतऽइति
शंसत्यसौवैहोतादेववृतएषहिसर्वतोदेवैर्वृतएतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयतिहोतामनुवृतइतिशंसत्ययंवाअग्निर्होताम
नुवृतोयंहिसर्वतोमनुष्यैर्वृतोग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिप्रणीर्यज्ञानामितिशंसतिवायुर्वैप्रणीर्यज्ञानांयदाहिप्राणित्यं
थयज्ञोथाग्निहोत्रंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिरथीरध्वराणामितिशंसत्यसौवैरथीरध्वराणामेषहियथैतच्चरतिरथी
रिवैतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयत्यतूर्तोहोतेतिशंसत्ययंवाअग्निरतूर्तोहोतेमंहनकश्चनतिर्यंचंतरत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोक

आयातयतिंतूर्णिर्हव्यवाळितिशंसतिंवायुर्वैतूर्णिर्हव्यवाड्वायुर्हीदंसर्वंसद्यस्तरतियदिदंकिंचंवायुर्देवेभ्योहव्यंवहतिंवायु
मेवतदंतरिक्षलोकआयातयंत्यादेवोदेवान्वक्षदितिशंसंत्यसौवैदेवोदेवानावहंत्येतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयतियक्षद
ग्निर्देवोदेवानितिशंसंत्ययंवाअग्निर्देवोदेवान्यजंत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिंसोअध्वराकरतिजातवेदाइतिशंसतिं
वायुर्वैजातवेदावायुर्हीदंसर्वंकरोतियदिदंकिंचंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयति ॥ ३४ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइत्यंनुष्टुभः
प्रथमेपदेविहरतिंतस्मात्स्त्र्यूरूविहरतिंसमस्यत्युत्तरेपदेंतस्मात्पुमानूरूसमस्यतितन्मिथुनंमिथुनमेवतदुक्थमुखेकरोतिं
प्रजात्यैप्रजयातेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंप्रवोदेवायाग्नयइत्येवानुष्टुभंःप्रथमेपदेविहरतिंवज्रमेवतत्परोवरीयांसंकरोतिंस
मस्यत्येवोत्तरेपदेंआरंभणतोवैवज्रस्याणिमांथोदंडस्याथोपरशोर्वज्रमेवतत्प्रहरतिंद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्त
स्मैस्तर्तवै ॥ ३५ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंतंतेवैदेवाःसदएवायतनमकुर्वतंतान्त्सदसोजयंस्तआग्नीध्रंसंप्रापद्यंतंते
ततोनपराजयंतंतस्मादाग्नीध्रउपवसंतिंनसदस्याग्नीध्रेह्यधारयंतंयदाग्नीध्रेधारयंतंतदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वंतेषांवैदेवानामसु
रांःसदस्यानग्नीन्निर्वापयांचक्रुंस्तेदेवाआग्नीध्रादेवंसदस्यानग्नीन्विहरंतंतैरसुररक्षांस्यपाघ्नंतंतथैवैतद्यजमानांआग्नीध्रादे
वसदस्यानग्नीन्विहरंत्यसुररक्षांस्येवतदपघ्नतेंतेवैप्रातराज्यैरेवाजयंतआयंन्यदाज्यैरेवाजयंतआयंस्तदाज्यानामाज्यत्वं
तासांवैहोत्राणांमायतीनामाजयंतीनांमच्छावाकीयाहीयतंतस्यामिंद्राग्नीअध्यास्तांमिंद्राग्नीवैदेवानामोजिष्ठौबलिष्ठौस

हिष्ठौसत्तमौपारयिष्णुतमौतस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्राग्नीहितस्यामध्यास्तांतस्मादुपुरस्तादन्येहोत्रकाः
सदःप्रसर्पंतिपश्चाच्छावाकःपश्चेवहिहीनोनुसंजिगमिषतितस्माद्योब्राह्मणोंवह्वृचोवीर्यवान्त्स्यात्सोस्याच्छावाकीयांकु
र्यात्तेनैवसाहीनाभवति ॥ ३६ ॥ देवरथोवाएषयद्यज्ञस्तस्यैतावंतरौरश्मीयदाज्यप्रउगेतद्यदाज्येनपवमानमनुशंसतिप्र
उगेणाज्यंदेवरथस्यैवतदंतरौरश्मीविहरंत्यलोभायतामनुकृतिंमनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरंत्यलोभायनास्यदेवरथो
लुभ्यतिनमनुष्यरथोयएवंवेदंतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंपावमानीषुसामगाःस्तुवतआग्नेयंहोताज्यंशंसतिकथमस्य
पावमान्योनुशस्ताभवंतीतियोवाअग्निःसपवमानस्तदप्येतदृषिणोक्तमग्निरृषिःपवमानइत्येवमुहास्याग्नेयीभिरेवप्रति
पद्यमानस्यपावमान्योनुशस्ताभवंतितदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंगायत्रीषुसामगाःस्तुवतआनुष्टुभंहोताज्यंशंसतिकथ
मस्यगायत्र्योनुशस्ताभवंतीतिसंपदेतिब्रूयात्सप्तैताअनुष्टुभस्तास्त्रिःप्रथमयात्रिरुत्तमयैकादशभवंतिविराड्याज्याद्वाद
शीनवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिनद्वाभ्यांताःषोळशगायत्र्योभवंत्येवमुहास्यानुष्टुब्भिरेवप्रतिपद्यमानस्यगायत्र्यो
नुशस्ताभवंत्यग्नइंद्रश्चदाशुषोदुरोणइत्याग्नेंद्र्यायजतिनवाएताविंद्राग्नीसंतौव्यजयेतामाग्नेंद्रौवाएतौसंतौव्यजयेतांतद्य
दाग्नेंद्र्यायजतिविजित्याएवंसाविराट्त्रयस्त्रिंशदक्षराभवतित्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजा
पतिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमउक्थमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तृ

प्र्यंतितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्याऽग्नेयंहोताज्यंशंसत्यथकस्मादाग्नेंद्र्यायजतीतियावाआग्नेंद्र्यैंद्राग्नीवैसासैंद्राग्नमेतदु
क्थंग्रहेणचतूष्णींशंसेनचैंद्राग्नीआगतंसुतंगीर्भिर्नभोवरेण्यं ॥ अस्यपातंधियेषितेत्यैंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहंगृह्णातिभूरग्निर्ज्योति
र्ज्योतिरग्निरिंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रः सूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यऽइतिहोतातूष्णींशंसंशंसतितद्यथैवशस्त्रमेवंयाज्या
॥३७॥ होतृजपंजपतिरेतस्तत्सिंचत्युपांशुजपत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिःपुराहावाज्जपतियद्वैकिंचोर्ध्वमाहावाच्छस्त्रस्यै
वतत्परांचैचतुष्पद्यासीनमभ्याह्वयतेतस्मात्परांचोभूत्वांचतुष्पादोरेतःसिंचंतिसम्यङ्द्विपाद्भवतितस्मात्सम्यंचोभूत्वा
द्विपादोरेतःसिंचंतिपितामातरिश्वेत्याहप्राणोवैपिताप्राणोमातरिश्वाप्राणोरेतोरेतस्तत्सिंचत्यच्छिद्रा[1]पदाधाइतिरेतो
वाअच्छिद्रमतोह्यच्छिद्रःसंभवत्यच्छिद्रोक्थाकवयःशंसन्नितियेवाअनूचानास्तेकवयस्तइदमच्छिद्रंरेतःप्रजनयन्नित्येव
तदाहसोमोविश्वविन्नीथानिनेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिषदितिब्रह्मवैबृहस्पतिःक्षत्रंसोमःस्तुतशस्त्राणिनीथानिचो
क्थामदानिचदैवेनचैवैतद्ब्रह्मणाप्रसूतोदैवेनचक्षत्रेणोक्थानिशंसत्येतौहवाअस्यसर्वस्यप्रसवस्येशातेयदिदंकिंचतद्यदे
ताभ्यामप्रसूतःकरोत्यकृतंतदकृतमकरितिवैनिंदंतिकृतमस्यकृतंभवतिनास्याकृतंकृतंभवतियएवंवेदवागायुर्विश्वायु
र्विश्वमायुरित्याहप्राणोवाआयुःप्राणोरेतोवाग्योनिर्योनिंतदुपसंधायरेतःसिंचतिकइदंशंसिष्यतिसइदंशंसिष्यतीत्या

१ ‘ पद्वाधादिति ’ भाष्यपाठः । रेतः अधात् गर्भेस्थापितवान् ।

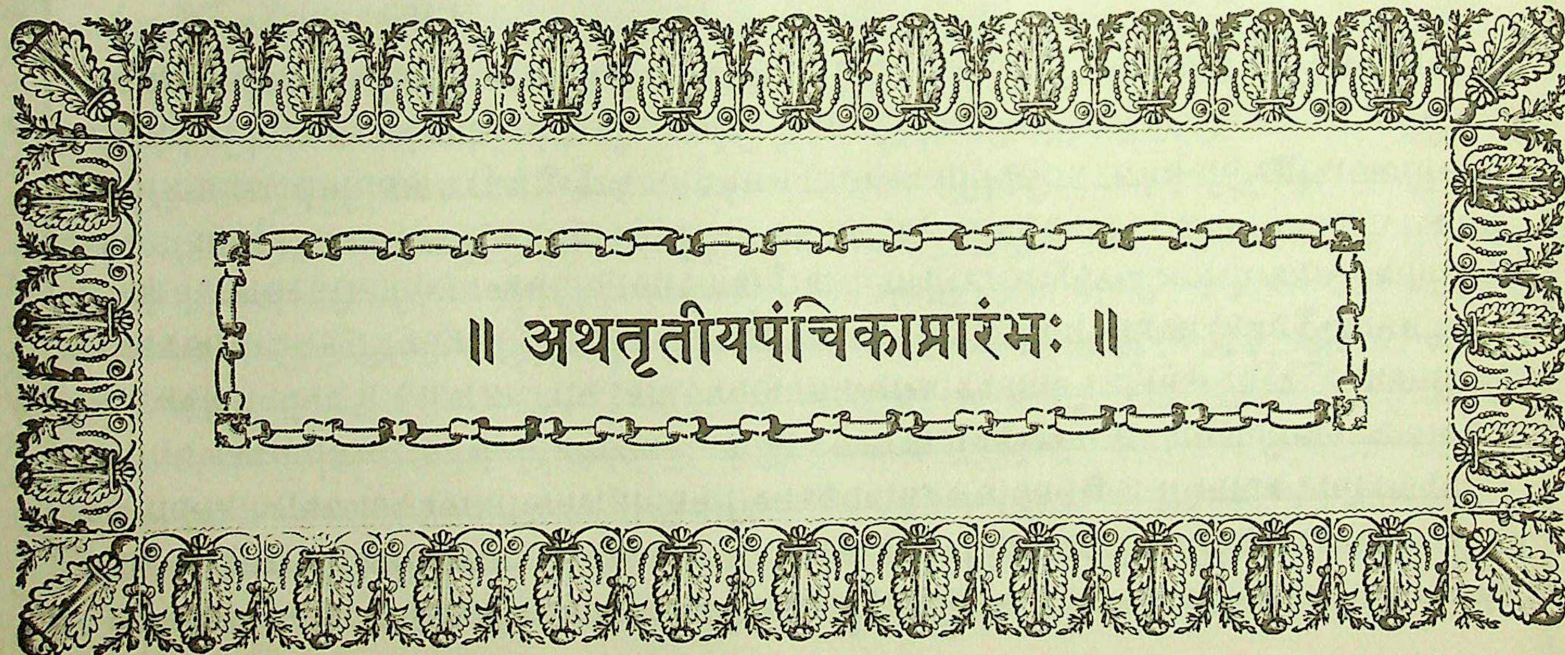
हं प्रजापतिर्वै कः प्रजापतिः प्रजनयिष्यतीत्येवतदाह ॥ ३८ ॥ आहूयतूष्णींशंसंशंसतिरेतस्तत्सिक्तंविकरोतिसिक्तिर्वाअग्रेथविकृतिरुपांशुतूष्णींशंसंशंसत्युपांश्विववैरेतसः सिक्तिस्तिरइवतूष्णींशंसंशंसतितिरइववैरेतांसिविक्रियंतेषट्पदंतूष्णींशंसंशंसतिषड्विधोवैपुरुषः षळंगआत्मानमेवतत्षड्विधंषळंगंविकरोतितूष्णींशंसंशस्त्वापुरोरुचंशंसतिरेतस्तद्विकृतंप्रजनयतिविकृतिर्वाअग्रेथजातिरुच्चैःपुरोरुचंशंसत्युच्चैरेवैनंतत्प्रजनयतिद्वादशपदांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः सोस्यसर्वस्यप्रजनयितासयोस्यसर्वस्यप्रजनयितासएवैनंतत्प्रजयापशुभिः प्रजनयतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतिजातवेदोन्यंगांतदाहुर्यत्तृतीयसवनमेवंजातवेदसआयतनमथकस्मात्प्रातः सवनेजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतीतिप्राणोवैजातवेदाः सहिजातानांवेदयावतांवैसजातानांवेदतेभवंतियेषामुनवेदकिमुतेस्युर्योवाआज्यआत्मसंस्कृतिंवेदतत्सुविदितं ॥ ३९ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइतिशंसतिप्राणोवैप्रप्राणंहीमानिसर्वाणिभूतान्यनुप्रयंतिप्राणमेवतत्संभावयतिप्राणंसंस्कुरुतेदीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसतिमनोवैदीदायमनसोहिनकिंचनपूर्वमस्तिमनएवतत्संभावयतिमनः संस्कुरुतेसनः शर्माणिवीतयइतिशंसतिवाग्वैशर्मतस्माद्वाचानुवदंतमाहशर्मवदास्माअयांसीतिवाचमेवतत्संभावयतिवाचंसंस्कुरुतेउतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिश्रोत्रंवैब्रह्मश्रोत्रेणहिब्रह्मशृणोतिश्रोत्रेब्रह्म

१ 'दास्माआयांसीति' भाष्यपाठः । आङ्पूर्वस्ययमउपरमेइत्यस्यछांदसंरूपम् ।

प्रतिष्ठितंश्रोत्रमेवतत्संभावयतिश्रोत्रंसंस्कुरुतेक्षयंताविप्रएषामितिशंसत्यपानोवैयंतापानेनह्ययंयतःप्राणोनपराङ्भव
त्यपानमेवतत्संभावयत्यपानंसंस्कुरुतऋतावायस्यरोदसीइतिशंसतिचक्षुर्वाऋतंतस्माद्यतरोविवदमानयोराहाहमनु
ष्ठ्याचक्षुषादर्शमितितस्यश्रद्दधतिचक्षुरेवतत्संभावयतिचक्षुःसंस्कुरुतेनूनोरास्वसहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युत्तमयाप
रिदधात्यात्मावैसमस्तःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमानात्मानमेवतत्समस्तंसंभावयत्यात्मानंसमस्तंसंस्कुरुतेयाज्ययायज
तिप्रत्तिर्वैयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीःपुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयतिपुण्यांलक्ष्मींसंस्कुरुतेसएवंविद्वांश्छंदोमयोदेवतामयोब्रह्म
मयोमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतियएवंवेदयोवैतद्वेदयथाछंदोमयोदेवतामयोब्रह्ममयोमृतमयःसंभूयदेवताअप्येतित
त्सुविदितमित्यध्यात्ममथाधिदैवतं ॥४०॥ षट्पदंतूष्णींशंसंशंसतिषड्वाऋतवऽऋतूनेवतत्कल्पयत्यृतूनप्येतिद्वादशप
दांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासामासानेवतत्कल्पयतिमासानप्येतिप्रवोदेवायाग्नयइतिशंसत्यंतरिक्षंवैप्रांतरिक्षंहीमानि
सर्वाणिभूतान्यनुप्रयंत्यंतरिक्षमेवतत्कल्पयत्यंतरिक्षमप्येतिदीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसत्यसौवैदीदाययोसौतपत्येतस्मा
द्धिनकिंचनपूर्वमस्त्येतमेवतत्कल्पयत्येतमप्येतिसनःशर्माणिवीतयइतिशंसत्यग्निर्वैशर्माण्यन्नाद्यानियच्छत्यग्निमेवत
त्कल्पयत्यग्निमप्येत्युतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिचंद्रमावैब्रह्मचंद्रमसमेवतत्कल्पयतिचंद्रमसमप्येतिसयंताविप्रएषामि
तिशंसतिवायुर्वैयंतावायुनाहीदंयतमंतरिक्षंनसमृच्छतिवायुमेवतत्कल्पयतिवायुमप्येत्यृतावायस्यरोदसीइतिशंसति

द्यावापृथिवीवैरोदसींद्यावापृथिवीएवतत्कल्पयतिंद्यावापृथिवीअप्येतिंनूनोरास्वसहस्रवंत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युंत्तमया परिदधातिंसंवत्सरोवैसमस्तंःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमांन्त्संव्त्सरमेवतत्समस्तंकल्पयतिंसंवत्सरंसमस्तमप्येतिंयाज्यया यजतिवृष्टिर्वैयाज्याविद्युदेवंविद्युद्धीदंवृष्टिमन्नाद्यंसंप्रयच्छतिंविद्युतमेवतत्कल्पयतिंविद्युतमप्येतिंसएवंविद्वानेतन्म योंदेवतामयोभवतिभवति ॥ ४१ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिद्वितीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथतृतीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः॥हरिः ॐ॥ग्रहोक्थंवाएतद्यत्प्रउगंनवप्रातर्ग्रहागृह्यंतेनवभिर्बहिष्पवमानेस्तुवतेस्तुतेस्तोमेदशमंगृ
ह्णातिहिंकारइतरासांदशमःसोसासंमावायव्यंशंसतितेनवायव्यउक्थवानैंद्रवायवंशंसतितेनैंद्रवायवउक्थवान्मैत्राव
रुणंशंसतितेनमैत्रावरुणउक्थवानाश्विनंशंसतितेनाश्विनउक्थवानैंद्रंशंसतितेनशुक्रामंथिनाउक्थवंतौवैश्वदेवंशंस
तितेनाग्रयणउक्थवान्त्सारस्वतंशंसतिनसारस्वतोग्रहोस्तिवाक्तुसरस्वतीयेतुकेचवाचाग्रहागृह्यंतेतेस्यसर्वेशस्तोक्थाउ
क्थिनोभवंतियएवंवेद ॥ १ ॥ अन्नाद्यंवाएतेनावरुंधेयत्प्रउगंमन्यान्यादेवताप्रउगेशस्यतेऽन्यदन्यदुक्थंप्रउगेक्रियतेऽ
न्यदन्यदस्यान्नाद्यं[1]ग्रहेषुध्रियतेयएवंवेदैतद्वैयजमानस्याध्यात्मतममिवोक्थंयत्प्रउगंतस्मादेनेनैतदुपेक्ष्यतममिवेत्या
हुरेतेनह्येनंहोतासंस्करोतीतिवायव्यंशंसतितस्मादाहुर्वायुःप्राणःप्राणोरेतोरेतःपुरुषस्यप्रथमंसंभवतःसंभवतीतियद्वा
यव्यंशंसतिप्राणमेवास्यतत्संस्करोत्यैंद्रवायवंशंसतियत्रवावप्राणस्तदपानोयदैंद्रवायवंशंसतिप्राणापानावेवास्यतत्सं
स्करोतिमैत्रावरुणंशंसतितस्मादाहुश्चक्षुःपुरुषस्यप्रथमंसंभवतःसंभवतीतियन्मैत्रावरुणंशंसतिचक्षुरेवास्यतत्संस्करो
त्याश्विनंशंसतितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतंउपवैशुश्रूषतेनिवैध्यायतीतियदाश्विनंशंसतिश्रोत्रमेवास्यतत्संस्करोत्यैंद्रंशंस
तितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतंप्रतिधारयतिवैग्रीवाअथोशिरइतियदैंद्रंशंसतिवीर्यमेवास्यतत्संस्करोतिवैश्वदेवंशंसतित

१ ' गृहेषु ' इतिभाष्यपाठः ।

स्मात्कुमारोजातःपश्चेवप्रचरतिवैश्वदेवानिह्यंगानियद्वैश्वदेवंशंसत्यंगान्येवास्यतत्संस्करोतिसारस्वतंशंसतितस्मात्कु
मारंजातंजघन्यावागाविशतिवाग्घिसरस्वतीयत्सारस्वतंशंसतिवाचमेवास्यतत्संस्करोत्येषवैजातोजायतेसर्वाभ्यएता
भ्योदेवताभ्यःसर्वेभ्यउक्थेभ्यःसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसर्वेभ्यःप्रउगेभ्यःसर्वेभ्यःसवनेभ्योयएवंवेदयस्यचैवंविदुषएतच्छंसं
ति ॥२॥ प्राणानांवाएतदुक्थंयत्प्रउगंसप्तदेवताःशंसतिसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवतत्प्राणान्दधातिकिंसयजमानस्यपा
पंभद्रमाद्रियेतेतिहस्माहयोस्यहोतास्यादित्यत्रैवैनंयथाकामयेततथाकुर्याद्यंकामयेतप्राणेनैनंव्यर्धयानीतिवायव्यमस्य
लुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतलुब्धंप्राणेनैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतप्राणापानाभ्यामेनंव्यर्धयानीत्यैंद्रवायवमस्य
लुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतलुब्धंप्राणापानाभ्यामेवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतचक्षुषैनंव्यर्धयानीतिमैत्रावरुणमस्य
लुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंचक्षुषैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतश्रोत्रेणैनंव्यर्धयानीत्याश्विनमस्यलुब्धंशंसेदृचं
वापदंवातीयात्तेनैवतलुब्धंश्रोत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतवीर्येणैनंव्यर्धयानीत्यैंद्रमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्ते
नैवतल्लुब्धंवीर्येणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतांगैरेनंव्यर्धयानीतिवैश्वदेवमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतलुब्धमं
गैरेवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतवाचैनंव्यर्धयानीतिसारस्वतमस्यलुब्धंशंसेदृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंवाचैवैनंतद्व्यर्ध
यतियमुकामयेतसर्वैरेनमंगैःसर्वेणात्मनासमर्धयानीत्येतदेवास्ययथापूर्वमृजुक्लृप्तंशंसेत्सर्वैरेवैनंतदंगैःसर्वेणात्मनासमर्ध

यतिसर्वैरंगैःसर्वेणात्मनासमृध्यतेयएवंवेद ॥ ३ ॥ तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रमाग्नेयीषुसामगाःस्तुवतेवायव्ययाहो
ताप्रतिपद्यतेकथमस्याग्नेय्योनुशस्ताभवंतीत्यग्नेर्वाएताःसर्वास्तन्वोयदेतादेवताःसयदग्निःप्रवानिवदहतितदस्यवाय
व्यंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयद्द्वैधमिवकृत्वादहतिद्वौवाइंद्रवायूतदस्यैंद्रवायवंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदुच्चहृष्यति
निचहृष्यतितदस्यमैत्रावरुणंरूपंतदस्यतेनानुशंसतिसयदग्निर्घोरसंस्पर्शस्तदस्यवारुणंरूपंतंयद्घोरसंस्पर्शंसंतंमित्रकृत्ये
वोपासतेतदस्यमैत्रंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदेनंद्वाभ्यांबाहुभ्यांद्वाभ्यामरणीभ्यांमंथंतिद्वौवाअश्विनौतदस्याश्वि
नंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदुच्चैर्घोषस्तनयन्बबबाकुर्वन्निवदहतियस्माद्भूतानिविजंतेतदस्यैंद्रंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्य
थयदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतितदस्यवैश्वदेवंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयत्स्फूर्जयन्वाचमिववदन्दहतितदस्यसारस्वतं
रूपंतदस्यतेनानुशंसत्येवमुहास्यवायव्ययैवप्रतिपद्यमानस्यतृचेनतृचेनैवैताभिर्देवताभिःस्तोत्रियोनुशस्तोभवतिविश्वे
भिःसोम्यंमध्वग्नइंद्रेणवायुना ॥ पिबामित्रस्यधामभिरितिवैश्वदेवमुक्थंशस्त्वावैश्वदेव्यायजतियथाभागंतद्देवताः
प्रीणाति ॥ ४ ॥ देवपात्रंवाएतद्यद्वषट्कारोवषट्करोतिदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तर्पयत्यनुवषट्करोतितद्यथादोश्वान्वागावापु
नरभ्याकारंतर्पयंत्येवमेवैतद्देवताःपुनरभ्याकारंतर्पयंतियदनुवषट्करोतीमानेवाग्नीनुपासतइत्याहुर्धिष्ण्यानथकस्मात्पू
वस्मिन्नेवजुह्वतिपूर्वस्मिन्वषट्कुर्वंतीतियदेवसोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतितेनधिष्ण्यान्प्रीणात्यसंस्थितान्त्सोमान्भक्षयं

तीत्याहुर्येषानानुवषट्करोतिकोनुसोमस्यस्विष्टकृद्भागइतियद्वावसोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतितेनैवसंस्थितान्त्सोमा
न्भक्षयंतिसउएवसोमस्यस्विष्टकृद्भागोवषट्करोति ॥५॥ वज्रोवाएषयद्वषट्कारोयंद्विष्यात्तंध्यायेद्वषट्करिष्यंस्तस्मिन्नेवतं
वज्रमास्थापयतिषळितिवषट्करोतिषड्वाऋतवंऋतूनेवतत्कल्पयंत्यृतून्प्रतिष्ठापयंत्यृतून्वैप्रतितिष्ठतंइदंसर्वमनुप्रतितिष्ठ
तियदिदंकिंचप्रतितिष्ठतियएवंवेदंतदुहस्माहहिरण्यदन्वैदंएतानिवाएतेनषट्प्रतिष्ठापयतिद्यौरंतरिक्षेप्रतिष्ठितांतरिक्षं
पृथिव्यांपृथिव्यप्स्वापःसत्येसत्यंब्रह्मणिब्रह्मतपसीत्येताएवतत्प्रतिष्ठाःप्रतितिष्ठंतीरिदंसर्वमनुप्रतितिष्ठतियदिदंकिंचप्र
तितिष्ठतियएवंवेदंवौषळितिवषट्करोत्यसौवाववावृतवर्षळेतमेवतदृतुष्वादधात्यृतुषुप्रतिष्ठापयतियादृगिववैदेवेभ्यः
करोतितादृगिवास्मैदेवाःकुर्वंति ॥६॥ त्रयोवैवषट्काराःवज्रोधामच्छद्रिक्तःसयमेवोच्चैर्बलिवषट्करोतिसवज्रस्तंतंप्रहरति
द्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैतस्मात्सभ्रातृव्यवतावषट्कृत्योऽथयःसमःसंततोनिर्हाणर्चःसधामच्छत्तं
तंप्रजाश्चपशवश्चानूपतिष्ठंतेतस्मात्सप्रजाकामेनपशुकामेनवषट्कृत्योऽथयेनैवषळवराप्नोतिसरिक्तोरिणक्त्यात्मानंरि
णक्तियजमानंपापीयान्वषट्कर्ताभवतिपापीयान्यस्मैवषट्करोतितस्मात्तस्याशांनेयांतिंकिसयजमानस्यपापभद्रमाद्रियेतेते
तिहस्माहयोस्यहोतास्यादित्यत्रैवैनंयथाकामयेतंतथाकुर्याद्यंकामयेतंयथैवानीजानोभूत्तथैवेजानःस्यादितियथैवास्य
ऋचंब्रूयात्तथैवास्यवषटकुर्यात्सदृशमेवैनंतत्करोतियंकामयेतपापीयान्त्स्यादित्युच्चैस्तरामस्यऽऋचमुक्त्वाशनैस्तरांव

षट्कुर्यात्पापीयांसमेवैनंतत्करोतियंकामयेतश्रेयान्त्स्यादितिशनैस्तरामस्यऋचमुक्त्वोच्चैस्तरांवषट्कुर्याच्छ्रियऽएवैनं
तच्छ्रियामादधातिसंततमृचावषट्कृत्यसंतत्यैसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद ॥ ७ ॥ यस्यैदेवतायैहविर्गृहीतंस्या
त्तांध्यायेद्वषट्करिष्यन्त्साक्षादेवतद्देवतांप्रीणातिप्रत्यक्षाद्देवतांयजतिवज्रोवैवषट्कारःसएषप्रहृतोशांतोदीदायंतस्य
हैतस्यनसर्वऽइवशांतिंवेदनप्रतिष्ठांतस्माद्वाप्येतर्हिभूयानिवमृत्युस्तस्यहैषैवशांतिरेषाप्रतिष्ठावागित्येवंतस्माद्वषट्कृ
त्यवषट्कृत्यवागित्यनुमंत्रयेतंसएनंशांतोनहिनस्तिवषट्कारमामांप्रमृक्षोमाहंत्वांप्रमृक्षंबृहतामनऽउपह्वयेव्यानेनशरी
रंप्रतिष्ठासिप्रतिष्ठांगच्छंप्रतिष्ठांमागमयेतिवषट्कारमनुमंत्रयेततदुहस्माहदीर्घमेतत्सदंप्रभ्वोजःसहऽओजइत्येवंवषट्का
रमनुमंत्रयेतौजश्चहवैसहश्चवषट्कारस्यप्रियतमेतन्वौप्रियेणैवैनंतद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेदंवा
क्वैप्राणापानौचवषट्कारस्तंएतेवषट्कृतेवषट्कृतेव्युत्क्रामंतितानुमंत्रयेतंवागोजःसहओजोमयिप्राणापानावि
त्यात्मन्येवतद्धोतावाचंचप्राणापानौचप्रतिष्ठापयतिसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ८ ॥ यज्ञोवैदेवेभ्य
उदक्रामत्तंप्रैषैःप्रैषमैच्छंन्यत्प्रैषैःप्रैषमैच्छंस्तत्प्रैषाणांप्रैषत्वंतंपुरोरुग्भिःप्रारोचयंन्यत्पुरोरुग्भिःप्रारोचयंस्तत्पुरोरुचांपु
रोरुक्त्वंतंवेद्यामन्वविंदंन्यद्वेद्यामन्वविंदंस्तद्वेदेर्वेदित्वंतंवित्तंग्रहैर्व्यगृह्णंतंयद्वित्तंग्रहैर्व्यगृह्णंततद्ग्रहाणांग्रहत्वंतंवित्त्वा
निविद्भिर्न्यवेदयंन्यद्वित्त्वानिविद्भिर्न्यवेदयंस्तन्निविदांनिवित्त्वंमहद्वावनष्टैष्यभ्यल्पंवेच्छातियतरोवावतयोज्यायइ

वाभीच्छतिंसएवतयोःसाधीयइच्छतिंयउएवप्रैषान्वर्षीयसोवर्षीयसोवेदंसउएवतान्साधीयोवेदंलष्टेष्यंहहोतयद्धिप्रैषास्त
स्मात्प्रह्वस्तिष्ठन्प्रेष्यति ॥९॥गर्भावाएतउक्थानांयन्निविदंस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेंतस्मात्परांचोगर्भाधी
यंतेंपरांचःसंभवंतिंयन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेंतस्मान्मध्येगर्भाधृतांयदंततस्तृतीयसवनेधीयंतेंतस्मादमुतोर्वांचोगर्भाः
प्रजायंतेंप्रजात्यैप्रजायतेंप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंपेशावाएतउक्थानांयन्निविदंस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेंय
थैवप्रवयणतःपेशःकुर्यात्ताहक्कंद्यन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतेंयथैवमध्यतःपेशःकुर्यात्ताहक्कंद्यदंततस्तृतीयसवनेधीयंतें
यथैवावप्रज्जनतःपेशःकुर्यात्ताहक्कंत्सर्वतोयज्ञस्यपेशसाशोभतेयएवंवेद ॥ १० ॥ सौर्यावाएतादेवतायन्निविदंस्तद्य
त्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतेंमध्यतोमध्यंदिनेंततस्तृतीयसवनंआदित्यस्यैवतद्व्रतमनुपर्यावर्ततेंपच्छोवैदेवायज्ञं
समभरंस्तस्मात्पच्छोनिविदःशस्यंतेंयद्धैतद्देवायज्ञंसमभरंस्तस्मादश्वःसमभवत्तस्मादाहुरश्वंनिविदांशंस्त्रेदद्यादितिंतदु
खलुवरमेवददतिंननिविदःपदमतीयांद्यन्निविदःपदमतीयाद्यज्ञस्यतच्छिद्रंकुर्याद्यज्ञस्यवैछिद्रंस्रवद्यंजमानोनुपापीया
न्भवतिंतस्मान्ननिविदःपदमतीयांन्ननिविदःपदेविपरिहरेंद्यन्निविदःपदेविपरिहरेंन्मोहयेद्यज्ञंमुग्धोयजमानःस्यात्त
स्मान्ननिविदःपदेविपरिहरेंन्ननिविदःपदेसमस्येंद्यन्निविदःपदेसमस्येंद्यज्ञस्यतदायुःसंहरेंत्प्रमायुकोयजमानःस्यात्तस्मा
न्ननिविदःपदेसमस्येंत्प्रेदंब्रह्मप्रेदंक्षत्रमित्येतेएवसमस्येद्ब्रह्मक्षत्रयोःसंश्रित्यैतस्माद्ब्रह्मचक्षत्रंचसंश्रितेंनतृचंनचतुर्ऋचम

तिमन्येतनिविद्धानंमेकैकंवैनिविदःपदमृचंसूक्तंप्रतितस्मान्नतृचंनचतुर्ऋचमतिमन्येतनिविद्धानंनिविदाह्येवस्तोत्रमति
शस्तंभवंत्येकांपरिशिष्यंतृतीयसवनेनिविदंदध्यांद्यद्द्वेपरिशिष्यदध्यात्प्रजननंतदुपहन्यांद्गभैस्तत्प्रजाव्यर्धयेत्तस्मादेका
मेवपरिशिष्यंतृतीयसवनेनिविदंदध्यांन्नसूक्तेननिविदमतिपद्येतंयेनसूक्तेननिविदमतिपद्येतंनतत्पुनरुपनिवर्तेतंवास्तु
हमेवतदन्यत्तद्दैवतंतच्छंदसंसूक्तमाहृत्यंतस्मिन्निविदंदध्यान्माप्रगामपथोवयमितिंपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिंपथोवाएषप्रै
तियोयज्ञेमुह्यतिंमायज्ञादिंद्रसोमिनइतिंयज्ञादेवतंनप्रच्यवतेंमांतस्थुर्नोअरातयइत्यंरातीयतएवतदपहंतिंयोयज्ञस्यप्र
साधनंस्तंतुर्देवेष्वाततः ॥ तमाहुतंनशीमहीतिंप्रजावैतंतुःप्रजामेवास्माऽएतत्संतनोतिंमनोन्वाहुवामहेंनाराशंसेनसो
मेनेतिंमनसावैयज्ञस्तायतेंमनसाक्रियतेंसैवतत्रप्रायश्चित्तिःप्रायश्चित्तिः ॥ ११ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥

देवविशःकल्पयितव्याऽइत्याहुंश्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठाप्यमितिंशोंसावोमित्याह्वयतेंप्रातःसवनेत्र्यक्षरेणंशंसामोदैवो
मित्यध्वर्युंःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणंतदष्टाक्षरंसंपद्यतेंऽष्टाक्षरावैगायत्रींगायत्रीमेवतत्पुरस्तात्प्रातःसवनेचीक्लृपतांमुक्थं
वाचीत्याहंशस्त्वाचतुरक्षरमोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरंतदष्टाक्षरंसंपद्यतेंऽष्टाक्षरावैगायत्रींगायत्रीमेवतदुभयतंःप्रा
तःसवनेचीक्लृपतांमध्वर्योंशोंसावोमित्याह्वयतेंमध्यंदिनेषळक्षरेणंशंसामोदैवोमित्यध्वर्युंःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणंतदेका
दशाक्षरंसंपद्यतंऽएकादशाक्षरावैत्रिष्टुंप्त्रिष्टुभमेवतत्पुरस्तान्मध्यंदिनेचीक्लृपतांमुक्थंवाचींद्रायेत्याहंशस्त्वासप्ताक्षरं

मोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरँतदेकादशाक्षरंसंपद्यतंएकादशाक्षरावैत्रिष्टुंप्त्रिष्टुभमेवतदुभयतोंमध्यंदिनेचीक्लृपतांमध्व
र्योंशोशोंसावोमित्याह्वयतेंतृतीयसवनेसप्ताक्षरेणंशंसामोदैवोमित्यध्वर्युः प्रतिगृणातिपंचाक्षरेणंतद्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेंद्वा
दशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतत्पुरस्तात्तृतीयसवनेचीक्लृपतांमुक्थंवाचींद्रायदेवेभ्यइत्याहंशस्त्वैकादशाक्षरंमोमित्यध्व
र्युरेकाक्षरँतद्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेंद्वादशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतदुभयतंस्तृतीयसवनेचीक्लृपतांतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवा
चंयद्गायत्रेअधिगायत्रमाहितंत्रैष्टुभाद्वात्रैष्टुभंनिरतक्षत। यद्वाजगज्जगत्याहितँपदँयइत्तद्विदुस्तेअमृतत्वमानशुरित्यैंत
द्वैतच्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठापयतिंकल्पयतिदेवविशोयएवंवेद॥१२॥प्रजापतिर्वैयज्ञंछंदांसिदेवेभ्योभागधेयानिव्यभजंत्स
गायत्रीमेवाग्नयेंवसुभ्यःप्रातःसवनेभजंत्रिष्टुभमिंद्रायरुद्रेभ्योमध्यंदिनेंजगतींविश्वेभ्योदेवेभ्यंआदित्येभ्यस्तृतीयस
वनेंऽथास्ययत्स्वंछंदआसीदनुष्टुप्तामुदंतमभ्युदौहंदच्छावाकीयामभिंसैनमब्रवीदनुष्टुप्त्वंन्वेवदेवानांपापिष्ठोसिंयस्यते
हंस्वंछंदोस्मियांमोदंतमभ्युदौहींरच्छावाकीयामभीतितदजानांत्सस्वंसोममाहरंत्सस्वेसोमेग्रंमुखमभिपर्याहरदनुष्टुभँ
तस्माद्वनुष्टुबग्रियामुख्यायुज्यतेंसर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिंश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदंस्वेवैसतत्सोमेकल्पयंत्तस्मा
द्यत्रक्कचयजमानवशोभवतिंकल्पतएवयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेंयत्रैवंविद्वान्यजमानोवशीयजते ॥१३॥ अग्निर्वैदे

१ 'बभ्यामुख्या' इतिभाष्यपाठः ।

वानाहोतासीत्तंमृत्युर्बहिष्पवमानेसीदत्सोनुष्टुभाज्यंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तमाज्येसीदत्सप्रउगेणप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तंमाध्यंदिनेपवमानेसीदत्सोनुष्टुभामरुत्वतीयंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तंमाध्यंदिनेबृहतीषुनाशक्नोत्सत्तुंप्राणावैबृहत्यःप्राणानेवतन्नाशक्नोद्व्यवैतुंतस्मान्मध्यंदिनेहोताबृहतीषुस्तोत्रियेणैवप्रतिपद्यतेप्राणावैबृहत्यः प्राणानेवतदभिप्रतिपद्यतेतंतृतीयपवमानेसीदत्सोनुष्टुभावैश्वदेवंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामत्तंयज्ञायज्ञीयेसीदत्स वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामद्वज्रोवैवैश्वानरीयंप्रतिष्ठायज्ञायज्ञीयंवज्रेणैवतत्प्रतिष्ठायामृत्युं नुदतेससर्वान्पाशान्त्सर्वान्स्थाणून्मृत्योरतिमुच्यस्वस्त्येवोदमुच्यतस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियऽएवंवेद ॥ १४ ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वानास्तृषीतिमन्यमानःपराःपरावतोगच्छत्सपरमामेवपरावतमगच्छदनुष्टुब्वै परमापरावद्वाग्वाअनुष्टुप्सवाचंप्रविश्याशयत्तंसर्वाणिभूतानिविभज्यान्वैच्छंस्तंपूर्वेद्युःपितरोविंदन्नुत्तरमहर्देवास्तस्मात्पूर्वेद्युःपितृभ्यःक्रियतउत्तरमहर्देवान्यजंतेतेब्रुवन्नभिषुणवामैवंतथावावनआशिष्ठमागमिष्यतीतितथेतितेऽभ्यषुण्वंस्तआत्वारथंयथोतयइत्येवैनमावर्तयन्निदंवसोसुतमंधइत्येवैभ्यःसुतकीर्त्यामाविरभवदिंद्रनेदीयएदिहीत्येवैनंमध्यंप्रापादयंतांगतेंद्रेणयज्ञेनयजतेसेंद्रेणयज्ञेनराध्नोतियऽएवंवेद ॥ १५ ॥ इंद्रंवैवृत्रंजघ्निवांसंनास्तृतेतिमन्यमानाःसर्वादेवताअजहुस्तंमरुतएवस्वापयोनाजहुःप्राणावैमरुतःस्वापयःप्राणाहैवैनंतंनाजहुस्तस्मादेषोच्युतःस्वापिमान्प्रगाथः

शस्यतंआस्वापेस्वापिभिरित्यपिहयद्यैंद्रमेवांतऊर्ध्वंछंदःशस्यतेतद्धसर्वंमरुत्वतीयंभवत्येषचेदच्युतःस्वापिमान्प्रगाथः
शस्यतंआस्वापेस्वापिभिरिति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणस्पत्यंप्रगाथंशंसतिबृहस्पतिपुरोहितावैदेवाअजयन्स्वर्गंलोकंव्यस्मिंल्लो
केजयंस्तथैवैतद्यजमानोबृहस्पतिपुरोहितएवजयतिस्वर्गंलोकंव्यस्मिंल्लोकेजयतेतौवाएतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादा
यंशस्येतेतदाहुर्यन्नकिंचनास्तुतंसत्पुनरादायंशस्यतेऽथकस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेइतिपवमानो
कथंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंषट्सुवाअत्रगायत्रीषुस्तुवतेषट्सुबृहतीषुतिसृषुत्रिष्टुप्सुसवाएषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनः
पवमानस्तदाहुःकथंतएषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतीतियेएवगायत्र्याउत्तरेप्रतिपदोयोगाय
त्रोनुचरस्ताभिरेवास्यगायत्र्योनुशस्ताभवंत्येताभ्यामेवास्यप्रगाथाभ्यांबृहत्योनुशस्ताभवंतितासुवाएतासुबृहतीषुसाम
गारौरवयौधाजयाभ्यांपुनरादायंस्तुवतेतस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेतच्छस्त्रेणस्तोत्रमन्वैतियेएवत्रि
ष्टुभौधाय्येयंत्रैष्टुभंनिविद्धानंताभिरेवास्यत्रिष्टुभोनुशस्ताभवंत्येवमुहास्यैषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुश
स्तोभवतिएवंवेद ॥१७॥ धाय्याःशंसतिधाय्याभिर्वैप्रजापतिरिमाँल्लोकानधयद्यंयंकाममकामयततथैवैतद्यजमानोधा
य्याभिरेवेमाँल्लोकान्धयतियंयंकामंकामयतेयएवंवेदयदेवधाय्याः ३ ॥ यत्रयत्रवैदेवायज्ञस्यच्छिद्रंनिरजानंस्तद्धाय्या
भिरपिदधुस्तद्धाय्यानांधाय्यात्वमच्छिद्रेणहास्ययज्ञेनेष्टंभवतियएवंवेदयद्वेवधाय्याः ३ ॥ स्यूमहैतद्यज्ञस्ययद्धाय्यास्त

द्यथासूच्यावासःसंदधदियादेवमेवैताभिर्यज्ञस्यच्छिद्रंसंदधदेतियएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः॥तान्युवाएतान्युपसदामेवो
क्थानियद्धाय्यांअग्निर्नेतेत्याग्नेयीप्रथमोपसत्तस्याएतदुक्थंत्वंसोमक्रतुभिरितिसौम्याद्वितीयोपसत्तस्याएतदुक्थंपिन्वं
त्यपइतिवैष्णवीतृतीयोपसत्तस्याएतदुक्थंयावंतंहवैसौम्येनाध्वरेणेष्ट्वालोकंजयतितमतएकैकयोपसदाजयतियएवंवेद
यश्चैवंविद्वान्धाय्याःशंसतितद्धैकआहुस्तान्वोमहइतिशंसेदेतांवाववयंभरतेषुशस्यमानामभिव्यजानीमइतिवदंतस्तत्त
न्नादृत्यंयदेतांशंसेदीश्वरःपर्जन्योव्रष्टोःपिन्वंत्यपइत्येवशंसेद्वृष्टिवनिपदंमरुतइतिमारुतंमत्यंनमिहेविनयंतीतिविनीत
वंयद्विनीतवत्तद्विक्रांतवंयद्विक्रांतवत्तद्वैष्णवंवाजिनमितींद्रोवैवाजीतस्यांवाएतस्यांचत्वारिपदानिवृष्टिवनिमारुतंवै
ष्णवमैंद्रंसावाएषातृतीयसवनभाजनासतीमध्यंदिनेशस्यतेतस्माद्धेदंभरतानांपशवःसायंगोष्ठाःसंतोमध्यंदिनेसंगविनी
मायंतिसोजगतींजागताहिपशवआत्मायजमानस्यमध्यंदिनंस्तद्यजमानेपशून्दधाति ॥ १८ ॥ मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसति
पशवोवैमरुतःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्यैजनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तंशंसतितद्वाएतद्यजमानजननमेवसूक्तंयज
मानंहवाएतेनंयज्ञाद्देवयोन्यैप्रजनयतितत्संजयंभवतिसंचजयतिविचजयतंएतद्गौरिवीतंगौरिवीतिर्हवैशाक्त्योनेदिष्ठं
स्वर्गस्यलोकस्यागच्छंत्सएतत्सूक्तमपश्यंत्तेनस्वर्गंलोकमजयंत्तथैवैतद्यजमानंएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयतितस्यार्धाःश

१ 'न्योवर्ष्टोः' इतिभाष्यपाठः । वर्ष्टोः वृष्टेः ईश्वरो मेघ इति तत्रार्थः ।

स्त्वाधाः परिशिष्यंमध्येनिविदंदधातिस्वर्गस्यहैषलोकस्यरोहोयन्निविंत्स्वर्गस्यहैतल्लोकस्याक्रमणंयन्निविंत्ताभाक्रममा
णइवशंसेदुपैवयजमानंनिगृह्णीतंयोस्यप्रियःस्यादितिनुस्वर्गकामस्यांथाभिचरतोयःकामयेतंक्षत्रेणविशंहन्यामितिंत्रि
स्तर्हिनिविदासूक्तंविशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तँक्षत्रेणैवतद्विशंहंतियःकामयेतविशाक्षत्रंहन्यामितिंत्रिस्तर्हिंसूक्तेनननिविदं
विशंसेत्क्षत्रंनिविद्विट्सूक्तँविशैवतत्क्षत्रंहंतियउकामयेतोभयतंएनंविशःपर्यवच्छिनदानीत्युभयतस्तर्हिनिविदंव्याह्
यीतौभयतएवैनंतद्विशःपर्यवच्छिनत्तीतिन्वभिचरतंइतरथात्वेवस्वर्गकामस्यंवयःसुपर्णाउपसेदुरिंद्रमित्युत्तमयापरि
दधातिंप्रियमेधाऋषयोनाधमानाः॥ अपध्वांतमूर्णुहीतिंयेनतमसाप्रावृतोमन्येतंतन्मनसागच्छेदपहैवास्मात्तद्धुप्यतेपू
र्धिचक्षुरितिचक्षुषीमरीमृज्येतांजरसंहचक्षुष्मान्भवतियएवंवेदंमुमुग्ध्यस्मान्निधयेवबद्धानितिंपाशावैनिधामुमुग्ध्य
स्मान्पाशादिवबद्धानित्येवतदाह॥१९॥ इंद्रोवैवृत्रंहनिष्यन्सर्वादेवताअब्रवीदंनुमोपतिष्ठध्वमुपमाह्वयध्वमितितथेतिं
तंहनिष्यंतआद्रवंन्त्सोवेन्मांवैहनिष्यंतआद्रवंतिंहंतेमान्भीषयाइतितानभिप्राश्वसींत्तस्यश्वसथादीषमाणाविश्वेदेवा
अद्रवंन्मरुतोहैनंनाजहुःप्रहरभगवोजहिवीरयस्वेत्येवैनमेतांवाचंवदंतउपातिष्ठंतंतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचंवृत्रस्य
त्वाश्वसथादीषमाणांविश्वेदेवाअजहुर्येसखायः॥ मरुद्भिरिंद्रसख्यंतेअस्त्वथेमाविश्वाःपृतनाजयासीतिंसोवेदिमेवैकि
लमेसचिवांइमेमाकामयंतंहंतेमानस्मिन्नुक्थआभजाइतिंतानेतस्मिन्नुक्थआभजंदथहैतेतर्ह्युभेएवंनिष्केवल्येउक्थेआस्

तुर्मरुत्वतीयंग्रहंगृह्णातिमरुत्वतीयंप्रगाथंशंसतिमरुत्वतीयंसूक्तंशंसतिमरुत्वतीयांनिविदंदधातिमरुतांसाभक्तिर्मरुत्व
तीयमुक्थंशस्त्वामरुत्वतीययायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणातियेत्वाहिहत्येमघवन्नवर्धन्येशाम्बरेहरिवोयेगविष्टौ ॥
येत्वानूनमनुमदंतिविप्राःपिबेंद्रसोमंसगणोमरुद्भिरितियत्रयत्रैवैभिर्व्यजयतयत्रयत्रवीर्यमकरोत्तदेवैतत्समनुवेद्येंद्रेणै
नान्त्ससोमपीथान्करोति ॥ २० ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वासर्वाविजितीर्विजित्याब्रवीत्प्रजापतिमहमेतदसानियत्त्वमहंमहान्
सानीतिसप्रजापतिरब्रवीदथकोहमितियदेवैतदवोचइत्यब्रवीत्ततोवैकोनामप्रजापतिरभवत्कोवैनामप्रजापतिर्यन्म
हानिंद्रोभवत्तन्महेंद्रस्यमहेंद्रत्वंसमहान्भूत्वादेवताऽअब्रवीदुद्धारंमउद्धरतेतियथाप्येतर्हीच्छतियोवैभवतियःश्रेष्ठ
तामश्नुतेसमहान्भवतितंदेवाअब्रुवन्त्स्वयमेवब्रूष्वयत्तेभविष्यतीतिसएतंमाहेंद्रंग्रहमब्रूतमाध्यंदिनंसवनानांनिष्केव
ल्यमुक्थानांत्रिष्टुभंछंदसांपृष्ठंसाम्नांतमस्माउद्धारमुदहरन्नुदस्माउद्धारंहरंतियएवंवेदतंदेवाअब्रुवन्त्सर्वंवाअवोचथा
अपिनोत्रास्त्वितिसनेत्यब्रवीत्कथंवोपिस्यादितितमब्रुवन्नप्येवनोस्तुमघवन्नितितानीक्षतैव ॥ २१ ॥ तेदेवाअब्रुवन्नियं
वाइंद्रस्यप्रियाजायावावातप्रासहानामास्यामेवेच्छामहाइतितथेतितस्यामैच्छंतसैनानब्रवीत्प्रातर्वःप्रतिवक्तास्मीति
तस्मात्स्त्रियःपत्याविच्छंतेतस्मादुस्त्र्यनुरात्रंपत्याविच्छतेतांप्रातरुपायन्त्सैतदेवप्रत्यपद्यतयद्वावानपुरुतमंपुराषाळावृ
त्रहेंद्रोनामान्यप्राः ॥ अचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मानितींद्रोवैप्रासहस्पतिस्तुविष्मान्यदीमुश्मसिकर्तवेकरत्तदितियदेवै

तदवोचामांकरत्तदित्येवैनांस्तदब्रवींत्तेदेवाअब्रुवन्नप्यस्याइहास्तुंयानोस्मिन्नवैकमविददितितथेतिंतस्याअप्यत्राकुर्वं
स्तस्मादेपात्रापिशस्यतेंयद्वावानपुरुतमंपुराषाळितिंसेनावाइंद्रस्यप्रियाजायांवावाताप्रासहानामंकोनामप्रजापतिःश्व
शुरंस्तद्यास्यकामेसेनाजयेत्तस्याअर्धात्तिष्ठंस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्येतरांसेनामभ्यस्येत्प्रासहेकस्त्वापश्यतीतिंतद्यथैवा
दःस्नुषांश्वशुराल्लज्जमानानिलीयमानैत्येवमेवसासेनांभज्यमानानिलीयमानैतिंयत्रैवंविद्वांस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्येत
रांसेनामभ्यस्यतिंप्रासहेकस्त्वापश्यतीतिंतानिंद्रउवाचापिवोत्रास्त्विर्तितेदेवाअब्रुवन्विराड्याज्यास्तुंनिष्केवल्यस्य
यात्रयस्त्रिंशदक्षरा ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवंएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चंदेवताअक्षरभा
जःकरोत्यक्षरमक्षरमेवंतद्देवताअनुप्रपिबंतिंदेवपात्रेणैवतद्देवास्तृप्यंतिंयंकामयेतानायतनवान्त्स्यादिंत्यविराजास्यय
जैद्गायत्र्यावात्रिष्टुभावांन्येनवाछंदसावषट्कुर्यांदनायतन वंतमेवैनंतत्करोतिंयंकामयेतायतनवान्त्स्यादितिविराजा
स्ययजैत्पिबासोममिंद्रमंदतुत्वेत्येतयांयतनवंतमेवैनंतत्करोति ॥२२॥ ऋक्चवाइदमग्रेसामचास्तांसैवनामऋगासीद
मोनामसामंसावाऋक्सामोपावदंन्मिथुनंसंभवावप्रजात्याइतिंनेत्यब्रवीत्सामंज्यायान्वाअतोममहिमेतिंतेद्वेभूत्वोपा
वदतांतेनप्रतिचनसमवदतंतास्तिस्रोभूत्वोपावदंस्तत्तिसृभिःसमभवद्यत्तिसृभिःसमभवंत्तस्मात्तिसृभिःस्तुवंतितिसृ
भिरुद्गायंतितिसृभिर्हिसामसंमितंतस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिंनैकस्यैबहवःसहपतयोंयद्वैतत्साचामश्चसमभवतां

तत्सामाभवत्तत्साम्नः सामत्वँ साम न्भवति य एवं वेद यो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते स सामन्भवत्यसामन्य इति हि निंदंति ते
वै पंचान्यद्भूत्वा पंचान्यद्भूत्वाकल्पेतामाहावश्चाहिंकारश्च प्रस्तावश्च प्रथमा चर्क्‌ उद्गीथश्च मध्यमा च प्रतिहारश्चोत्तमा च नि
धनं च वषट्कारश्च ते यत्पंचान्यद्भूत्वा पंचान्यद्भूत्वाकल्पेतां तस्मादाहुः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशव इति यदु विराजं दशिनीमभि
समपद्येतां तस्मादाहुर्विराजि यज्ञो दशिन्यां प्रतिष्ठित इत्यात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानुरूपः पत्नी धाय्या पशवः प्रगाथो गृहाः सूक्तं
स वा अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च प्रजया च पशुभिश्च गृहेषु वसति य एवं वेद ॥ २३ ॥ स्तोत्रियं शंसत्यात्मा वै स्तोत्रियस्तं मध्यम
या वाचा शंसत्यात्मानमेव तत्संस्कुरुतेऽनुरूपं शंसति प्रजा वा अनुरूपः स उच्चैस्तरामिवानुरूपः शंस्तव्यः प्रजामेव तच्छ्रेयसी
मात्मनः कुरुते धाय्यां शंसति पत्नी वै धाय्या सा नीचैस्तरामिव धाय्या शंस्तव्याऽप्रतिवादिनी हास्य गृहेषु पत्नी भवति यत्रैवं वि
द्वान्नीचैस्तरां धाय्यां शंसति प्रगाथं शंसति स स्वरवत्या वाचा शंस्तव्यः पशवो वै स्वरः पशवः प्रगाथः पशूनामवरुध्या इंद्रस्य
नु वीर्याणि प्रवोचमिति सूक्तं शंसति तद्वा एतत्प्रियमिंद्रस्य सूक्तं निष्केवल्यं हैरण्यस्तूपमेतेन वै सूक्तेन हिरण्यस्तूप आंगिरस इं
द्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य प्रियं धाम गच्छति जयति परमं लोकं य एवं वेद गृहा वै प्रतिष्ठा सूक्तं तत्प्रति
ष्ठिततमया वाचा शंस्तव्यं तस्माद्यद्यपि दूर इव पशूँल्लभते गृहानेवैनानाजिगमिषति गृहा हि पशूनां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठा ॥ २४ ॥
इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सोमोवैराजामुष्मिंल्लोकआसीत्तंदेवाश्चऽऋषयश्चाभ्यध्यायंन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितितेब्रुवंश्छंदांसियू
यंनइमंसोमंराजानमाहरतेतितथेतितेसुपर्णाभूत्वोदपतंस्तेयत्सुपर्णाभूत्वोदपतंस्तदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविदआचक्ष
तेछंदांसिवैतत्सोमंराजानमच्छाचरंस्तानिहतर्हिचतुरक्षराणिचतुरक्षराण्येवछंदांस्यासंन्त्साजगतीचतुरक्षराप्रथमोदप
तत्सापतित्वार्धमध्वनोगत्वाश्राम्यंत्सापरास्यत्रीण्यक्षराण्येकाक्षराभूत्वादीक्षांचतपश्चहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मात्तस्य
वित्तादीक्षावित्तंतपोयस्यपशवःसंतिजागताहिपशवोजगतीहितानाहरदथत्रिष्टुबुदपतत्सापतित्वाभूयोर्धादध्वनोगत्वा
श्राम्यंत्सापरास्यैकमक्षरंत्र्यक्षराभूत्वादक्षिणाहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिनेदक्षिणानीयंतेत्रिष्टुभोलोकेत्रिष्टुब्भि
ताआहरत्॥२५॥तेदेवाअब्रुवन्गायत्रींत्वंनइमंसोमंराजानमाहरेतिसातथेत्यब्रवीत्तांवैमासर्वेणस्वस्त्ययनेनानुमंत्रयध्व
मितितथेतिसोदपतत्तांदेवाःसर्वेणस्वस्त्ययनेनान्वमंत्रयंतप्रेतिचेत्येतद्वैसर्वंस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचेतिचेतितद्योस्यप्रियः
स्यात्तमेतेनानुमंत्रयेतप्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छातिस्वस्तिपुनरागच्छतिसापतित्वासोमपालान्भीषयित्वापद्भ्यांचमुखे
नचसोमंराजानंसमगृभ्णाद्यानिचेतरेछंदसीअक्षराण्यजहितांतानिचोपसमगृभ्णात्तस्याअनुविसृज्यकृशानुःसोमपालः
सव्यस्यपदोनखमच्छिदत्तच्छल्यकोभवत्तस्मात्सनखमिवयद्वशमस्रवत्सावशाभवत्तस्मात्साहविरिवाऽथयःशल्योयद
नीकमासीत्ससर्पोनिर्दश्यभवत्सहसस्वजोयानिपर्णानितेमंथावलायानिस्नावानितेगंडूपदायत्तेजनंसोंधाहिःसोसातथे

षुरभवत्॥२६॥सायद्दक्षिणेनपदासमगृभ्णांत्तत्प्रातःसवनमभवंत्तद्गायत्रीस्वमायतनमकुरुतंतस्मात्तत्समृद्धतमंमन्यंते
सर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिंश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदां॑ऽथयत्सव्येनपदासमगृभ्णांत्तन्माध्यंदिनंसवनमभवंत्तद्वि
स्रंसततद्विस्रस्तंनान्वाप्नोत्पूर्वंसवनंतेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतस्मिंस्त्रिष्टुभंछंदसामदधुंरिंद्रंदेवतानांतेनतत्समावद्वीर्यमभवं
त्पूर्वेणसवनेनोभाभ्यासवनाभ्यांसमावद्वीर्याभ्यांसमावज्जामीभ्यांराप्नोतियएवंवेदां॑ऽथयन्मुखेनसमगृभ्णांत्तत्तृतीयस
वनमभवंत्तस्यपतंतीरसमधयंत्तद्धीतरसंनान्वाप्नोत्पूर्वेसवनेंतेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतत्पशुष्वपश्यंस्तद्यदाशिरमवनयंत्या
ज्येनपशुनाचरंतिंतेनतत्समावद्वीर्यमभवंत्पूर्वाभ्यांसवनाभ्यांसर्वैःसवनैःसमावद्वीर्यैःसमावज्जामिभीराप्नोतियएवंवेद
॥२७॥तेवाइमेइतरेछंदसींगायत्रीमभ्यवदेतांवित्तंनावक्षराण्यनुपर्यागुरितिंनेत्यब्रवीद्गायत्रींयथावित्तमेवनइतिंतेदेवेषु
प्रश्नमैतांतेदेवाअब्रुवन्यथावित्तमेववइतिंतस्माद्धाप्येतर्हिवित्याव्याहुर्यथावित्तमेवनइतिंततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवं
त्र्यक्षरात्रिष्टुंबेकाक्षराजगतींसाष्टाक्षरागायत्रींप्रातःसवनमुदयच्छंन्नाशक्नोत्रिष्टुप्त्र्यक्षरांमाध्यंदिनंसवनमुद्यंतुंतागाय
त्र्यब्रवीदायान्यपिमेत्रास्त्विर्तिसातथेत्यब्रवीत्रिष्टुंप्तांवैमैतैरष्टाभिरक्षरैरुपसंधेहीतिंतथेतितामुपसमदधांदेतद्धैतद्गायत्र्यै
मध्यंदिनेंयन्मरुत्वतीयस्योत्तरेंप्रतिपदोयश्चानुचरंःसैकादशाक्षराभूत्वांमाध्यंदिनंसवनमुदयच्छंन्नाशक्नोज्जगत्येकाक्षरां
तृतीयसवनमुद्यंतुंतांगायत्र्यब्रवींदायान्यपिमेत्रास्त्विर्तिसातथेत्यब्रवीज्जगतींतांवैमैतैरेकादशभिरक्षरैरुपसंधेहीतिंतथे

तितामुपसमदधांदेतद्धैतद्गायत्र्यैतृतीयसवनेंयद्वैश्वदेवस्योत्तरेंप्रतिपदोयश्चानुचरंःसाद्वादशाक्षराभूत्वातृतीयसवनमु
दयच्छंत्ततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवंदेकादशाक्षरात्रिष्टुबंद्वादशाक्षराजगतींसवैंश्छंदोभिःसमावद्वीर्यैंःसमावज्जामिभी
राघ्नोतियएवंवेदैकंवैसत्तत्रेधाभवत्तंस्मादाहुर्दांतव्यमेवंविदुषईत्येकंहिसत्तत्रेधाभवत् ॥२८॥ तेदेवाअब्रुवन्नादित्यां
न्युष्माभिरिदंसवनमुद्यच्छामेतितथेतितस्मादादित्यारंभणंतृतीयसवनंमादित्यग्रहःपुरस्तात्तस्ययजंत्यादित्यासोअदि
तिर्मादयंतामितिंमद्वत्यारूपसमृद्धयांमद्वद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिंसंस्थावाऽएषायदनुवषट्कारंःसं
स्थाभक्षःप्राणाऽआदित्यांनेत्प्राणान्त्संस्थापयानीतिंतआदित्याअंब्रुवन्त्सवितारंत्वयेदंसहसवनमुद्यच्छामेतिंतथेतित
स्मात्सावित्रीप्रतिपद्भवतिंवैश्वदेवस्यसावित्रग्रहंःपुरस्तात्तस्ययजतिंदमूनादेवःसवितावरेण्यइतिंमद्वत्यारूपसमृद्धयां
मद्वद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिंसंस्थावाएषायदनुवषट्कारंःसंस्थाभक्षःप्राणःसवितांनेत्प्राणंसंस्थाप
यानींत्युभेवाएषएतेसवनेंविपिबतियत्सवितांप्रातःसवनंचतृतीयसवनंचंतद्यत्पिबवत्सावित्र्यैंनिविदःपदंपुरस्ताद्भव
तिमद्वदुपरिष्टांदुभयोरेवैनंतत्सवनयोराभजतिंप्रातःसवनेचतृतीयसवनेचंबह्व्यःप्रातर्वायव्याःशस्यंतंएकातृतीयसव
नेंतस्मादूर्ध्वाःपुरुषस्यभूयांसःप्राणांयच्चावांचोद्यावापृथिवीयंशंसतिंद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेंइयमेवेहप्रतिष्ठासावमुत्रंतद्य
द्यावापृथिवीयंशंसतिंप्रतिष्ठयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयति॥२९॥आर्भवंशंसंत्यृभवोवैदेवेषुतपसासोमपीथमभ्यजयंस्तेभ्यः

प्रातःसवनेवाचिकल्पयिषँस्तानग्निर्वसुभिःप्रातः सवनादुदर्तंतेभ्योमाध्यंदिनेसवनेवाचिकल्पयिषँस्तानिंद्रोरुद्रैर्माध्यं
दिनात्सवनादनुदर्तंतेभ्यस्तृतीयसवनेवाचिकल्पयिषँस्तान्विश्वेदेवाअनोनुद्यंतंनेहपास्यंतिनेहेतिंसप्रजापतिरब्रवीत्स
वितारंतववाइमेंतेवासास्त्वंमेवैभिःसंपिबस्वेतिंसतथेत्यब्रवीत्सवितांतान्वैत्वमुभयतःपरिपिबेतिंतान्प्रजापतिरुभयतः
पर्यपिबंत्तेएतेधाय्येअनिरुक्तेप्राजापत्येशस्येतेअभितआर्भवँसुरूपकृत्नुमूतयेऽयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाइतिंप्रजापतिरेवै
नांस्तदुभयतःपरिपिबतिंतस्मादुश्रेष्ठीपात्रेरोचयत्येवंयंकामयतेतंतेभ्योवैदेवांअपैवाबीभत्संतमनुष्यगंधांत्तएतेधाय्येअं
तरदधतंयेभ्योमातैवापित्रइति॥३०॥वैश्वदेवंशंसतिंयथावैप्रजाएवंवैश्वदेवँतद्यथांतरंजनताएवंसूक्तानिंयथारण्यान्ये
वंधाय्यांस्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेंतस्मात्तान्यरण्यानिसंत्यनरण्यानिमृगैश्चवयोभिश्चेतिहस्माहंयथावैपुरुषएवंवैश्व
देवंतस्ययथावांतरमंगान्येवंसूक्तानिंयथापर्वाण्येवंधाय्यांस्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेंतस्मात्पुरुषस्यपर्वाणिंशिथिराणि
संतिदृढानिंब्रह्मणाहितानिधृतानिंमूलंवाएतद्यज्ञस्यंयद्धाय्याश्चयाज्याश्चतद्यदन्यांअन्याधाय्याश्चयाज्याश्चकुर्युरुन्मू
लमेवतद्यज्ञंकुर्युस्तस्मात्ताःसमान्यएवस्युःपांचजन्यंवाएतदुक्थंयद्वैश्वदेवँसर्वेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थँदेवमनुष्या
णांगंधर्वाप्सरसाँसर्पाणांचपितृणांचैतेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थँसर्वएनंपंचजनाविदुरेनंपंचिन्यैजनतायैहविनोगच्छं
तियएवंवेदंसर्वदेवत्योवाएषहोतांयोवैश्वदेवंशंसतिंसर्वादिशोध्यायेच्छंसिष्यंन्त्सर्वास्वेवतद्दिक्षुरसंदधातिंयस्यामस्य

दिशिद्वेष्यःस्यान्नतांध्यायेंदनुहायैवास्यतद्वीर्यमादत्तेऽदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमित्युत्तमयापरिदधातीयंवाअदितिरियं
द्यौरियमंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रइतीयंवैमातेयंपितेयंपुत्रोविश्वेदेवाअदितिःपंचजनाइत्यस्यांवैविश्वेदेवाअ
स्यांपंचजनांअदितिर्जातमदितिर्जनित्वमितीयंवैजातमियंजनित्वंद्विःपच्छःपरिदधातिचतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुं
ध्यैसकृदर्धर्चशःप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयति
सदैवपंचजनीययापरिदध्यात्तदुपस्पृशन्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयतिविश्वे
देवाःशृणुतेमंहवंमइतिवैश्वदेवमुक्थंशस्त्वावैश्वदेव्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणाति॥२१॥आग्नेयीप्रथमाघृतया
ज्यासौमीसौम्ययाज्यावैष्णवीघृतयाज्यात्वंसोमपितृभिःसंविदानइतिसौम्यस्यपितृमत्यायजतिघ्नंतिवाऽएतत्सोमंयद
भिषुण्वंतितस्यैतामनुस्तरणींकुर्वंतियत्सौम्यःपितृभ्योवाअनुस्तरणीतस्मात्सौम्यस्यपितृमत्यायजंत्यवधिषुर्वाएतत्सोमं
यदभ्यसुषवुस्तदेनंपुनःसंभावयंतिपुनराप्याययंत्युपसदांरूपेणोपसदांकिलवैतद्रूपंयदेतादेवताअग्निःसोमोविष्णुरिति
प्रतिगृह्यसौम्यंहोतापूर्वश्छंदोगेभ्योवेक्षेततंहैकेपूर्वंछंदोगेभ्योहरंतितत्तथानकुर्याद्वषट्कर्ताप्रथमःसर्वभक्षान्भक्षयती
तिहस्माहतेनैवरूपेणतस्माद्वषट्कर्तैवपूर्वोवेक्षेताथैनंछंदोगेभ्योहरंति॥२२॥प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायद्दिवमि
त्यन्यआहुरुषसमित्यन्येतामृश्योभूत्वारोहितंभूतामभ्यैत्तंदेवाअपश्यन्नकृतंवैप्रजापतिःकरोतीतितेतमैच्छन्यएनमा

रिष्यंत्येतमन्योन्यस्मिन्नाविंदंस्तेषांयाएवघोरतमास्तन्वआसँस्ताएकधासमभरँस्ताःसंभृताएषदेवोभवत्तदस्यैतद्भूतव
न्नामभवतिवैंसयोस्यैतदेवंनामवेदंतंदेवाअब्रुवन्नयंवैप्रजापतिरकृतमकरिमंविध्येतिंसतथेत्यब्रवींत्सवैवोवरंवृणाइतिवृ
णीष्वेतिंसएतमेववरमवृणीतपशूनामाधिपत्यँतदस्यैतत्पशुमन्नामंपशुमान्भवतियोस्यैतदेवंनामवेदंतमभ्यायत्यावि
ध्यंत्सविद्धऊर्ध्वउदप्रपतत्तमेतंमृगइत्याचक्षतेयउएवमृगव्याधःसउएवसयारोहित्सारोहिणीयोएवेषुस्त्रिकांडासोएवेषु
स्त्रिकांडातद्वाइदंप्रजापतेरेतःसिक्तमधावत्तत्सरोभवत्तेदेवाअब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतोदुषदितियदब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतो
दुषदितितन्मादुषमभवत्तन्मादुषस्यमादुषत्वंमादुषंहवैनामैतद्यन्मानुषंतन्मादुषंसन्मानुषमित्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्ष
प्रियाइवहिदेवाः॥ ३३॥तदग्निनापर्यादधुस्तन्मरुतोधून्वंस्तदग्निर्नप्राच्यावयत्तदग्निनावैश्वानरेणपर्यादधुस्तन्मरुतोधू
न्वंस्तदग्निर्वैश्वानरःप्राच्यावयत्तस्ययद्रेतसःप्रथममुददीप्यततदसावादित्योभवद्यद्द्वितीयमासीत्तद्भृगुरभवत्तंवरुणो
न्यगृह्णीततस्मात्सभृगुर्वारुणिरथयत्तृतीयमदीदेदिवतआदित्याअभवन्येंगाराआसंस्तेंगिरसोभवन्यदंगाराःपुनरवशां
ताउददीप्यंततद्बृहस्पतिरभवद्यानिपरिक्षाणान्यासंस्तेकृष्णाःपशवोभवन्यालोहिनीमृत्तिकातेरोहिताअथयद्भस्मासी
त्तत्परुष्यंव्यसर्पद्गौरोगवयऋश्यउष्ट्रोगर्दभइतियेचैतेरुणाःपशवस्तेचतान्वाएषदेवोभ्यवदत्ममवाइदंममवैवास्तुहमि
तितमेतयर्चानिरवादयतयैषारौद्रीशस्यतआतेपितर्मरुतांसुम्नमेतुमानःसूर्यस्यसंदृशोयुयोथाः ॥ त्वंनोवीरोअर्वतिक्षमे

थाइतिब्रूयान्नाभिनइत्यंनभिमानुकोहैषदेवःप्रजाभवतिंप्रजायेमहिरुद्रियप्रजाभिरितिब्रूयान्नरुद्रेत्येतस्यैवनाम्नःपरि
हृत्यैतदुखलुशंनःकरतीत्येवशंसेैच्छमितिप्रतिपद्यतेसर्वस्माएवशांत्यैनृभ्योनारिभ्योगवइतिंपुमांसोवैनरःस्त्रियोनार्यः
सर्वस्माएवशांत्यैसोनिरुक्तारौद्रीशांतांसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेदंसोगायत्रीब्रह्मवैगायत्रींब्रह्मणैवैनंतन्न
मस्यति॥३४॥वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रतिपद्यतेवैश्वानरोवाएतद्रेतःसिक्तंप्राच्यावयंत्तस्माद्वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रति
पद्यतेऽनवानंप्रथमकृक्शंस्तव्यांग्नीन्वाऽएषोर्चींष्यशांतान्प्रसीदन्नेतिंयआग्निमारुतंशंसतिंप्राणेनैवतदग्नींस्तरत्यंधीय
न्नुपहन्यादंन्यंविवक्तारमिच्छेत्तमेवतत्सेतुंकृत्वातरतितस्मादाग्निमारुतेनव्युच्यमेष्टव्योविवक्तामारुतंशंसतिंमरुतोह
वाएतद्रेतःसिक्तंधून्वंतःप्राच्यावयंस्तस्मान्मारुतंशंसतिंयज्ञायज्ञावोअग्नयेंदेवोवोद्रविणोदाइतिंमध्येयोनिंचानुरूपंच
शंसतितद्यन्मध्येयोनिंचानुरूपंचशंसतितस्मान्मध्येयोनिर्धृतांयदुद्धेसूक्तेशस्त्वाशंसतिप्रतिष्ठयोरेवंतदुपरिष्टात्प्रजननं
दधातिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद॥३५॥जातवेदस्यंशंसतिप्रजापतिःप्रजाअसृजतंताःसृष्टाःपराच्यएवाय
न्नव्यावर्तंतंताअग्निनापर्यगच्छंत्ताअग्निमुपावर्ततंतमेवाद्याप्युपावृत्ताःसोब्रवीज्जातावैप्रजांअनेनाविदमितिंयदब्रवीज्जा
तावैप्रजांअनेनाविदमितिंतज्जातवेदस्यमभवंत्तज्जातवेदसोजातवेदस्त्वंताअग्निनापरिगतानिरुद्धाःशोचत्योदीध्यत्यो
तिष्ठंस्ताअद्भिरभ्यषिंचंत्तस्मादुपरिष्टाज्जातवेदस्यस्यांपोहिष्ठीयंशंसतिंतस्मात्तच्छमयतेवशंस्तव्यंताअद्भिरभिषिच्यंनि

जास्यैवामन्यतंतासुवाअहिनाबुध्न्येनपरोक्षात्तेजोदधांदेषहवाअहिर्बुध्न्योयदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपरो
क्षात्तेजोदधातितस्मादाहुर्जुह्वदेवांजुह्वतोवसीयानिति ॥३६॥ देवानांपत्नीःशंसंत्यनूचीरग्निंगृहपतिंतस्मादनूचीपत्नी
गार्हपत्यमास्तेतदाहूराकांपूर्वांशंसेज्जाम्यैवैपूर्वपेयमितितत्तन्नाद्दत्यॅंदेवानामेवपत्नीःपूर्वाःशंसेदेषहवाएतत्पत्नीषुरेतोद
धातियदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपत्नीषुप्रत्यक्षाद्रेतोदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंतस्मा
त्समानोदर्यास्वसान्योदर्यायैजायायाअनुजीविनीजीवतिराकांशंसतिराकाहवाएतांपुरुषस्यसेवनींसीव्यतियैषाशिंश्ये
धिपुमांसोस्यपुत्राजायंतेयएवंवेदंपावीरवींशंसतिवाग्वैसरस्वतीपावीरवींवाच्येवतद्वाचंदधातितदाहुर्यामींपूर्वांशंसे३
त् ॥ पित्र्याँ२इति ॥ यामीमेवपूर्वांशंसेदिमंयमप्रस्तरमाहिसीदेतिराज्ञोवैपूर्वपेयंतस्माद्यामीमेवपूर्वांशंसेन्मातलीकव्यै
र्यमोअंगिरोभिरितिकाव्यानामनूचींशंसंत्यवरेणैववैदेवान्काव्याःपरेणैवपितॄंस्तस्मात्काव्यानामनूचींशंसंत्युदीरताम
वरउत्परासइतिपित्र्याःशंसंत्युन्मध्यमाःपितरःसोम्यासइतियेचैवावमायेचपरमायेचमध्यमास्तान्त्सर्वाननंतरायंप्री
णात्याहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सीतिद्वितीयांशंसतिबर्हिषदोयेस्वधयासुतस्यैत्यतद्ववाएषांप्रियंधामयद्बर्हिषदइतिप्रिये

१ भाष्ये ‘ शिश्नेधि ’ इतिपाठः । शिश्नेऽधि शिश्नस्योपरीतितदर्थः । २ भाष्ये ‘ पित्र्या३इमिति ’ इतिपाठः ।

णैवैनं[1]स्तद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेदेदंपितृभ्योनमोअस्त्वद्येतिनमस्कारवतीमंततःशंसतितस्मादं
ततःपितृभ्योनमस्क्रियतेतदाहुर्व्याहावंपित्र्याःशंसे३त्॥अव्या[2]हावाँ३इति ॥ व्याहावमेवशंसेदसंस्थितंवैपितृयज्ञस्य
साध्वसंस्थितंवाएषपितृयज्ञंसंस्थापयतियोव्याहावंशंसतितस्माद्व्याहावमेवशंस्तव्यं ॥३७॥ स्वादुष्किलायंमधुमाँउता
यमितींद्रस्यैंद्रीरनुपानीयाःशंसत्येताभिर्वाइंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिबत्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वंमाद्यंतीववैताहिदे
वतायदेताहोताशंसतितस्मादेतासुमद्वत्प्रतिगीर्यंययोरोजसास्कभितारजांसीतिवैष्णुवारुणीमृचंशंसतिविष्णुर्वैयज्ञ
स्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंतयोरुभयोरेवशांत्यैविष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचमितिवैष्णवींशंसतियथावैमत्यमेवंयज्ञस्यवि
ष्णुंस्तद्यथादुष्कृष्टंदुर्मतीकृतंसुकृष्टंसुमतीकृतंकुर्वन्नियादेवमेवैतद्यज्ञस्यदुःष्टुतंदुःशस्तंसुष्टुतंसुशस्तंकुर्वन्नेतियदेतांहो
ताशंसतितंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीतिप्राजापत्यांशंसतिप्रजावैतंतुःप्रजामेवास्माएतत्संतनोतिज्योतिष्मतःपथोरक्ष
धियाकृतानितिदेवयानावैज्योतिष्मंतःपंथानस्तानेवास्माएतद्वितनोत्यनुल्बणंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यं
जनमित्येवैनंतन्मनोःप्रजयासंतनोतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदैवानइंद्रोमघवाविरप्शीत्युत्तमयापरिदधा
तीयंवाइंद्रोमघवाविरप्शीकरत्सत्याचर्षणीधृदनर्वेतीयंवैसत्याचर्षणीधृदनर्वा ॥ त्वंराजाजनुषांधेह्यस्मेइतीयंवैराजा

---

१ 'एनांस्तद्धा म्ना' इतिभाष्यपाठः। एनान्पितृनितितदर्थः। एनानित्यर्थे एनंस्तदितिछांदसं। २ भाष्ये 'अव्याहावा३तिमि' पाठः।

जनुषामधिश्रवोमाहिनंयज्जरित्रइतीयंवैमाहिनंयज्ञश्रवोयजमानोजरितायजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेतदुपस्पृश
न्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयत्यग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋक्वभिरित्याग्निमारुतमु
क्थंशस्त्वाग्निमारुत्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणातिप्रीणाति ॥३८॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥

देवावाअसुरैर्युद्धमुपप्रायन्विजयायतानग्निर्नान्वकामयतैतंतंदेवाअब्रुवन्नपित्वमेह्यस्माकंवैत्वमेकोसीतिसनास्तुतो
न्वेष्यामीत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेसमुत्क्रम्योपनिवृत्त्यास्तुवंस्तान्त्स्तुतोनुप्रैत्सत्रिःश्रेणिर्भूत्वात्र्यनीकोऽसुरान्यु
द्धमुपप्रायद्विजयायत्रिःश्रेणिरितिच्छंदांस्येवश्रेणीरकुरुतत्र्यनीकइतिसवनान्येवानीकानितानसंभाव्यंपराभावयत्त
तोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदसावाएषागायत्र्येवयदग्निष्टोमश्चतुर्वि
शत्यक्षरावैगायत्रीचतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिगायत्रीवैतन्न
हवैगायत्रीक्षमारमतऊर्ध्वाहवाएषायजमानमादायस्वरेतीत्यग्निष्टोमोवैतंनहवाऽअग्निष्टोमःक्षमारमतऊर्ध्वोहवाएषय
जमानमादायस्वरेतिसवाएषसंवत्सरएवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरश्चतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणि
तंयथासमुद्रंस्रोत्याएवंसर्वेयज्ञक्रतवोपियंति ॥३९॥ दीक्षणीयेष्टिस्तायतेतामेवानुयाःकाश्चेष्टयस्ताःसर्वाअग्निष्टोममपि
यंतीळामुपह्वयतइळाविधावैपाकयज्ञाइळामेवानुयेकेचपाकयज्ञास्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतिसायंप्रातरग्निहोत्रंजुह्वतिसायं

प्रातर्व्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारेणाग्निहोत्रंजुह्वतिस्वाहाकारेणव्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारमेवान्वग्निहोत्रमग्निष्टोममप्येतिपंच
दशप्रायणीयेसामिधेनीरन्वाहपंचदशदर्शपूर्णमासयोःप्रायणीयमेवानुदर्शपूर्णमासावग्निष्टोममपीतःसोमंराजानंक्रीणं
त्यौषधोवैसोमोराजौषधिभिस्तंभिषज्यंतियंभिषज्यंतिसोममेवंराजानंक्रीयमाणमनुयानिकानिचभेषजानितानिसर्वा
ण्यग्निष्टोममपियंत्यग्निमातिथ्येमंथंत्यग्निंचातुर्मास्येष्वातिथ्यमेवानुचातुर्मास्यान्यग्निष्टोममपियंतिपयसाप्रवर्ग्येचरंति
पयसादाक्षायणयज्ञेप्रवर्ग्यमेवानुदाक्षायणयज्ञोग्निष्टोममप्येतिपशुरुपवसथेभवतितमेवानुयेकेचपशुबंधास्तेसर्वेग्निष्टो
ममपियंतीळादधोनामयज्ञक्रतुस्तंदध्नाचरंतिदध्नादधिघर्मेदधिघर्ममेवान्विळादधोग्निष्टोममप्येति ॥ ४० ॥ इतिनुपुर
स्तादथोपरिष्टात्पंचदशोक्थ्यस्यस्तोत्राणिपंचदशशस्त्राणिसमासोमासधासंवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्नि
ष्टोमःसंवत्सरमेवानूक्थ्योग्निष्टोममप्येत्युक्थ्यमपियंतमनुवाजपेयोप्येत्युक्थ्योहिसभवतिद्वादशरात्रेःपर्यायाःसर्वेपं
चदशास्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रिंशदेकविंशंषोळशिसामंत्रिवृत्संधिःसात्रिंशत्समास्त्रिंशन्मासस्यरात्रयोमासधासंवत्सरोविहि
तःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवान्वतिरात्रोग्निष्टोममप्येत्यतिरात्रमपियंतमन्वप्तोर्यामोप्येत्यत्यतिरा
त्रोहिसभवत्येतद्वैयेचपुरस्ताद्येचोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतितस्यसंस्तुतस्यनवतिशतंस्तोत्रियाःसायानव
तिस्तेदशत्रिवृतोऽथयानवतिस्तेदशाऽथयादशतासामेकास्तोत्रियोदेतित्रिवृत्परिशिष्यतेसोसावेकविंशोध्याहितस्तप

तिंविषुवान्वाएषस्तोमानांदशवाएतस्मादवाचस्त्रिवृतोदशपरांचोमध्यएषएकविंशउभयतोध्याहितस्तपतितद्यासौस्तो
त्रियोदेतिसैतस्मिन्नध्यूढ्हासयजमानस्तद्दैवंक्षत्रंसहोबलमश्नुतेहवैदैवंक्षत्रंसहोबलमेतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकताम
श्नुतेयएवंवेद॥४१॥देवावाअसुरैर्विजिग्यानाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंन्त्सोग्निर्दिविस्पृगूर्ध्वउदश्रयतसःस्वर्गस्यलोकस्यद्वा
रमवृणोदग्निर्वैस्वर्गस्यलोकस्याधिपतिस्तंवसवःप्रथमाआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्वितिसनास्तुतोतिस्र
क्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेत्रिवृतास्तोमेनास्तुवंस्तान्स्तुतोत्यार्जततेयथालोकमगच्छंस्तंरुद्राआगच्छंस्तएनमब्रुव
न्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्वितिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेपंचदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्ज
ततेयथालोकमगच्छंस्तमादित्याआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्वितिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनु
मेतितथेतितंतेसप्तदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेयथालोकमगच्छंस्तंविश्वेदेवाआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्ज
स्याकाशंनःकुर्वितिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतएकविंशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेयथा
लोकमगच्छन्नेकैकेनवैतंदेवाःस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेयथालोकमगच्छन्नथहैनमेषएतैःसर्वैःस्तोमैःस्तौतियोय
जतेयश्चैनमेवंवेदातीतुतमर्जातांअतिहवाएनमर्जतेस्वर्गंलोकमभियएवंवेद॥४२॥सवाएषोग्निरेवयदग्निष्टोमस्तंयदस्तुवं

१ भाष्ये 'मर्जते' इतिपाठः मर्जतएव प्रापयत्येवेतितदर्थः ।

स्तस्मादग्निस्तोमस्तमग्निस्तोमंसंतमग्निष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवास्तंयच्चतुष्टयादेवाश्चतुर्भिःस्तोमैरस्तु
वंस्तस्माच्चतुःस्तोमस्तंचतुःस्तोमंसंतंचतुःष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाअथयदेनमूर्ध्वंसंतंज्योतिर्भूतम
स्तुवंस्तस्माज्ज्योतिस्तोमस्तंज्योतिस्तोमंसंतंज्योतिष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाःसवाएषोऽपूर्वोऽनपरोय
ज्ञक्रतुर्यथारथचक्रमनंतमेवंयदग्निष्टोमस्तस्ययथैवप्रायणंतथोदयनंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यदस्यपूर्वमपरंतदस्यय
द्वस्यापरंतद्वस्यपूर्वं॥ अहेरिवसर्पणंशाकलस्यनविजानंतियतरत्परस्तादितियथाह्येवास्यप्रायणमेवमुदयनमसदितितदा
हुर्यत्त्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनंकेनतेसमेइतियोवाएकविंशस्त्रिवृद्वैसोऽथोयदुभौतृचौतृचिनावितिब्रूयात्तेनेति॥४३॥
योवाएषतपत्येषोऽग्निष्टोमएषसाह्नस्तंसहैवाह्नासंस्थापयेयुःसाह्नोवैनामतेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यं
दिनएवंतृतीयसवनएवमुहयजमानोऽप्रमायुकोभवतियद्धवाइदंपूर्वयोःसवनयोरसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्राच्योग्रा
मतावहुलाविष्टाअथयद्धेदंतृतीयसवनेसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्रत्यंचिदीर्घारण्यानिभवंतितथाहयजमानःप्रमायु
कोभवतितेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यंदिनएवंतृतीयसवनएवमुहयजमानोऽप्रमायुकोभवतिसएतमे
वशस्त्रेणानुपर्यावर्ततेयदावाएषप्रातरुदेत्यथमंद्रंतपतितस्मान्मंद्रयावाचाप्रातःसवनेशंसेदथयदाभ्येत्यथबलीयस्तपति
तस्माद्बलीयस्यावाचामध्यंदिनेशंसेदथयदाभितरामेत्यथबलिष्ठतमंतपतितस्माद्बलिष्ठतमयावाचातृतीयसवनेशंसेदेवं

शंसेद्यदिवाचईशीतंवाग्घिशस्त्रैंययातुवाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेतंसमापनायतयाप्रतिपद्येतैतत्सुशस्ततममिवभवतिसवा ऽएषनकदाचनास्तमेतिनोदेतितंयदस्तमेतीतिमन्यंतेऽह्नएवतदंतमित्वाऽथात्मानंविपर्यस्यतेरात्रीमेवावस्तात्कुरुतेहःपर स्तांदथयदेनंप्रातरुदेतीतिमन्यंतेरात्रेरेवतदंतमित्वाथात्मानंविपर्यस्यतेहरेवावस्तात्कुरुतेरात्रीं[1]परस्तांत्सवाएषनकदाच ननिम्रोचतिनहवैकदाचननिम्रोचंत्येतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद।४४।इतिचतुर्थोध्यायः४

यज्ञोवैदेवेभ्योन्नाद्यमुदक्रामंत्तेदेवाअब्रुवंन्यज्ञोवैनोन्नाद्यमुदक्रमींदन्विमंयज्ञमन्नमन्विच्छामेतितेब्रुवन्कथमन्विच्छा मेतिब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्चेत्यब्रुवंस्तेब्राह्मणंछंदोभिरदीक्षयंस्तस्यांतंयज्ञमतन्वतापिपत्नीःसमयाजयंस्तस्माद्धाप्येतर्हिदी क्षणीयायामिष्टावांतमेवयज्ञंतन्वतेऽपिपत्नीःसंयाजयंतितमनुन्यायमन्ववायंस्तेप्रायणीयमतन्वतंतंप्रायणीयेननेदीयो न्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंतच्छंय्वंतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्हिप्रायणीयंशंय्वंतमेवभवतितमनुन्यायमन्ववायंस्तआति थ्यमतन्वतंतमातिथ्येननेदीयोन्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंतंतदिळांतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्यातिथ्यमिळांतमेवभवतितं मनुन्यायमन्ववायंस्तउपसदोतन्वततमुपसद्भिर्नेदीयोन्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंततेतिस्रःसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेव ताऽअयजंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपसत्सुतिस्रऽएवसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेवतायजंतितमनुन्यायमन्ववायंस्तउपवसथमतन्व

---

१ 'रात्रिंपरस्तात्' इति भाष्ये।

तंतमुपवसथ्येहन्याम्रुवँस्तमाश्वातंयज्ञमतन्वतांपिपलीःसमयाजयँस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपवसथआतमेवयज्ञंतन्वतेपिपलीःसं
याजयंतीतिस्मादेतेषुपूर्वेषुकर्मसुशनैस्तरांशनैस्तरामिवानुब्रूयादनूत्सारमिवहितेतमायँस्तस्मादुपवसथेयावत्यावाचांका
मयीततावत्यानुब्रूयादाप्तोहिसतर्हिभवतीतितमाश्वान्नुवँस्तिष्ठस्वनोन्नाद्यायेतिसनेत्यब्रवीत्कथंवस्तिष्ठेयेतितानीक्षतैवत
मन्नुवंन्ब्राह्मणेनचनश्छंदोभिश्चसयुग्भूत्वान्नाद्यायतिष्ठस्वेतितथेतितस्माद्धाप्येतर्हियज्ञःसयुग्भूत्वादेवेभ्योहव्यंवहतिब्रा
ह्मणेनचच्छंदोभिश्च॥४५॥त्रीणिहवैयज्ञेक्रियंतेजग्धंगीर्णवांतंतद्धैतदेवजग्धंयदाशंसमानमार्त्विज्यंकारयतंउतवामेद
द्यादुतवामावृणीतेतितद्धतत्पराङेवयथाजग्धंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेवगीर्णंयद्बिभ्यदार्त्विज्यंकारयतंउतवा
मानबाधेतोतवामेनयज्ञवेशसंकुर्यादितितद्धतत्पराङेवयथागीर्णंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेववांतंयदभिशस्यमा
नमार्त्विज्यंकारयतेयथाहवाइदंवांतान्मनुष्याबीभत्संतएवंतस्माद्देवास्तद्धतत्पराङेवयथावांतंनहैवतद्यजमानंभुनक्ति
सएतेषांत्रयाणामाशांनेयात्तंयद्येतेषांत्रयाणामेकंचिदकाममभ्याभवेत्तस्यास्तिवामदेव्यस्यस्तोत्रेप्रायश्चित्तिरिदं[1]वाइदंवा
मदेव्यंयजमानलोकोमृतलोकःस्वर्गोलोकस्तत्त्रिभिरक्षरैर्न्यूनंतस्यस्तोत्रउपसृप्यत्रेधात्मानंविगृह्णीयात्पुरुषइतिसएतेषु
लोकेष्वात्मानंदधात्यस्मिन्यजमानलोकेस्मिन्नमृतलोकेस्मिन्स्वर्गेलोकेसससर्वांदुरिष्टिमत्येत्यपियदिसमृद्धाइवऋत्विजः

१ भाष्ये ‘रिदंवामदेवां’ इत्येवपाठः द्वितीयमिदंवेतिनास्ति ।

स्युंरितिहस्माहाथहैतज्जपेदेवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वाश्रांतानिजघनार्धेयज्ञस्यतिष्ठंतिंयथाश्वोवाश्वतरो
वोहिवांस्तिष्ठेंदेवंतेभ्यएतंमैत्रावरुणँपशुपुरोळाशमनुंदेविकाहवींषिनिर्वपेद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालँयोधातासवषट्का
रोनुमत्यैचरुँयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरुँयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुँयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरुँयाकुहूःसा
नुष्टुंबेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिंगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छं
दोभिर्यजतंःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्वैयदिदमाहुंःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिंच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
वाएनंछंदांसिदधत्यंननुध्यायिनँलोकंजयतियएवंवेदंतद्धैकआहुंर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तांत्पुरस्तादाज्येनपरियजेँत्तदा
सुसर्वासुमिथुनंदधातीतिंतदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेंयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतिंयदिहवाअपिब
ह्वयइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनँतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजतिंतदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां॥४७॥ अ
थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालँयःसूर्यःसधातासउएववषट्कारोदिवेचरुँयाद्यौःसानुमतिंःसोऽएवगायत्र्युषसेचरुँयो
षाःसाराकासोएवत्रिष्टुब्गवेचरुँयागौःसासिनीवालींसोएवजगतीपृथिव्यैचरुँयापृथिवीसाकुहूःसोएवानुष्टुंबेतानिवावस
र्वाणिच्छंदांसिंगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतंःसर्वै
श्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्वैयदिदमाहुंःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिंच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

त्यंननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदं तद्धैकआहुंःसूर्यमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदासुसर्वासुमिथुनंदधा
तीतिंतदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेंयत्रसमानीभ्यामृग्भ्याँसमानेहन्यजतीतिंयदिहवाअपिबह्व्यइवजायाःपतिर्वा
वतासांमिथुनँतद्यदासांसूर्यंपुरस्ताद्यजतिंतदासुसर्वासुमिथुनंदधातिंतायाइमास्ताअमूंर्याअमूस्ताइमांअन्यतराभिर्वा
वतंकाममाप्नोतियएतासूभयीषुंताउभयीर्गंतःश्रियंःप्रजातिकामस्यसंनिर्वपेंन्नेत्वेषिष्यमाणस्यंयदेनाएषिष्यमाणस्यसं
निर्वपेंदीश्वरोहास्यवित्तेदेवाअरंतोर्यद्वाअयमात्मनेलममंस्तेतिंताहशुचिवृक्षोगौपालायनोंवृद्धद्युम्नस्याभिप्रतारिणस्यो
भयीर्यज्ञेसंनिरुवापंतस्यहरथगृत्संगाहमानंदृष्ट्वोवाचेत्थमहमस्यराजन्यस्यंदेविकाश्चदेवीश्चोभयीर्यज्ञेसममादयँयदस्ये
त्थंरथगृत्सोगाहतइतिंचतुःषष्टिंकवचिनंःशश्वद्धास्यतेपुत्रनप्तारआसुः ॥ ४८ ॥ अग्निष्टोमंवैदेवाअश्रयंतोक्थान्यसुरां
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्ततंतान्भरद्वाजऋषीणामपश्यंदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितांस्तानेषांनकश्चनपश्यतीतिंसोग्नि
मुदह्वयंतेह्यूषुब्रवाणितेंग्नइत्थेतरागिरइत्यंसुर्याहवाइतरागिरंःसोग्निरुपोत्तिष्ठन्नब्रवींत्किंस्विदेवमह्यंकृशोदीर्घःपलितो
वक्ष्यतीतिंभरद्वाजोहवैकृशोदीर्घःपलितआसंसोब्रवीदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितांस्तान्वोनकश्चनपश्यतीतिंतानग्निरश्वो
भूत्वाभ्यत्यद्रवंद्यदग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवंत्तत्साकमश्वंसामाभवंत्तत्साकमश्वस्यसाकमश्वत्वँतदाहुःसाकमश्वेनोक्था
निप्रणयेंदप्रणीतानिवावतान्युक्थानिंयान्यन्यत्रसाकमश्वादितिंप्रमंहिष्ठीयेनप्रणयेदित्याहुंःप्रमंहिष्ठीयेनवैदेवाअसुरानु

क्थेभ्यःप्राणुदंतंतत्प्राहैवप्रमंहिष्ठीयेननयेत्प्रसाकमश्वेन ॥ ४९ ॥ तेवाअसुरामैत्रावरुणस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःक
श्चाहंचेमांनितोऽसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्वरुणंस्तस्मादैंद्रावरुणंमैत्रामरुणस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्वरुण
श्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअसुरांब्राह्मणाच्छंसिनउक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचे
त्यब्रवीद्बृहस्पतिंस्तस्मादैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसींतृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्बृहस्पतिश्चततोनुदेतांतेवैततोपहता
असुराअच्छावाकस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यंहंचेत्यब्रवीद्विष्णुंस्तस्मादैंद्रावैष्णव
मच्छावाकंस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्विष्णुश्चततोनुदेतांद्वंद्वमिंद्रेणदेवताःशस्यंतेद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्वंद्वान्मिथुनंप्र
जायतेंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथहैतेपोत्रीयाश्चनेष्ट्रीयाश्चचत्वारऋतुयाजाःषळृचःसाविराड्दशिनींत
द्विराजियज्ञंदशिन्यांप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ॥ ५० ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥३॥

॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथचतुर्थपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ देवावैप्रथमेनाह्नेंद्रायवज्रंसमभरँस्तंद्वितीयेनाह्नासिंचँस्तंतृतीयेनाह्नाप्रायच्छँस्तंच
तुर्थेहन्प्राहरँत्तस्माच्चतुर्थेहन्षोळाशेनंशंसतिंवज्रोवाएषयत्षोळशींतद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिंवज्रमेवतत्प्रहरतिंद्विष
तेभ्रातृव्यायवधँयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैवज्रोवैषोळशीपशवउक्थानिंतंपरस्तादुक्थानांपर्यस्यशंसतिंतंयत्परस्तादुक्था
नांपर्यस्यशंसतिंवज्रेणैवतत्षोळशिनांपशून्परिगच्छतिंतस्मात्पशवोवज्रेणैवषोळशिनांपरिगतामनुष्यानभ्युपावर्ततेंत
स्मादश्वोवापुरुषोवांगौर्वांहस्तीवापरिगतएवंस्वयमात्मनेतएवंवाचाभिषिद्धउपावर्ततेंवज्रमेवषोळशिनंपश्यन्वज्रेणैव
षोळशिनापरिगतोंवाग्धिवज्रोवाक्षोळशींतदाहुःकिंषोळशिनःषोळशित्वमितिंषोळशःस्तोत्राणांषोळशःशस्त्राणांषोळ
शभिरक्षरैरादत्तेंषोळशभिःप्रणौतिंषोळशपदांनिविदंदधातिंतत्षोळशिनःषोळशित्वंद्वेवाअक्षरेअतिरिच्येतेंषोळशिनो
नुष्टुभमभिसंपन्नस्यंवाचोवावतौस्तनौंसत्यानृतेवावतेअवत्येनंसत्यँनैनमनृतंहिनस्तियएवंवेद। १।गौरिवीतंषोळशिसा
मकुर्वीतंतेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामंस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगौरिवीतँतेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतिंयएवंविद्वान्गौरिवीतंषोळशिसा
मकुरुतैनानदंषोळशिसामकर्तव्यमित्याहुंरिंद्रोवैवृत्रायवज्रमुदयच्छंत्तमस्मैप्राहरत्तमभ्यहनंत्सोभिहतोव्यनदंद्यद्व्यनद
त्तन्नानदंसामाभवंत्तन्नानदस्यनानदत्वंमभ्रातृव्यंवाएतद्भ्रातृव्यहासामंयन्नानदमभ्रातृव्योभ्रातृव्यहाभवतिंयएवंवि
द्वान्नानदंषोळशिसामकुरुतेंतद्यदिनानदंकुर्युंरविहृतःषोळशीशंस्तव्योंऽविहृतासुहितासुस्तुवतेंयदिगौरिवीतंविहृतःषो

ळशीशंस्तव्यौविहृतासुहितासुस्तुवते॥२॥अथातश्छंदांस्येवव्यतिषजंत्यात्वावहंतुहरयउपोषुश्रृणुहीगिरइतिंगायत्रीश्च
पंक्तीश्चव्यतिषजतिंगायत्रोवैपुरुषःपांक्ताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुगायत्रीचपंक्ति
श्चंतेद्वेअनुष्टुभौंतेनोवाचोरूपांदनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतिंयदिंद्रपृतनाज्येऽयंतेअस्तुहर्यतइत्युष्णिहश्चबृहतीश्चव्यतिष
जंत्यौष्णिहोवैपुरुषोबाहर्ताःपशवःपुरुषमेवतत्पुशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुष्णिक्चबृहतीचंतेद्वेअनुष्टुभौ
तेनोवाचोरूपांदनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्याधूर्ष्वस्मैब्रह्मन्वीरब्रह्मकृतिंजुषाणइतिंद्विपदांचत्रिष्टुभंचव्यतिषजतिंद्विपाद्वै
पुरुषोवीर्यंत्रिष्टुप्पुरुषमेवतद्वीर्येणव्यतिषजतिंवीर्येप्रतिष्ठापयतिंतस्मात्पुरुषोवीर्येप्रतिष्ठितंःसर्वेषांपशूनांवीर्यवत्तमोयदु
द्विपदाचविंशत्यक्षरात्रिष्टुप्चंतेद्वेअनुष्टुभौंतेनोवाचोरूपांदनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्येषब्रह्मांप्रतेमहेविदथेशंसिषंहरीइ
तिंद्विपदाश्चजगतीश्चव्यतिषजतिंद्विपाद्वैपुरुषोजागताःपशवःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंतस्मा
त्पुरुषःपशुषुप्रतिष्ठितोंत्तिचैनानधिचतिष्ठतिवशेचास्यंयदुद्विपदाचषोळशाक्षराजगतीचंतेद्वेऽअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपा
दनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतिंत्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरं॥ प्रोष्वस्मैपुरोरथमित्यतिच्छंदसःशंसतिंच्छंदसांवैयोरसोत्यक्ष
रंत्सोतिच्छंदसमभ्यत्यक्षरंत्तदतिच्छंदसोतिच्छंदस्त्वंसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यंःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदतिच्छंदसःशंस
तिंसर्वेभ्यएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेंसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मितेनंषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ३ ॥ महानाम्नीना

मुपसर्गानुपसृजंत्ययंवैलोकः प्रथमामहानाम्न्यंतरिक्षलोकोद्वितीयासौलोकस्तृतीयासर्वेभ्योवाएषलोकेभ्यः संनिर्मितोय
त्षोळशीतद्यन्महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजतिसर्वेभ्यएवैनंतल्लोकेभ्यः संनिर्मिमीतेसर्वेभ्योलोकेभ्यः संनिर्मितेनषोळशि
नाराध्नोतियएवंवेदप्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषमर्चतप्रार्चत॥योऽव्यतीँरफाणयदितिप्रज्ञाताअनुष्टुभः शंसतितद्यथेहचेहचापथेन
चरित्वापंथानंपर्यवेयात्तादृक्तद्यत्प्रज्ञाताअनुष्टुभः शंसतिसयोऽव्याप्तोगतश्रीरिवमन्येतांविहृतंषोळशिनंशंसयेन्नेच्छंदसां
कृच्छ्रादवपद्याइत्यथयः पाप्मानमपजिघांसुः स्यांद्विहृतंषोळशिनंशंसयेद्व्यतिषक्तइववैपुरुषः पाप्मनांव्यतिषक्तमेवास्मैत
त्पाप्मानंशमलमपहँत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदोद्यद्ब्रध्नस्यविष्टपमित्युत्तमयापरिदधातिस्वर्गोवैलोकोब्रध्नस्यविष्टपँस्वर्गमेव
तल्लोकंयजमानंगमयंत्यपाः पूर्वेषांहरिवः सुतानामितियजतिसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यः संनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाः पूर्वे
षांहरिवः सुतानामितियजतिपीतवद्वैप्रातः सवनँप्रातः सवनादेवैनंतत्संनिर्मिमीतेऽथोइदंसवनंकेवलंतइतिमाध्यंदिनंवै
सवनंकेवलँमाध्यंदिनादेवैनंतत्सवनात्संनिर्मिमीतेममद्धिसोमंमधुमंतमिंद्रेतिमद्वद्वैतृतीयसवनंतृतीयसवनादेवैनंतत्सं
निर्मिमीतेसत्रावृषंजठरआवृषस्वेतिवृषण्वद्वैषोळशिनोरूपँसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यः संनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाः पूर्वेषां
हरिवः सुतानामितियजतिसर्वेभ्यएवैनंतत्सवनेभ्यः संनिर्मिमीतेसर्वेभ्यः सवनेभ्यः संनिर्मितेनषोळशिनाराध्नोतियएवंवे
दमहानाम्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यः संनिर्मितोयत्षोळशीतद्यन्महाना

म्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्यएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मिते
नषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ४ ॥ अहर्वैदेवाअश्रयंतरात्रीमसुरास्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंतसोब्रवीदिंद्रःकश्चा
हंचेमानितोसुरान्रात्रीमन्ववेष्यावइतिसदेवेषुनप्रत्यविंददबिभयूरात्रेस्तमसोमृत्योस्तस्माद्धाप्येतर्हिनक्तंयावन्मात्रमि
वैवापक्रम्यबिभेतितमइवहिरात्रिर्मृत्युरिव ॥ तंवैछंदांस्येवान्ववायंस्तंयच्छंदांस्येवान्ववायंस्तस्मादिंद्रश्चैवच्छंदांसिच
रात्रींवहंतिननिविच्छस्यतेनपुरोरुङ्नधाय्यानान्यादेवतेंद्रश्चह्येवच्छंदांसिचरात्रींवहंतितान्वैपर्यायैरेपर्यायमनुदंतय
त्पर्यायैःपर्यायमनुदंततत्पर्यायाणांपर्यायत्वंतान्वैप्रथमेनैवपर्यायेणपूर्वरात्रादनुदंतमध्यमेनमध्यरात्रादुत्तमेनापररात्रा
दपिशर्वर्याअनुस्मसीत्यब्रुवन्नापिशर्वराणिखलुवाएतानिच्छंदांसीतिहस्मैतानिहींद्रंरात्रेस्तमसोमृत्योर्बिभ्यतमत्यपार
यंस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ॥ ५ ॥ पांतमावोअंधसइत्यंधस्वत्यानुष्टुभारात्रींप्रतिपद्यतेआनुष्टुभीवैरात्रिरेतद्रात्रिरू
पमंधस्वत्यःपीतवत्योमद्वत्यस्त्रिष्टुभोयाज्याभवंत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंप्रथमेनपर्यायेणस्तुवतेप्रथमान्येवपदा
निपुनराददतेयदेवैषामश्वागावआसंस्तदेवैषांतेनाददतेमध्यमेनपर्यायेणस्तुवतेमध्यमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषा
मनोरथाआसंस्तदेवैषांतेनाददतउत्तमेनपर्यायेणस्तुवतउत्तमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषांवासोहिरण्यंमणिरध्यात्म
मासीत्तदेवैषांतेनाददतआद्विषतोवसुदत्तेनिरेनमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेदपवमानवदहरित्याहुर्नरात्रिःपव

मानवतींकथमुभेपवमानवतीभवतःकेनतेसमावद्भाजौभवतइतियदेवेंद्रायमद्वनेसुतमिदंवसोसुतमंधइदंह्यन्वोजसासु
तमितिस्तुवंतिचशंसंतिचतेनरात्रिःपवमानवतीतेनोभेपवमानवतीभवतस्तेनतेसमावद्भाजौभवतःपंचदशस्तोत्रमहरि
त्याहुर्नरात्रिःपंचदशस्तोत्रांकथमुभेपंचदशस्तोत्रेभवतःकेनतेसमावद्भाजौभवतइतिद्वादशस्तोत्राण्यपिशर्वराणितिसृ
भिर्देवताभिःसंधिनाराथंतरेणस्तुवतेतेनरात्रिःपंचदशस्तोत्रातेनोभेपंचदशस्तोत्रेभवतस्तेनतेसमावद्भाजौभवतःपरि
मितंस्तुवंत्यपरिमितमनुशंसंतिपरिमितंवैभूतमपरिमितंभव्यमपरिमितस्यावरुद्ध्याइत्यतिशंसंतिस्तोत्रमतिवैप्रजात्मा
नमतिपशवस्तद्यत्स्तोत्रमतिशंसतियदेवास्यात्यात्मानंतदेवास्यैतेनावरुंधेवरुंधे ॥ ६ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

प्रजापतिर्वैसोमायराज्ञेदुहितरंप्रायच्छत्सूर्यांसावित्रींतस्यैसर्वेदेवावराआगच्छंस्तस्याएतत्सहस्रंवहतुमन्वाकरोद्यदे
तदाश्विनमित्याचक्षतेनाश्विनंहैवतद्यदर्वाक्सहस्रंतस्मात्तत्सहस्रंवैवशंसेद्भूयोवाप्राश्यघृतंशंसेद्यथाहवाइदमनोवारथो
वाक्कोवर्ततएवंहैवाक्कोवर्ततेशकुनिरिवोत्पतिष्यन्नाह्वयीततस्मिन्देवानसमजानतममेदमस्तुममेदमस्त्वितितेसंजाना
नाअब्रुवन्नाजिमस्यायामहैसयोनउज्जेष्यतितस्येदंभविष्यतीतितेग्नेरेवाधिगृहपतेरादित्यंकाष्ठामकुर्वततस्मादाग्नेयीप्रति
पद्भवत्याश्विनस्याग्निर्होतागृहपतिःसराजेतितद्धैकआहुरग्निंमन्येपितरमग्निमापिमित्येतयाप्रतिपद्येतेतिदिविशुक्रंयजतं
सूर्यस्येतिप्रथमयैवऋचाकाष्ठामाप्नोतीतितत्तन्नादृत्यंयएनंतत्रब्रूयादग्निमग्निमितिवैप्रत्यपाद्यग्निमापत्स्यतीतिशश्वत्तथा

स्यांत्तस्मादग्निर्होतागृहपतिःसराजैत्येतयैवप्रतिपद्येतंगृहपतिवतीप्रजातिमतीशांतांसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतिय
एवंवेद ॥ ७ ॥ तासांवैदेवतानांमाजिंधावंतीनामभिसृष्टानांमग्निर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यतंतमश्विनावन्वागच्छतांतमब्रू
तामपोदिह्यावांवाइदंजेष्यावइतिंसतथेत्यब्रवींत्तस्यवैममेहाप्यस्त्विवतिंतथेतितस्माअप्यत्राकुरुतांतस्मादाग्नेयमाश्विने
शस्यतैंताउषसमन्वागच्छतांतामब्रूतामपोदिंह्यावांवाइदंजेष्यावइतिंसातथेत्यब्रतींत्तस्यैवैममेहाप्यस्त्विवतितथेतिंतस्या
अप्यत्राकुरुतांतस्मादुषस्यमाश्विनेशस्यतैंताविंद्रमन्वागच्छतांतमब्रूतामावांवाइदंमघवन्जेष्यावइतिंनहतंदधृषतुरपो
दिहीतिवकुंसतथेत्यब्रवींत्तस्यवैममेहाप्यस्त्विवतितथेतिंतस्माअप्यत्राकुरुतांतस्मादैंद्रमाश्विनेशस्यतैंतदश्विनाउदजय
तामश्विनावाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवातांतस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेंऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवे
दंतदाहुर्यच्छस्यतंआग्नेयंशस्यतउषस्यंशस्यतऐंद्रंमथकस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतइंत्यश्विनौहितदुदजयतांमश्विना
वाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवातांतस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेंऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद॥ ८॥अश्व
तरीरथेनाग्निराजिमधावंत्तासांप्राजमानोयोनिमकूलयंत्तस्मात्तानविजायंतेंगोभिररुणैरुषाआजिमधावंत्तस्मादुषस्याग
तायामरुणमिवैवप्रभात्युषसोरूपंमश्वरथेनेंद्रआजिमधावंत्तस्मात्सउच्चैर्घोषउपब्दिमान्क्षत्रस्यरूपमैंद्रोहिसगर्दभरथेना
श्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवातांतस्मात्ससृतजवोदुग्धदोहंःसर्वेषामेतर्हिवा
श्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवातांयदश्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवातांतस्मात्ससृतजवोदुग्धदोहःसर्वेषामेतर्हिंवा

हनानामनाशिष्ठोरेतसंस्त्वस्यवीर्यंनाहरतींतस्मात्सद्बिरेतावाजींतदाहुःसप्तसौर्याणिच्छंदांसिशंसेद्यथैवाग्नेयंयथोषस्यं
यथाश्विनंसप्तवैदेवलोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतीतितत्तन्नादृत्यंत्रीण्येवशंसेत्त्रयोवाऽइमेत्रिवृतोलोकाऽएषामेवलोका
नामभिजित्यैतदाहुरुदुत्यंजातवेदसमितिसौर्याणिप्रतिपद्येतेतितत्तन्नादृत्यंयथैवगत्वाकाष्ठांमपराध्नुयात्तादृक्तत्सूर्योनो
दिवस्पात्वित्येतेनैवप्रतिपद्येतंयथैवगत्वाकाष्ठामभिपद्येततादृक्तदुदुत्यंजातवेदसमितिद्वितीयंशंसतिचित्रंदेवानामुद
गादनीकमितित्रैष्टुभंमसौवावचित्रंदेवानामुदेतितस्मादेतच्छंसतिनमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसऽइतिजागतंतद्वाशीःपद
माशिषमेवैतेनाशास्तऽआत्मनेचयजमानायच ॥ ९ ॥ तदाहुःसूर्योनातिशस्योबृहतीनातिशस्यांयत्सूर्यमतिशंसेद्ब्रह्मव
र्चसमतिपद्येतंयद्बृहतीमतिशंसेत्प्राणानतिपद्येतेतींद्रक्रतुंनऽआभरेत्यैंद्रंप्रगाथंशंसतिशिक्षाणोअस्मिन्पुरुहूतयामनि
जीवाज्योतिरशीमहीत्यसौवावज्योतिस्तेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसत्यभित्वाशूरनोनुम
ऽइतिराथंतरींयोनिंशंसतिराथंतरेणवैसंधिनाश्विनायःस्तुवतेतद्यद्राथंतरींयोनिंशंसतिरथंतरस्यैवसयोनित्वायेशानम
स्यजगतःस्वर्दृशमित्यसौवावस्वर्दृक्तेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसतिबहवःसूरचक्षसऽइतिमै
त्रावरुणंप्रगाथंशंसत्यहर्वैमित्रोरात्रिर्वरुणऽउभेवाऽएषोहोरात्रेऽआरभतेयोतिरात्रमुपैतितद्यन्मैत्रावरुणंप्रगाथंशंसत्य
होरात्रयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयतिसूरचक्षसऽइतितेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसतिमहीद्यौःपृ

थिवीचनंस्तेहिद्यावापृथिवी विश्वशंभुवेतिंद्यावापृथिवीयेशंसतिंद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेऽइयमेवेहंप्रतिष्ठाऽसावमुत्रंतद्यद्द्या
वापृथिवीयेशंसातिंप्रतिष्ठयोरेवैनंतंत्प्रतिष्ठापयतिंदेवोदेवीधर्मणासूर्यःशुचिरितिंतेनसूर्यंनातिशंसतिंयदुगायत्रीचजग
तीचतेद्वेबृहत्यौंतेनबृहतींनातिशंसतिविश्वस्यदेवीमृचयस्यजन्मनोंनयारोषातिनग्रभदितिंद्विपदांशंसतिंचितैधमुक्थ
मितिहस्मवाऽएतदाचक्षतेंयदेतदाश्विनंनिर्ऋतिर्हस्मपाशिन्युपास्तेंयदैवहोतापरिधास्यंत्यथपाशान्प्रतिमोक्ष्यामीतिंत
तोवाएतांबृहस्पतिर्द्विपदामपश्यंन्नयारोषातिनग्रभदितिंतयानिर्ऋत्याःपाशिन्यांऽअधराचःपाशानपास्यत्तद्यदेतांद्विप
दांहोताशंसतिनिर्ऋत्याऽएवतत्पाशिन्यांऽअधराचःपाशानपास्यतिंस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेंसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरे
तियऽएवंवेदंमृचयस्यजन्मनऽइत्यंसौवावमर्चयतीवंतेनसूर्यंनातिशंसतिंयदुद्विपदापुरुषच्छंदसंसासर्वाणिच्छंदांस्य
भ्यापांतेनबृहतींनातिशंसति॥१०॥ब्राह्मणस्पत्ययापरिदधातिंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मण्येवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयंत्येवापित्रे
विश्वदेवायवृष्णइत्येतयापरिदध्यांत्प्रजाकामःपशुकामोंबृहस्पतेसुप्रजावीरवंतइतिंप्रजयावैसुप्रजावीरवांन्वयंस्यामपत
योरयीणामितिंप्रजावान्पशुमान्रयिमान्वीरवान्भवतिंयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंबृहस्पतेअतियदर्योअर्हादित्येतया
परिदध्यांत्तेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामोंतीववान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हतिद्युमदितिंद्युमदिववैब्रह्मवर्चसंविभातीतिंवीववैब्रह्मव
र्चसंभातियद्दीदयच्छवसऋतप्रजातेतिंदीदायेववैब्रह्मवर्चसंतदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रमितिंचित्रमिवैवब्रह्मवर्चसंब्रह्मव

र्चसीब्रह्मयशसीभवतिंयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंतस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्याद्ब्राह्मणस्पत्यातेनसूर्यनातिशंसतिंय
दुत्रिष्टुभंत्रिःशंसतिंसासर्वाणिच्छंदांस्यभ्याप्तातेनबृहतींनातिशंसतिंगायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्रीवीर्यं
त्रिष्टुंब्ब्रह्मणैवतद्वीर्येसंदधातिंब्रह्मवर्चसीब्रह्मयशसीवीर्यवान्भवतिंयत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्करोत्यश्विनावा
युनायुवंसुदक्षौभापिबतमश्विनेतिंगायत्र्याचविंराजाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्र्यन्नंविराड्ब्रह्मणैवतदन्नाद्यंसंदधातिंब्रह्म
वर्चसीब्रह्मयशसीभवतिंब्रह्माद्यमन्नमत्तिंयत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचविराजाचवषट्करोतिंतस्मादेवंविद्वान्गायत्र्याचैवविरा
जाचवषट्कुर्यात्प्रवामंधांसिमद्यान्यस्थुरुभापिबतमश्विनेत्येताभ्यां॥११॥चतुर्विंशमेतदहरुपयंत्यारंभणीयमेतेनवैसंव
त्सरमारभंतएतेनस्तोमांश्चच्छंदांसिचैतेनसर्वादेवताअनारब्धंवैतच्छंदोऽनारब्धासादेवतायदेतस्मिन्नहनिनारभंतेत
दारंभणीयस्यारंभणीयत्वंचतुर्विंशस्तोमोभवतितच्चतुर्विंशस्यचतुर्विंशत्वंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासशएवतत्संव
त्सरमारभंतउक्थ्योभवतिपशवोवाउक्थानिपशूनामवरुध्यैतस्यपंचदशस्तोत्राणिभवंतिपंचदशशस्त्राणिसमासोमास
शएवंतत्संवत्सरमारभंतेतस्यषष्टिश्चत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्संवत्सरमारभंतेग्निष्टो
मएतदहःस्यादित्याहुरग्निष्टोमोवैसंवत्सरोनवाएतदन्योग्निष्टोमादहर्दाधारनविव्याचेतिसयद्यग्निष्टोमःस्यादष्टाचत्वारिं
शास्त्रयःपवमानाःस्युश्चतुर्विंशानीतराणिस्तोत्राणितदुषष्टिश्चैवत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःश

एवतत्संवत्सरमारभंतंउक्थ्यएवस्यात्पशुसमृद्धोयज्ञः पशुसमृद्धंसत्रैंसर्वाणिचतुर्विंशानिस्तोत्राणिप्रत्यक्षाद्ध्येतदहश्चतु
र्विंशंतस्मादुक्थएवस्यात् ॥ १२॥ बृहद्रथंतरेसामनीभवतंएतेवैयज्ञस्यनावौसंपारिण्यौयद्बृहद्रथंतरेताभ्यामेवतत्संवत्स
रंतरंतिपादौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहः पादाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायंतिपक्षौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहः पक्षाभ्यामेवत
च्छ्रियंशिरोभ्यायुवतैतेउभेनसमवसृज्येयउभेसमवसृजेयुर्यथैवच्छिन्नानौर्बंधनात्तीरंतीरमृच्छंतीप्लवेतैवमेवतेसत्रिण
स्तीरंतीरमृच्छंतः प्लवेरन्यउभेसमवसृजेयुस्तद्यदिरथंतरमवसृजेयुर्बृहतैवोभेअनवसृष्टेअथयदिबृहदवसृजेयूरथंतरेणैवो
भेअनवसृष्टेयद्वैरथंतरंतद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतंमेवमेतेउभेअनवसृष्टेभवतोयेवाएवंविद्वां
सएतदहरुपयंत्याप्त्वावैतेहः शः संवत्सरमाप्त्वार्धमासशआप्त्वामासशआप्त्वास्तोमांश्चछंदांसिचाप्त्वासर्वादेवतास्तपए
वतप्यमानाः सोमपीथंभक्षयंतः संवत्सरमभिषुण्वंतआसतेयेवाअतऊर्ध्वंसंवत्सरमुपयंतिगुरुंवैतेभारमभिनिदधते[1] संवैगु
रुर्भारः शृणात्यथयएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतिसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुते ॥१३॥यद्वैचतुर्विंशंतन्महाव्रतं
बृहद्दिवेनात्रहोतारेतः सिंचतितददोमहाव्रतीयेनाह्नाप्रजनयतिसंवत्सरेसंवत्सरेवैरेतः सिक्तंजायतेतस्मात्समानंबृहद्दिवो
निष्केवल्यंभवत्येषहवाएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतियएवंविद्वानेतदहरुपैतिस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवे

१ ‘ सवैगुरुः ’ इतिभाष्यपाठः ।

दंयोवैसंवत्सरस्यावारंचपारंचवेदसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयोऽवारमुदयनीयःपारंस्व स्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैसंवत्सरस्यावरोधनंचोद्रोधनंचवेदसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअ स्यप्रायणीयोवरोधनमुदयनीयउद्रोधनंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैसंवत्सरस्यप्राणोदानौवेदसवैस्वस्तिसं वत्सरस्यपारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयःप्राणऽउदानउदयनीयःस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद ॥ १४ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ज्योतिर्गौरायुरितिस्तोमेभिर्यन्त्ययंवैलोकोज्योतिरंतरिक्षंगौरसौलोकआयुःसएवैषउत्तरस्त्र्यहोज्योतिर्गौरायुरितित्री ण्यहानिगौरायुर्ज्योतिरितित्रीण्ययंवैलोकोज्योतिरसौलोकोज्योतिस्तएतेज्योतिषीउभयतःसंलोकेतेतेनैतेनोभयतोज्यो तिषाषळहेनयंतितद्यदेतेनोभयतोज्योतिषाषळहेनयंत्यनयोरेवतल्लोकयोरुभयतःप्रतितिष्ठंतोयंत्यस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चो भयोःपरिग्रहाएतदेवचक्रंयदभिप्लवःषळहस्तस्ययावभितोग्निष्टोमौतौप्रधीयेचत्वारोमध्यउक्थ्यास्तन्नभ्यंगच्छतिवैवर्त मानेनयत्रकामयतेतत्स्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैतद्वेदयत्प्रथमःषळहःसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेय स्तद्वेदयद्द्वितीयोयस्तद्वेदयत्तृतीयोयस्तद्वेदयच्चतुर्थोयस्तद्वेदयत्पंचमः ॥१५॥ प्रथमंषळहमुपयंतिषळहानिभवंतिषड्वा ऋतवऋतुशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यृतुशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिद्वितीयंषळहमुपयंतिद्वादशाहानिभवंतिद्वादशवैमासा

मासश्शएवतत्संवत्सरमाप्नुवंतिंमासश्शः संवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिंतृतीयंषळहमुपयँत्यष्टादशाहानिभवंतिंतानिद्वेधानवा
न्यानिनवान्यानिंनववैप्राणानवस्वर्गालोकाः प्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिंप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुंप्रतितिष्ठं
तोयंतिंचतुर्थंषळहमुपयंतिंचतुर्विंशतिरहानिभवंतिंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासश्शएवतत्संवत्सरमाप्नुवँत्यर्धमास
शः संवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिंपंचमंषळहमुपयंतिंत्रिंशदहानिभवंतिंत्रिंशदक्षरावैविराड्विराळन्नाद्यंविराजमेवतन्मासिमा
स्यभिसंपादयंतोयँत्यन्नाद्यकामाः खलुवैसत्रमासतंतद्यद्विराजंमासिमास्यभिसंपादयंतोयँत्यन्नाद्यमेवतन्मासिमास्यवरुं
धानायँत्यस्मैचलोकायामुष्मैचोभाभ्यां ॥१६॥ गवामयनेनयंतिंगावोवाआदित्याआदित्यानामेवतदयनेनयंतिंगावो
वैसत्रमासतंशफान्छृंगाणिसिषासत्यस्तासांदशमेमासिशफाः शृंगाण्यजायंतंताअब्रुवन्यस्मैकामायादीक्षामह्यापामतमु
त्तिष्ठामेतिंतायाउदतिष्ठंस्ताएताः शृंगिण्योऽथयाः समापयिष्यामः संवत्सरमित्यासतंतासामश्रद्धयाशृंगाणिप्रावर्तंतता
एतास्तूपराऊर्जंत्वसुन्वँस्तस्मादुताः सर्वानृतून्प्राप्त्वोत्तरमुत्तिष्ठँत्यूर्जंह्यसुन्वन्त्सर्वस्यवैगावः प्रेमाणँसर्वस्यचारुतांगताः
सर्वस्यप्रेमाणँसर्वस्यचारुतांगच्छतियएवंवेदादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोकेऽस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोवयमितिंतेहादि
त्याः पूर्वेस्वर्गंलोकंजग्मुः पश्चेवांगिरसः षष्ट्यांवावर्षेषुयथावाप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यः सर्वेभिप्लवाः षळहाआक्ष्यं
त्यन्यान्यहानितदादित्यानामयनँप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यः सर्वेपृष्ठ्याः षळहाआक्ष्यंत्यन्यान्यहानितदंगिरसाम

यन्नैसायथास्रुतिरंजसायंन्येवमभिप्लवःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यांथयथामहापथःपर्याणएवंपृष्ठ्यःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यंतद्य
दुभाभ्यांयैंत्युभाभ्यांवैयन्नरिष्यंत्युभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चाभिप्लवेषळहेयश्चपृष्ठ्ये ॥ १७ ॥ एकविंशमेतदहरुपयंति
विषुवंतंमध्येसंवत्सरस्यैतेनवैदेवाएकविंशेनादित्यंस्वर्गायलोकायोदयच्छंन्त्सएषइतएकविंशस्तस्यदशावस्तादहानिदि
वाकीर्त्यस्यभवंतिदशपरस्तान्मध्यऽएषऽएकविंशउभयतोविराजिप्रतिष्ठितंउभयतोहिवाएषविराजिप्रतिष्ठितंस्तस्मादे
षोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेंतस्यवैदेवाआदित्यस्यंस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्युत्तभ्नुवं
न्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवन्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालो
कास्तत्रयोऽवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतःस्वरसामभिर्धृतंउभयतोहिवाएषःस्वरसामभि
र्धृतंस्तस्मादेषोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेंतस्यवैदेवाआदित्यस्यंस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्र
त्युत्तभ्नुवंन्स्तोमावैपरमाःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवंन्स्तोमावैप
रमाःस्वर्गालोकास्तत्रयोवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तांत्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रयश्चतुस्त्रिंशाभवंतिचतुस्त्रिंशोवैस्तोमानामुत्त
मंस्तेषुवाएषएतदध्याहितस्तपतितेषुहिवाएषएतदध्याहितस्तपतिसवाएषउत्तरोस्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतंःसर्वमेवेद
मतिरोचतेयदिदंकिंचोत्तरोभवतियस्मादुत्तरोबुभूषतितस्मादुत्तरोभवतियएवंवेद॥१८॥स्वरसाम्नउपयंतीमेवैलोकाःस्व

रसामानंइमान्वैलोकान्त्स्वरसामभिरस्पृण्वँस्तत्स्वरसाम्नांस्वरसामत्वँतद्यत्स्वरसान्नउपयँत्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वाभजंतिते
षांवैदेवाःसप्तदशानाँप्रव्लयादबिभयुःसमाइववैस्तोमाअविगूह्वाऽइवेमेहनप्रव्लियेरन्निर्तितान्त्सवैंःस्तोमैरवस्तात्पर्यौषं
न्त्सवैंःपृष्ठैःपरस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमोवस्ताद्भवतिविश्वजित्सर्वपृष्ठःपरस्तात्तत्सप्तदशानुभयतःपर्यूषंतिधृत्याअप्र
व्लयायंतस्यवैदेवाआदित्यस्यंस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपंचभीरश्मिभिरुदवंयन्[1]॥रश्मयोवैदिवाकीर्त्यानिमहादि
वाकीर्त्यंपृष्ठंभवतिविकर्णंब्रह्मसामभासंमग्निष्टोमसामोभैबृहद्रथंतरेपवमानयोर्भवतंस्तदादित्यंपंचभीरश्मिभिरुद्धयंति
धृत्याअनवपातायोदितआदित्येप्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वंह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यंभवतिसौर्यंपशुमन्यंगश्वेतँसवनीयस्योपा
लंभ्यमालभेरन्त्सूर्यदेवत्यंह्येतदहरेकविंशतिंसामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाद्धेतदहरेकविंशमेकपंचाशतंद्विपंचाशतंवाश
स्त्वांमध्येनिविदंदधातितावतीरुत्तराःशंसतिशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधाति ॥ १९ ॥
दूरोहणंरोहतिस्वर्गोवैलोकोदूरोहणँस्वर्गमेवतल्लोकंरोहतियएवंवेदयदेवदूरोहणां ३ ॥ असौवैदूरोहोयोसौतपतिक
श्चिद्वाअत्रगच्छतिसयदूरोहणंरोहत्येतमेवतद्रोहतिहंसवत्यारोहतिहंसःशुचिषदित्येषवैहंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्ये
षवैवसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदित्येषवैहोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसदित्येषवाअतिथिर्दुरोणसन्नृषदित्येषवैनृषद्वरसदित्ये

[1] अत्र ' रुदवयन्रश्मयो ' इत्यत्रावसानाभावोभाष्ये ।

षवैवरसंद्वरंवाएतत्सद्मनांयस्मिन्नेषआसन्नस्तपंत्यृतसदित्येषवैसत्यसंद्व्योमसदित्येषवैव्योमसंद्व्योमवाएतत्सद्मनांयस्मि
न्नेषआसन्नस्तपंत्यब्जाइत्येषवाअब्जांअब्द्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशतिंगोजाइत्येषवैगोजांऋतजाइत्येषवैसत्यजां
अद्रिजाइत्येषवाअद्रिजांऋतमित्येषवैसत्यंमेषएतानिसर्वाण्यैषाहवाअस्यच्छंदःसुंप्रत्यक्षतमादिवरूपंतस्माद्यत्रक्वचदूरो
हणंरोहेंद्धंसवत्यैवरोहेंत्ताक्ष्यैंस्वर्गकामस्यरोहेंत्ताक्ष्योंहवाएतंपूर्वोध्वानमैंद्यत्रादोगायत्रींसुपर्णोभूत्वासोममाहरंत्तद्यथा
क्षेत्रज्ञमध्वनःपुरएतारंकुर्वीततताहक्तद्यदेवताक्ष्यैंयंवैताक्ष्योंयोयंपवतंएषःस्वर्गस्यलोकस्याभिवोढांत्यमूषुवाजिनंदेवजू
तमित्येषवैवाजीदेवजूतःसहावानंतरुतारंरथानामित्येषवैसहावांस्तरुतैंषहीमांल्लोकान्त्सद्यस्तरंत्यरिष्टनेमिंपृतनाजमाशु
मित्येषवाअरिष्टनेमिःपृतनाजिदाशुःस्वस्तयइतिस्वस्तितामाशास्तैंताक्ष्यंमिहाहुवेमेतिंह्वयत्येवैनमेतंदिंद्रस्येवरातिमा
जोहुवानाःस्वस्तयइतिस्वस्तितामेवाशास्तैंनावमिवारुहेमेतिंसमेवैनमेतदधिरोहतिंस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैंसंपत्त्यैसंग
त्यांउर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरेंमावामेतौमापरेतौरिषामेतींमेएवैतदनुमंत्रयतंआचपराचमेष्यंन्त्सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीः
सूर्यइवज्योतिषापस्ततानेतिंप्रत्यक्षंसूर्यमभिवदतिंसहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुवतिंनशर्यामित्याशिषमेवैतेना
शास्तंआत्मनेचयजमानेभ्यश्च ॥ २० ॥ आहूयदूरोहणंरोहतिंस्वर्गोवैलोकोदूरोहणंवागाहावोब्रह्मवैवाकसंयदाह्वयेतत
द्ब्रह्मणाऽऽहावेनस्वर्गंलोकंरोहतिंसपच्छःप्रथमंरोहतींमंतंलोकमाप्नोत्यथार्धर्चशोंतरिक्षंतदाप्नोत्यथत्रिपद्यमुंतल्लोकमा

म्नौत्यथकेवल्यातदेतस्मिन्प्रतितिष्ठतियएषतपर्तिंत्रिपद्याप्रत्यवरोहर्तियथाशाखाधारयमाणंस्तदमुष्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठंत्य
र्धंर्चशोंतरिक्षेपच्छोस्मिँल्लोकआहृवैवतंस्वर्गंलोकंयजमानांअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यथयएककामाःस्युःस्वर्गकामाःपरांच
मेवतेषांरोहेंत्तेजयेयुर्हैवस्वर्गंलोकंनेत्वेवास्मिँल्लोकेज्योगिववसेयुर्मिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथु
नंवैपशवःपशवश्छंदांसिपशूनामवरुध्यै ।२१।यथावैपुरुषएवंविषुवांस्तस्ययथादक्षिणोर्धएवंपूर्वोर्धोविषुवतोयथोत्तरोर्ध
एवमुत्तरोर्धोविषुवतंस्तस्मादुत्तरइत्याचक्षतेप्रबाहुक्सतःशिरएवविषुवान्[1]बिंदलसंहितइववैपुरुषंस्तद्धापिस्यूमेवमध्येशी
र्ष्णोविज्ञायतेतदाहुर्विषुवत्यैवैतदहःशंसेद्विषुवान्वाएतदुक्थानामुक्थंविषुवान्विषुवानितिहविषुवंतोभवंतिश्रेष्ठताम
श्नुवतइतितत्तन्नादृत्यंसंवत्सरएवशंसेद्रेतोवाएतत्संवत्सरंदधतोयंतियानिवैपुरासंवत्सराद्रेतांसिजायंतेयानिपंचमास्या
नियानिषण्मास्यानिस्रीव्यंतिवैतानिनवैतैर्भुंजतेऽथयान्येवदशमास्यानिजायंतेयानिसांवत्सरिकाणितैर्भुंजतेतस्मात्संव
त्सरएवैतदहःशंसेत्संवत्सरोह्येतदहराप्नोतिसंवत्सरंह्येतदहराप्नुवंत्येषहवैसंवत्सरेणपाप्मानमपहत्तएषविषुवतांगेभ्योहैव
मासैःपाप्मानमपहतेशीर्ष्णोविषुवतापसंवत्सरेणंपाप्मानंहतेपविषुवतायएवंवेदवैश्वकर्मणमृषभंसवनीयस्योपालंभ्यमा
लभेरंन्द्विरूपमुभयतंएतंमहाव्रतीयेहर्नींद्रोवैवृत्रंहत्वाविश्वकर्माभवंत्प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वाविश्वकर्माभवंत्संवत्सरोवि

[1] 'न्विदल' इतिभाष्यपाठः ।

श्वकर्मैंद्रमेवंतदात्मानंप्रजापतिंसंवत्सरंविश्वकर्माणमाप्नुवंतींद्रएवतदात्मनिप्रजापतौसंवत्सरेविश्वकर्मण्यंततःप्रतिति
ष्ठंतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदयएवंवेद ॥ २२ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रजापतिरकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमंद्वादशाहमपश्यत्तमात्मनएवांगेषुचप्राणेषुचतं
मात्मनएवांगेभ्यश्चप्राणेभ्यश्चद्वादशधानिरमिमीततमाहरत्तेनायजततततोवैसोभवदात्मनाप्रप्रजयापशुभिरजायतभव
त्यात्मनाप्रप्रजयापशुभिर्जायतेयएवंवेदसोकामयतकथंनुगायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयंसर्वामृद्धिमृध्नुयामितितंवैते
जसैवपुरस्तात्पर्यभवच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टाद्गायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयंसर्वामृद्धिमार्ध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोति
यएवंवेदयोवैगायत्रींपक्षिणींचक्षुष्मतींज्योतिष्मतींभास्वतींवेदगायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्याज्योतिष्मत्याभास्वत्यास्व
र्गंलोकमेत्यैषावैगायत्रीपक्षिणीचक्षुष्मतीज्योतिष्मतीभास्वतीयद्वादशाहस्तस्ययावभितोतिरात्रौतौपक्षौयावंतराग्निष्टो
मौतेचक्षुषीयेष्टौमध्यउक्थ्याःसआत्मागायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्याज्योतिष्मत्याभास्वत्यास्वर्गंलोकमेतियएवंवेद।२३।
त्रयश्चवाएतेत्र्यहाआदशममहरद्वावतिरात्रौयद्वादशाहोद्वादशाहानिदीक्षितोभवतियज्ञियएवतैर्भवतिद्वादशरात्रीरु
पसदउपैतिशरीरमेवताभिर्धूनुतेद्वादशाहंप्रसुतोभूत्वाशरीरंधूत्वाशुद्धःपूतोदेवताअप्येतियऽएवंवेदषट्त्रिंशदहोवाएष
यद्वादशाहःषट्त्रिंशदक्षरावैबृहतीबृहत्यावाएतदयनंयद्वादशाहोबृहत्यावैदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवततेवैदशभिरेवाक्षरैरि

॥ ५५ ॥

मंलोकमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवँचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठन्प्रतितिष्ठतियएवंवेदंतदा
हुर्यदन्यानिच्छंदांसिवर्षीयांसिभूयोक्षरतराण्यथकस्मादेतांबृहतीत्याचक्षतइत्येतयाहिदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवततेवैदश
भिरेवाक्षरैरिमंलोकमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवँचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठँस्तस्मादेतांबृह
तीत्याचक्षतेऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद ॥२४॥ प्रजापतियज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःप्रजापतिर्वाएतेनाग्रेयजतद्वादशाहे
नसोब्रवीदृतूंश्चमासांश्चयाजयतमाद्वादशाहेनेतितंदीक्षयित्वानपक्रमंगमयित्वाब्रुवन्देहिनुनोथत्वायाजयिष्यामइ
तितेभ्यइषमूर्जंप्रायच्छत्सैषोर्गृतुषुचमासेषुचनिहिताददतंवैतेतमयाजयँस्तस्माद्ददद्याज्यःप्रतिगृह्णंतोवैतेतमयाजयँ
स्तस्मात्प्रतिगृह्णतायाज्यमुभयेराध्नुवंतियएवंविद्वांसोयजंतेचयाजयंतिचतेवाइमऋतवश्चमासाश्चगुरवइवामन्यंतद्वा
दशाहेंप्रतिगृह्यतेब्रुवन्प्रजापतिंयाजयनोद्वादशाहेनेतिसतथेत्यब्रवीत्तेवैदीक्षध्वमितितेपूर्वपक्षाःपूर्वेदीक्षंततेपाप्मानम
पाहततस्मात्तेदिवेवदिवेवह्यपहतपाप्मानोपरपक्षाअपरेदीक्षंततेनतरांपाप्मानमपाहततस्मात्तेतमइवतमइवह्यनपहत
पाप्मानस्तस्मादेवंविद्वान्दीक्षमाणेषुपूर्वःपूर्वएवदिदीक्षिषेतापपाप्मानंहतेयएवंवेदसवाअयंप्रजापतिःसंवत्सरऋतुषुच
मासेषुचप्रत्यतिष्ठत्तेवाइमऋतवश्चमासाश्चप्रजापतावेवसंवत्सरेप्रत्यतिष्ठँस्तएतेन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठिताएवंहवावसऋत्वि
जिप्रतितिष्ठतियोद्वादशाहेनयजतेतस्मादाहुर्नपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेननेदयंमयिप्रतितिष्ठादितिज्येष्ठयज्ञोवाएष

यद्द्वादशाहःसवैदेवानांज्येष्ठोयएतेनाग्रेयजतंश्रेष्ठयज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःसवैदेवानांश्रेष्ठोयएतेनाग्रेयजतंज्येष्ठःश्रेष्ठोय
जेतकल्याणीहसमाभवतिनपापःपुरुषोयाज्योद्द्वादशाहेनंनेदयंमयिप्रतितिष्ठादितींद्रायवैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायनाति
ष्ठंतंसोब्रवीद्बृहस्पतिंयाजयमाद्द्वादशाहेनेतितमयाजयत्ततोवैतस्मैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैस्वाज्यैष्ठ्याय
श्रैष्ठ्यायंसमस्मिन्त्स्वाश्रेष्ठतायांजानतेयएवंवेदोर्ध्वोवैप्रथमस्त्र्यहस्तिर्यङ्मध्यमोर्वाङुत्तमःसयदूर्ध्वःप्रथमस्त्र्यहस्तस्माद
यमग्निरूर्ध्वंउद्दीप्यतंऊर्ध्वाह्येतस्यदिग्यत्तिर्यङ्मध्यमंस्तस्मादयंवायुस्तिर्यङ्पवतेतिरश्चीरापोवहंतितिरश्चीह्येतस्यदिग्य
दर्वाङुत्तमंस्तस्मादसाववाङ्तपत्यर्वाङ्वर्षत्यर्वाचिनक्षत्राण्यर्वाचीह्येतस्यदिक्सम्यंचोवाइमेलोकाःसम्यंचएतेत्र्यहाः
सम्यंचोस्माइमेलोकाःश्रियैदीद्यतियएवंवेद ॥ २५ ॥ दीक्षावैदेवेभ्योपाक्रामत्तांवासंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततां
वासंतिकाभ्यांमासाभ्यांनोदाप्नुवंस्तांग्रैष्माभ्यांतांवार्षिकाभ्यांतांशारदाभ्यांतांहैमंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततां
हैमंतिकाभ्यांमासाभ्यांनोदाप्नुवंस्तांशैशिराभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततांशैशिराभ्यांमासाभ्यामाप्नुवन्नाप्नोतियमीप्स
तिनैनंद्विषन्नाप्नोतियएवंवेदतस्माद्यंसत्रियादीक्षोपनमेदेतयोरेवशैशिरयोर्मासयोरागतयोर्दीक्षेतसाक्षादेवतद्दीक्षाया
मागतायांदीक्षतेप्रत्यक्षाद्दीक्षांपरिगृह्णातितस्मादेतयोरेवशैशिरयोर्मासयोरागतयोर्येचैवग्राम्याःपशवोयेचारण्या[1]अणि

१ 'आणिमानं' इति भाष्येपाठःकृशत्वंतदर्थः ।

माणमेवतत्परुषिमाणंनियंतिंदीक्षारूपमेवतदुपनिप्लवंतेंसपुरस्ताद्दीक्षायांःप्राजापत्यंपशुमालभतेंतस्यसप्तदशसामिधे
नीरनुब्रूयांत्सप्तदशोवैप्रजापतिःप्रजापतेराप्त्यैतस्याप्रियोजामदग्न्योभवंतितदाहुर्यदन्येषुपशुर्षुयथऋष्याप्रियोभवंत्य
थकस्मादस्मिन्त्सर्वेषांजामदग्न्यएवेतिसर्वरूपावैजामदग्न्यःसर्वसमृद्धाःसर्वरूपएषपशुःसर्वसमृद्धस्तद्यज्जामदग्न्योभवं
तिसर्वरूपतायैसर्वसमृद्ध्यैतस्यवायव्यःपशुपुरोळाशोभवतितदाहुर्यदन्यदेवत्यउतपशुर्भवत्यथकस्माद्वायव्यःपशुपुरो
ळाशःक्रियतइतिप्रजापतिर्वैयज्ञोयज्ञस्यांयातयामतायाइतिब्रूयांद्यदुवायव्यस्तेनप्रजापतेर्नैतिवायुर्ह्येवप्रजापतिस्तदु
क्तमृषिणांपवमानःप्रजापतिरितिसत्रमुचेत्सन्युप्याग्नीन्यजेरन्त्सर्वेदीक्षेरन्त्सर्वेसुनुयुर्वसंतमभ्युदवस्यंत्यूर्ग्वैवसंतइषमे
वतदूर्जमभ्युदवस्यति॥२६॥छंदांसिवाअन्योन्यस्यायतनमभ्यध्यायंन्गायत्रीत्रिष्टुभश्चजगत्यैचांयतनमभ्यध्यायंत्त्रि
ष्टुब्गायत्र्यैचजगत्यैचंजगतीगायत्र्यैचत्रिष्टुभश्चंततोवाएतंप्रजापतिर्व्यूढच्छंदसंद्वादशाहमपश्यंत्तमाहरत्तेनायजतंते
नससर्वान्कामांश्छंदांस्यगमयंत्सर्वान्कामान्गच्छतियएवंवेदंच्छंदांसिव्यूहत्यंयातयामतायैछंदांस्येवव्यूहतितद्यथादो
श्वैर्वानडुद्भिर्वान्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोकंयांत्येवमेवैतच्छंदोभिरन्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोकं
स्वर्गंलोकंयंतियच्छंदांसिव्यूहतीमौवैलोकौसहास्तांतौव्यैतांनावर्षन्नसमतपत्तेपंचजनानसमजानतंतौदेवाःसमनयं
स्तौसंयंतावेतंदेवविवाहंव्यवहेतांरथंतरेणैवेयममूंजिन्वतिबृहतासाविमांनौधसेनैवेयममूंजिन्वतिश्यैतेनासाविमांधूमे

नैवेयममूंजिन्वतिवृष्ट्यासाविमांदेवयजनमेवेयममुष्यामदधात्पशूनसावस्यामेतद्वाइयममुष्यांदेवयजनमदधाद्यदेत
च्चंद्रमसिकृष्णमिव ॥ तस्मादापूर्यमाणपक्षेषुयजंतंएतदेवोपेप्संतऊषानसावस्यांतद्धापितुरःकावषेयंउवाचोषःपोषो
जनमेजयकेतितस्माद्धाप्येतर्हिगव्यंमीमांसमानाःपृच्छंतिसंतितत्रोषा३ःइति ॥ ऊषोहिपोषोसौवैलोकइमंलोकमभि
पर्यावर्ततंततोवैद्यावापृथिवीअभवतांनद्यावांतरिक्षान्नांतरिक्षाद्भूमिः ॥ २७ ॥ बृहच्चवाइदमग्रेरथंतरंचास्तांवाक्चवैत
न्मनश्चास्तांवाग्वैरथंतरंमनोबृहत्तद्बृहत्पूर्वंससृजानंरथंतरमत्यमन्यतंतद्रथंतरंगर्भमधत्तंतद्वैरूपमसृजततेद्वेभूत्वारथं
तरंचवैरूपंचबृहदत्यमन्येतांतद्बृहद्गर्भमधत्तंतद्वैराजमसृजततेद्वेभूत्वाबृहच्चवैराजंचरथंतरंचवैरूपंचात्यमन्येतांतद्रथं
तरंगर्भमधत्तंतच्छाक्करमसृजततानित्रीणिभूत्वारथंतरंचवैरूपंचशाक्करंचबृहच्चवैराजंचात्यमन्यंतंतद्बृहद्गर्भमधत्तंत
द्रैवतमसृजततानित्रीण्यन्यानित्रीण्यन्यानिषट्पृष्ठान्यासंस्तानिहतर्हित्रीणिच्छंदांसिषट्पृष्ठानिनोदाभुवंस्सागायत्री
गर्भमधत्तंसानुष्टुभमसृजतंत्रिष्टुब्गर्भमधत्तंसापंक्तिमसृजतंजगतीगर्भमधत्तंसातिच्छंदसमसृजततानित्रीण्यन्यानित्री
ण्यन्यानिषट्छंदांस्यासन्षट्पृष्ठानितानितथाकल्पंतंकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवमेतांछंदसांचपृष्ठानांच
क्लृप्तिंविद्वान्दीक्षतेदीक्षते ॥ २८ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥
अग्निर्वैदेवताप्रथममहर्वहतित्रिवृत्स्तोमोरथंतरंसामगायत्रीछंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो

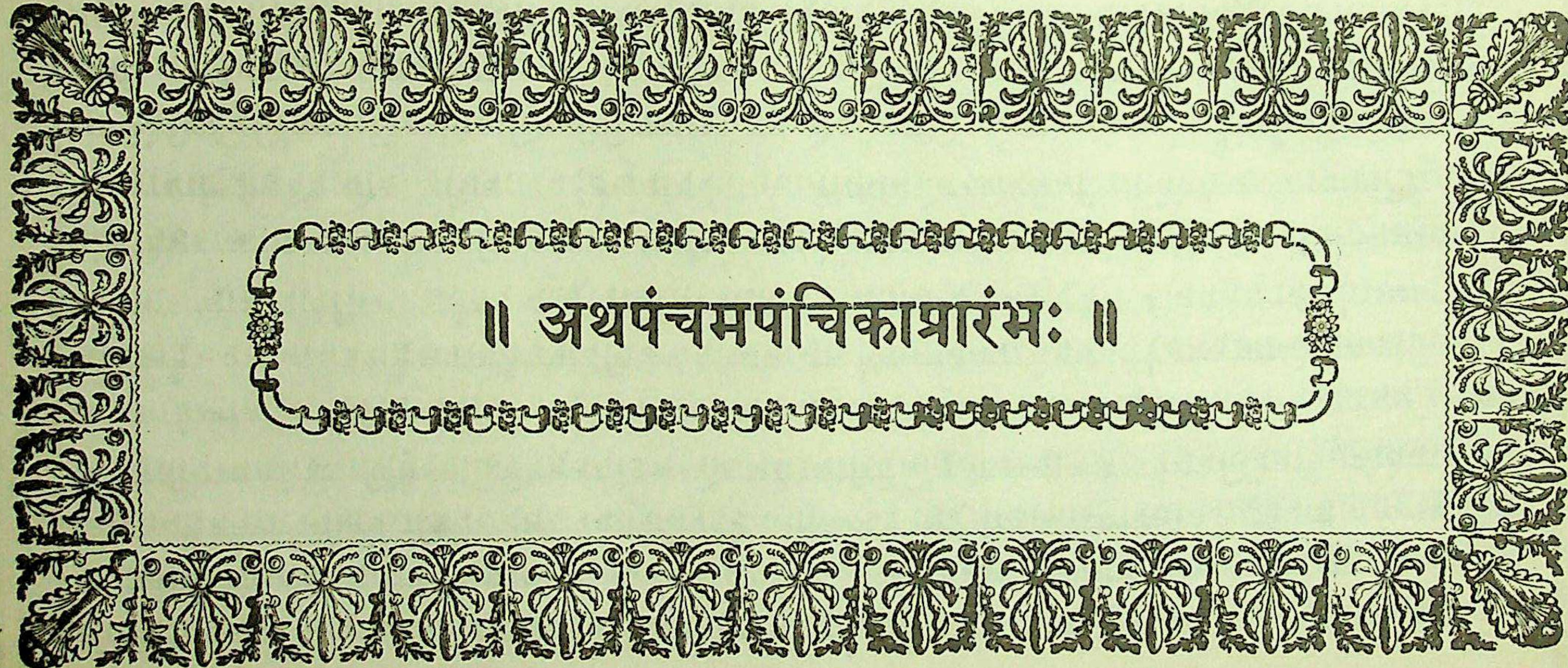
तियएवंवेदंयद्वाएतिचप्रेतिचंतत्प्रथमस्याह्नोरूपंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयं
लोकोभ्युदितोयद्राथंतरंयद्गायत्रंयत्करिष्यदेतानिवैप्रथमस्याह्नोरूपाण्युपप्रयंतोअध्वरमितिप्रथमस्याह्नआज्यंभवति
प्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंवायवायाहिदर्शतेतिप्रउगमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमात्वारथंयथोतयइदंवसोसुत
मंधइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौरथवच्चपिबवच्चप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमिंद्रनेदीयएदिहीतींद्रनिहवःप्रगाथःप्र
थमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्यःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंम
ग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याःप्रथमेषुपदेषुदेवतानिरुच्यंतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रवइंद्रायबृहतइ
तिमरुत्वतीयःप्रगाथःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमायात्विंद्रोवसउपनइतिसूक्तमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंम
भित्वाशूरनोनुमोभित्वापूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंयद्वावानपुरुतमंपुराषा
ळितिधाय्यावृत्रहेंद्रोनामान्यप्राइत्येतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथःपिबवान्प्रथमेह
निप्रथमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्यंपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वस्त्ययनंवैतार्क्ष्यःस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमे
वतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेद ॥ २९ ॥ आनइंद्रोदूरादानआसादितिसूक्तमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्या
ह्नोरूपंसंपातौभवतोनिष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निविद्धानैवामदेवोवाइमाँल्लोकानपश्यंत्तान्त्संपातैःसमपतद्यत्संपातैःस

मपतंत्तत्संपातानांसंपातत्वंतद्यत्संपातौप्रथमेहनिशसतिस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या
नोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंयुंजतेमनउततयुंजतेधियइतिसावित्रंयु
क्तवत्प्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीऋतावृधेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपमिहेहवो
मनसाबंधुतानरइत्यार्भवंयद्वाएतिचप्रेतिचतत्प्रथमस्याह्नोरूपंतद्यत्प्रेतिसर्वमभविष्यत्प्रैष्यंन्नेवास्माल्लोकाद्यजमानाइ
तितद्यदिहेहवोमनसाबंधुतानरइत्यार्भवंप्रथमेहनिशंसत्ययंवैलोकइहेहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोकेरमयतिदेवान्हुवेबृहच्छ्रवसः
स्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेपदेदेवतानिरुच्यंतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमहांतंवाएतेध्वानमेष्यंतोभवंतियेसंवत्सरंवा
द्वादशाहंवासतेतद्यद्देवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्ति
संवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयेषांचैवंविद्वानेतद्धोतादेवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिवैश्वा
नरायपृथुपाजसेविपइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रत्वक्षसःप्रतवसोवि
रप्शिनइतिमारुतंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्यांपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वस्त्य
यनंवैजातवेदस्यास्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदप्रतव्यसींनव्यसींधीतिमग्नयइ
तिजातवेदस्यंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंसमानमाग्निमारुतंभवतियच्चाग्निष्टोमेयद्धैयज्ञेसमानंक्रियतेतत्प्रजाअनुस

मनंतितस्मात्समानमाग्निमारुतंभवति ॥ ३० ॥ इंद्रोवैदेवताद्वितीयमहर्वहतिपंचदशःस्तोमोबृहत्सामंत्रिष्टुप्छंदोय
थादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतद्द्वितीयस्याह्नोरूपंयदूर्ध्ववद्यत्प्र
तिवद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्बार्हतंयत्त्रैष्टुभंयत्कुर्वदेतानिवैद्विती
यस्याह्नोरूपाण्यग्निंदूतंवृणीमहइतिद्वितीयस्याह्नआज्यंभवतिकुर्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंवायोयेतेसहस्रिणइति
प्रउगंसुतःसोमऋतावृधेतिवृधन्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंविश्वानरस्यवस्पतिमिंद्रइत्सोमपाएकइतिमरुत्वतीय
स्यप्रतिपदनुचरौवृधन्वच्चांतर्वच्चद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथंउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइ
तिब्राह्मणस्पत्यंऊर्ध्ववान्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याअच्युतांबृहदिं
द्रायगायतेतिमरुत्वतीयःप्रगाथोयेनज्योतिरजनयन्नृतावृधइतिवृधन्वांन्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपमिंद्रसोमंसोम
पतेपिबेममितिसूक्तंसजोषारुद्रैस्तृपदावृषस्वेतिवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइति
बृहत्पृष्ठंभवतिबार्हतेहनिद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतोभयंशृणवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदम
द्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहनिद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥ ३१ ॥ या
तऊतिरवमायापरमेतिसूक्तंजहिवृष्ण्यानिकृणुहीपराचइतिवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंविश्वोदेवस्यनेतुस्तत्स

वितुर्वरेण्यंमाविश्वदेवंसत्पतिमितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिंद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमुदुष्यदेवःसवि
ताहिरण्ययेतिसावित्रंमूर्ध्ववद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतेहिद्यावापृथिवीविश्वशंभुवेतिद्यावापृथिवीयंसुजन्मनीधि
षणेअंतरीयतइंत्यंतर्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतक्षन्रथंसुवृतंविद्मनापसइत्यार्भवंतक्षन्हरीइंद्रवाहावृषण्वसूइतिंवृ
षण्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंयज्ञस्यवोरथ्यंविश्पतिंविशामितिवैश्वदेवंवृषाकेतुर्यजतोद्यामशायतेतिंवृषण्वद्विती
येहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतदुशार्यातमंगिरसोवैस्वर्गायलोकायसत्रमासतंतेहस्मद्वितीयंद्वितीयमेवाहरागत्यमुह्यंतिंता
न्वाएतच्छार्यातोमानवोंद्वितीयेहनिसूक्तमशंसयंत्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतत्सूक्तंद्वितीयेहनिशंसतिंय
ज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैपृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपद्वृषण्वद्वितीयेहनिद्वितीय
स्याह्नोरूपंवृष्णेशर्धायसुमखायवेधसइतिमारुतंवृषण्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिंजात
वेदस्याच्युतायज्ञेनवर्धतंजातवेदसमितिजातवेदस्यंवृधन्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपमह्नोरूपं ॥ ३२ ॥ पंच
मोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिचतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिचतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथपंचमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ॥ विश्वेवैदेवादेवतास्तृतीयमहर्वहंतिसप्तदश स्तोमोवैरूपंसामंजगतीछंदोयथादेवतमेनेनं
यथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदंयद्वैसमानोदर्कंतत्तृतीयस्याह्नोरूपंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुन
र्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयद्वैरूपंयज्जागतंयत्कृतमेता
निवैतृतीयस्याह्नोरूपाणियुक्ष्वाहिदेवहूतमाँऽअश्वाँऽअग्नेरथीरिवेतितृतीयस्याह्नआज्यंभवतिदेवावैतृतीयेनाह्नास्वर्गं
लोकमायंस्तानसुरारक्षांस्यन्ववारयंतंतेविरूपाभवतंविरूपाभवतेतिभवंतआयंस्तेयद्विरूपाभवतंविरूपाभवतेतिभवंत
आयंस्तद्वैरूपंसामाभवंत्तद्वैरूपस्यवैरूपत्वंविरूपःपाप्मनाभूत्वापाप्मानमपहतेयएवंवेदंतान्हस्मान्वेवागच्छंतिसमेवसृ
ज्यंतेतानश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नतंयदश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नततदश्वानामश्वत्वमश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदंतस्मादश्वःपशू
नांजविष्ठस्तस्माद्वश्वःप्रत्यङ्पदाहिनस्त्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदंतस्मादेतदश्ववदाज्यंभवतितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपं
वायवायाहिवीतयेवायोयाहिशिवादिवंइंद्रश्चवायवेषांसुतानांमामित्रेवरुणेवयंमश्विनावेहगच्छतंमायाह्यद्रिभिःसुतंस
जूर्विश्वेभिर्देवेभिरुतनःप्रियाप्रियास्वित्यौष्णिहंप्रउगंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतंतमिद्राधसेमहेत्रयइंद्र
स्यसोमाइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौनिनृत्तवत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथः
प्रनूनंब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्योनिनृत्तवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधा

य्याअच्युतानकिःसुदासोरथंपर्यासनरीरमदितिंमरुत्वतीयःप्रगाथःपर्यस्तवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्र्यर्यमामनु
षोदेवतातेतिसूक्तंत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंयद्द्यावइंद्रतेशतंयदिंद्रयावतस्त्वमितिवैरूपंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनि
तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंयद्द्यावानेतिधाय्याच्युतांऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिबर्तयतिराथंतरंह्येतद
ह्रायतनेनेंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगाथस्त्रिवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः
॥ १ ॥ योजातएवप्रथमोमनस्वानितिसूक्तंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदुसजनीयमेतद्वांइंद्रस्येंद्रियंयत्स
जनीयंमेतस्मिन्वैशस्यमानइंद्रामिंद्रियमाविशतितद्धाप्याहुश्छंदोगास्तृतीयेहनिवह्वचाइंद्रस्येंद्रियंशंसंतीतितदुगात्संम
दमेतेनवैगृत्समदइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयंदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदतत्स
वितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतद्देवस्यसवितुर्वा
र्यंमहदितिसावित्रंमंतोवैमहदंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंघृतेनद्यावापृथिवीअभीवृतेइतिद्यावापृथिवीयं
घृतश्रियाघृतपृचाघृतावृधेतिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंमनश्वोजातोअनभीशुरुक्थ्यइत्यार्भवैर
थस्त्रिचक्रइतित्रिवंत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंपरावतोयेदिधिषंतआप्यमितिवैश्वदेवंमंतोवैपरावतोंतस्तृतीयमहस्तृ
तीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदुगायमेतेनवैगयःप्लातोविश्वेषांदेवानांप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकजयंदुपविश्वेषांदेवा

नांप्रियंधामगच्छतिजयतिपरंमलोकंयएवंवेदंवैश्वानरायधिषणामृतावृधइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदंतोवैधिषणांतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंधारावरामरुतोधृष्णवोजसइतिमारुतंबह्वभिव्याहृत्यमंतोवैबह्वंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांत्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिजातवेदस्यंपुरस्तादुदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्वंत्वमित्युत्तरंत्र्यहमभिवदतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति ॥ २ ॥ आप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसितृतीयेहन्येतदेवततउच्छिष्यतेवागित्येवतदेतदक्षरंत्र्यक्षरंवागित्येकमक्षरमंक्षरमितित्र्यक्षरंसएवैषउत्तरस्त्र्यहोवागेकंगौरेकंद्यौरेकंततोवैवागेवचतुर्थमहर्वहातितद्यच्चतुर्थमहन्न्यूंखयंत्येतदेवतदक्षरमभ्यायच्छंत्येतद्वर्धयंत्येतत्प्रविभावयिषंतिचतुर्थस्याह्नउद्यत्याअन्नंवैन्यूंखोयदेलवाअभिगेष्णाश्वरंत्यथान्नाद्यंप्रजायतेतद्यच्चतुर्थमहन्न्यूंखयंत्यन्नमेवतत्प्रजनयंत्यन्नाद्यस्यप्रजात्यैतस्माच्चतुर्थमहर्जातवद्भवतिचतुरक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्यैत्र्यक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुस्त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्याएकाक्षरेणन्यूंखयेदितिहस्माहलांगलायनोब्रह्मामौद्गल्यएकाक्षरावैवागेषवावसंप्रतिन्यूंखंन्यूंखयतियएकाक्षरेणन्यूंखयतीतिद्व्यक्षरेणैवन्यूंखयेत्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयति

१ 'यदेलवा' इतिभाष्यपाठः । इलाशब्दोन्नवाचीतद्येषांकर्षकाणामस्तितेइलवाइतितत्रव्याख्या ।

तस्माद्व्यक्षरेणैवन्यूंखयेन्मुखतःप्रातरनुवाकेन्यूंखयतिंमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिंमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानदधाति
मध्यतआज्येन्यूंखयतिमध्यतोवैप्रजाअन्नंधिनोतिंमध्यतएवतदन्नाद्यस्यंयजमानंदधातिंमुखतोमध्यंदिनेन्यूंखयतिंमु
खतोवैप्रजाअन्नमदंतिंमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातिंतदुभयतोन्यूंखंपरिगृह्णातिंसवनाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृही
त्यै॥२॥ वाग्वैदेवताचतुर्थमहर्वहत्येकविंशःस्तोमोवैराजंसामानुष्टुपूछंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसं
राध्नोतियएवंवेदंयद्वाएतिचप्रेतिचंतच्चतुर्थस्याह्नोरूपंयद्ध्येवप्रथममहंस्तदेतत्पुनर्यच्चतुर्थंयद्युक्तवद्यद्रथवंद्यदाशुमद्यत्पि
बवंद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदयंलोकोभ्युदितोंयज्जातवद्यद्धववंद्यच्छुक्रवद्यद्वाचोरूपंयद्वैमदंयद्धिरिफितंयद्विच्छं
दायदूनारितिक्तंयद्वैराजंयदानुष्टुभंयत्करिष्यंद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपंमेतानिवैचतुर्थस्याह्नोरूपाण्यांग्निंनस्ववृक्तिभिरितिंच
तुर्थस्याह्नआज्यंभवतिंवैमदंविरिफितंविरिफितस्यकृषेश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमष्टचंपाक्तंपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवः
पशूनामवरुध्यैताउदशजगत्योंजगत्प्रातःसवनएषत्र्यहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउपंचदशानुष्टुभंआनुष्टुभंह्येतदहंस्तेन
चतुर्थस्याह्नोरूपंताउविंशतिर्गायत्र्यंःपुनःप्रायणीयंह्येतदहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंतदेतदस्तुतमशस्तंमयातयामसूक्तंयज्ञ
एवसाक्षात्तद्यदेतच्चतुर्थस्याह्नआज्यंभवतियज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेंवाचमेवतत्पुनरुपयंतिंसंतत्यैसंततैरव्यवहैरव्यवच्छिन्नैर्यं
तियएवंविद्वांसोयंतिंवायोशुक्रोअयामितेंविहिहोत्राअवीतांवायोशतंहरीणांमिंद्रश्चवायवेषांसोमानांमाचिकितानसुक्र

तूं आनो विश्वाभिरूतिभिस्त्यमुवो अप्रहणमं पत्यंवृजिनंरिपुमंबितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगंमेतिचप्रेतिचशुक्रवच्चचतु
र्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतंत्वायज्ञेभिरीमहइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहइत्यभ्यायाम्यभिवैतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं
मिदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिः पिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिप्रथमेनाह्नास
मानआतानंश्चतुर्थेह निचतुर्थस्याह्नोरूपंश्रुधीहवमिंद्रमारिषण्यइतिसूक्तंहववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमरुत्वाँइंद्रवृष
भोरणायेतिसूक्तमुग्रंसहोदामिहतंहुवेमेति हववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधाराय
तनादेवैतेननप्रच्यवतंइमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहववांश्चतुर्थेह निचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्य
हस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिपिबासोममिंद्रमंदतुत्वाश्रुधीहवं
विपिपानस्याद्रेरितिवैराजंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइ
तिप्रहतोयोवृत्रमनुनिवर्तयतिबार्हतंह्येतदरायतनेनंत्वमिंद्रप्रतूर्तिष्वितिसामप्रगाथोंशस्तिहाजनितेतिजातवांश्चतुर्थेह
निचतुर्थस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्युतः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइंद्रःकस्मिन्नद्येतिसूक्तंवैमदंविरिफितं
विरिफितस्यरूपंश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयुध्मस्यतेवृषभस्यस्वराजइतिसूक्तमुरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रमितिजातवच्चतुर्थे
हनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेंत्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासों

विश्वासुगीष्वायतमित्यभ्यायाम्यंमिवैतदहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहं
तितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिविश्वोदेवस्यनेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंस
त्पतिमितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमादेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रंमेतिच
तुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरितिद्यावापृथिवीयंप्रेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रऋभुभ्योदूत
मिववाचमिष्यइत्यार्भवंप्रेतिचवाचमिष्यइतिचंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रशुक्रैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवंप्रेतिचशुक्रव
च्चंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंवैश्वानरस्यसुमतौस्यामे
त्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितोजातइतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंकईव्यक्तानरःसनीळाइतिमारुतंनकिर्ह्येषांजनूं
षिवेदेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंजातवेदसे
सुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतामग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यंहस्तच्युतीजनयंतेतिजातवच्चतुर्थेहनि
चतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमह्नोरूपं ॥ ५ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः॥१॥

गौर्वैदेवतापंचममहर्वहतित्रिणवःस्तोमःशाक्वरंसामपंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो
तियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतत्पंचमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्य

दृषण्वद्यद्दृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितँयद्दुग्धवद्यद्दूधर्वद्यद्धेनुमद्यत्पृश्निमद्यन्मद्वद्यत्पशुरूपँय
दध्यासवद्विक्षुद्राइवहिपशवोयज्जागतंजागताहिपशवोयद्वार्हतंबार्हताहिपशवोयत्पांक्तंपांक्ताहिपशवोयद्वामंवामंहिप
शवोयद्धविष्मद्धविर्हिपशवोयद्वपुष्मद्वपुर्हिपशवोयच्छाक्वरंयत्पांक्तंयत्कुवद्यद्वितीयस्याह्नोरूपमेतानिवैपंचमस्याह्नोरूपा
णीममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमितिपंचमस्याह्नआज्यंभवतिजागतमध्यासवत्पशुरूपँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमानोयज्ञं
दिविस्पृशंमानोवायोमहेतनेरथेनपृथुपाजसाबहवःसूरचक्षसइमाउवांदिविष्टयःपिबासुतस्यरसिनोदेवंदेवंवोवसेदेवंदेवं
बृहद्गुगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँयत्पांचजन्ययाविशेतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्पांचजन्ययेति
पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रइत्सोमपाएकइंद्रनेदीयएदिह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिं
द्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानःपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमवितासिसुन्वतोवृक्तबर्हिषइतिसूक्तँमद्वत्पांक्तँपं
चपदँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमित्थाहिसोमइन्मदइतिसूक्तँमद्वत्पांक्तंपंचपदँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रपिबतुभ्यं
सुतोमदायेतिसूक्तँमद्वत्त्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेमरुत्वाँइंद्रमीढ्वइतिपर्यासोनेतिन
प्रेतिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धी
यतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति ॥ ६ ॥ महानाम्नीष्वन्नस्तुवतेशाक्करेणसाम्नाराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं

मिंद्रोवाएताभिर्महानात्मानंनिरमिमीतंतस्मान्महानाम्न्योऽथोइमेवैलोकामहानाम्न्यऽइमेमहांतंइमान्वैलोकाम्प्रजाप
तिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचयदिमाँल्लोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचंतच्छक्वर्योभवंस्तच्छक्वरीणांशक
रीत्वंताऊर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतंयदूर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतंतत्सिमाअभवंस्तत्सिमानांसिमात्वंस्वादोरित्थाविषूवतंउपनो
हरिभिःसुतंमिंद्रंविश्वाअवीवृधन्नित्यनुरूपोवृषण्वान्पृश्निमान्मद्वान्वृधन्वान्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधा
य्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनंमोषुत्वावाघतश्चनेतिसामप्र
गाथोऽध्यासवान्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥ ७ ॥ प्रेदंब्रह्मवृत्रतूर्ये
ष्वाविथेतिसूक्तंपांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमिंद्रोमदायवावृधइतिसूक्तंमद्वत्पांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्या
ह्नोरूपंसत्रामदासस्तषविश्वजन्याइतिसूक्तंमद्वत्त्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेंतमिंद्रंषा
जयामसीतिपर्यासःसवृषावृषभोवदितिपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदि
नंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिंतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्व
देवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमुदुष्यदेवःसवितादमूनाइतिसावित्रंमादाशुषेसुबतिभूरिवा
ममितिवामंपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमहीद्यावापृथिवीइहज्येष्ठेइतिद्यावापृथिवीयंरुवद्वोक्षेतिपशुरूपंपंचमेहनि

पंचमस्याह्नोरूपंमृभुर्विभ्वावाजइंद्रोनोअच्छेत्यार्भवंवाजोवैपशवःपशुरूपंपंचमेऽहनिपंचमस्याह्नोरूपंस्तुषेजनंसुव्रतंनव्य
सीभिरितिवैश्वदेवंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंहविष्पांतमजरंस्वर्विदींत्याग्निमारुतस्यप्रतिपद्धविष्मंतपं
चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंवपुर्नुतच्चिकितुषेचिदस्त्वितिमारुतंवपुष्मंतपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोम
मितिजातवेदस्याच्युतांऽग्निर्होतागृहपतिःसराजेतिजातवेदस्यंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं ॥ ८ ॥
देवक्षेत्रंवाएतद्यत्षष्ठमहर्देवक्षेत्रंवाएतआगच्छंतियेषष्ठमहरागच्छंतिनवैदेवाअन्योन्यस्यगृहेवसंतिनर्तुर्ऋतोर्गृहेवसती
त्याहुस्तद्यथायथमृत्विजंऋतुयाजान्यजंत्यसंप्रदायंतद्यथर्त्वृतून्कल्पयंतियथायथंजनतास्तदाहुर्नर्तुप्रैषैःप्रेषितव्यंनर्तुप्रैषै
र्वषट्कृत्यंवाग्वाऋतुप्रैषाऽआप्यतेवैवाक्षष्ठेहनीतियदृतुप्रैषैःप्रेष्येयुर्यदृतुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाचमेवतदाप्तांश्रांतामृकणवहींवह
राविणीमृच्छेयुर्यद्वैभिर्नप्रेष्येयुर्यद्वैभिर्नवषट्कुर्युरच्युताद्यज्ञस्यच्यवेरंन्यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्माईयुस्तस्मा
दृग्मेभ्यएवाधिप्रेषितव्यंमृग्मेभ्योधिवषट्कृत्यंतन्नवाचमाप्तांश्रांतामृकणवहींवहराविणीमृच्छंतिनाच्युताद्यज्ञस्यच्य
वंतेनयज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्मायंति॥९॥पारुच्छेपीरुपदधतिपूर्वयोःसवनयोःपुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानांरोहि
तंवैनामैतच्छंदोयत्पारुच्छेपंमेतेनवाइंद्रःसप्तस्वर्गांल्लोकानरोहद्रोहतिसप्तस्वर्गांल्लोकान्यएवंवेदतदाहुर्यत्पंचपदाएवपंच

मस्याह्नोरूपंषट्पदाःषष्ठस्याथकस्मात्सप्तपदाःषष्ठेहन्छस्यंतइतिषड्भिरेवपदैःषष्ठमहराप्नुवंत्यपच्छिंद्य[1]वैतदहर्यत्सप्तमं
तदेवसप्तमेनपदेनाभ्यारभ्यवसंतिवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति॥१०॥
देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेवैदेवाःषष्ठेनैवाह्नैभ्योलोकेभ्योसुरान्प्राणुदंततेषांयान्यंतर्हस्तीनानिवसून्यासंस्तान्या
दायसमुद्रंप्रौप्यंततएतेनैवच्छंदसानुहायांतर्हस्तीनानिवसून्याददततद्यदेतत्पदंपुनःपदंसएवांकुशआसंजनायाद्विषतो
वसुदत्तेनिरेनंमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेद ॥ ११ ॥ द्यौर्वैदेवताषष्ठमहर्वहतित्रयस्त्रिंशस्तोमोरैवतंसामाति
च्छंदाश्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदंयद्वैसमानोदर्कंतत्षष्ठस्याह्नोरूपंयद्ध्येवतृती
यमहस्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निंनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानि
रुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयत्पारुच्छेपंयत्सप्तपदंयन्नाराशंसंयन्नाभानेदिष्ठंयद्रैवतंयदतिच्छंदायत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नो
रूपमेतानिवैषष्ठस्याह्नोरूपाण्ययंजायतमनुषोधरीमणीतिषष्ठस्याह्नआज्यंभवतिपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठ
स्याह्नोरूपंस्तीर्णंबर्हिरुपनोयाहिवीतयंआवांरथोनियुत्वान्वक्षदवसेसुषुमायातमद्रिभिर्युवांस्तोमेभिर्देवयंतोऽअश्विनाव
र्महइंद्रवृषन्निंद्रास्तुश्रौषंळोषूणोअग्नेश्रृणुहित्वमीळितोयेदेवासोदिव्येकादशस्थंयमददाद्रभसमृणच्युतमितिप्रउगंपारु

१ ‘ अपच्छिद्यैव ’ इतिभाष्यपाठः । अपच्छिद्यैवपृथक्त्वेनतस्यविच्छेदंकृत्वैवइतितदर्थः ।

च्छेपमतिच्छेदाःसप्तपदँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँसपूर्व्योमहानामितिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपदँतोवैमहदंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठ
स्याह्नोरूपँत्रयइंद्रस्यसोमाइंद्रनेदीयएदिहिंप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमितिं
तृतीयेनाह्नासमानआतानःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँयंत्वंरथमिंद्रमेधसातयइतिसूक्तँपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदँषष्ठेहनिष
ष्ठस्याह्नोरूपँसयोवृषावृष्ण्येभिःसमोकाइतिसूक्तँसमानोदर्कँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमिंद्रमरुत्वइहपाहिसोममितिसूक्तँते
भिःसाकंपिबतुवृत्रखादईत्यंतोवैखादोंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनां
देवैतेननप्रच्यवतेयंहयेनवाइदमितिपर्यासःस्वर्मरुत्वताजितमित्यंतोवैजितमंतः षष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँताउगा
यत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिरेवती
र्नःसधमादेरेवाँइद्रेवतःस्तोतेतिरैवतंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवा
महइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनैंद्रमिद्देवतातयइतिसामप्रगाथोनिनृत्तवान्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नो
रूपँत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्युतः ॥ १२ ॥ ऐंद्रयाह्युपनःपरावतइतिसूक्तँपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदँषष्ठेह
निषष्ठस्याह्नोरूपंप्रघान्वस्यमहतोमहानीतिसूक्तँसमानोदर्कँषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमभूरेकोरयिपतेरयीणामितिसूक्तँरथ
मातिष्ठतुविनृम्णभीममित्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायत

॥ ६५ ॥

नादेवैतेननप्रच्यवतंउपनोहरिभिःसुतमितिपर्यासःसमानोदर्कैःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्य
हस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधात्यभित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिवै
श्वदेवस्यप्रतिपदतिच्छंदाःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतत्सवितुर्वरेण्यंदोषोआगादित्यनुचरोंतोवैगतमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिष्ठ
स्याह्नोरूपंमुदुष्यदेवःसवितासवायेतिसावित्रंशश्वत्तमंतदपावह्निरस्थादित्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरू
पंकतरापूर्वाकतरापरायोरितिद्यावापृथिवीयंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंकिमुश्रेष्ठःकिंयविष्ठोनआजगन्नुपनोवा
जाअध्वरमृभुक्षाइत्यार्भवंनाराशंसंत्रिर्वत्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिदमित्थारौद्रंगूर्तवचायेयज्ञेनदक्षिणयासमक्ताइतिवै
श्वदेवं ॥ १३ ॥ नाभानेदिष्ठंशंसतिनाभानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसन्तंभ्रातरोनिरभजंन्त्सोब्रवीदेत्यकिंमह्यमभा
क्तेत्येतमेवनिष्ठावमववदितारमित्यब्रुवंस्तस्माद्धाप्येतर्हिपितरंपुत्रानिष्ठावोववदितेत्येवाचक्षतेसपितरमेत्याब्रवीत्त्वांह
वावमह्यंतताभाक्षुरितितंपिताब्रवीन्मापुत्रकतदादृथाअंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसत्रमासतेतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्य
मुह्यंतितानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीतितथेतितानुपैत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमे
धसइतितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेववःषष्ठमहःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्वएतत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्ते

---

१ 'ताताभाक्षुः' इतिभाष्येदृश्यतेतथापिततशब्दस्यैवतातवाचित्वात्तताभाक्षुरितिवैदिकपाठ एवसुवचः ।

तितथेतितानेतेसूक्तेषष्ठेहन्यशंसयंत्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्यैतंस्वर्यतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्रमितितदेनंसमाकुर्वाणंपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्मम
वाइदंममवैवास्तुहमितिसोब्रवीन्मह्यंवाइदमदुरितितमब्रवीत्तद्वैनौतवैवपितरिप्रश्नइतिसपितरमैत्तंपिताब्रवीन्ननुतेपु
त्रकादू३रित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममवैवास्तुहमित्यादितेतितंपिताब्र
वीत्तस्यैवपुत्रकतंत्तत्तुसतुभ्यंदास्यतीतिसपुनरेत्याब्रवीत्तवहवावकिलभगवइदमितिमेपिताहेतिसोब्रवीत्तदहंतुभ्यमे
वददामियएवसत्यमवादीरितितस्मादेवंविदुषासत्यमेववदितव्यंसएषसहस्रसनिर्मंत्रोयन्नाभानेदिष्ठउपैनंसहस्रंनमति
प्रषष्ठेनाह्नास्वर्गंलोकंजानातियऽएवंवेद ॥ १४ ॥ तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपि
मेवयामरुतंतानिसहैवशंसेद्यदेषामंतरियात्तद्यजमानस्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्ठंरेतोस्यांतरियाद्यदिवालखिल्याःप्रा
णानस्यांतरियाद्यदिवृषाकपिमात्मानमस्यांतरियाद्यद्येवयामरुतंप्रतिष्ठायाएनंच्यावयेद्देव्यैचमानुष्यैचंनाभानेदिष्ठेनै
वरेतोसिंचत्तद्वालखिल्याभिर्व्यकरोत्सुकीर्तिनाकाक्षीवतेनयोनिंव्यहापयदुरौयथातवशर्मन्मदेमेतितस्माज्ज्यायान्त्स
न्गर्भःकनीयांसंसंतंयोनिंनहिनस्तिब्रह्मणाहिसक्लृप्तएवयामरुतैतवैकरोतितेनेदंसर्वमेतवैकृतमेतियदिदंकिंचाहश्चकृष्ण
महरर्जुनंचेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदहश्चाहश्चेतिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमध्वोवोनाममारुतंयजत्राइति

मारुतँबह्वभिव्याहृत्यमंतोवैबह्वंतःषष्ठमहंःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांसप्रत्न
थासहसाजायमानइतिजातवेदस्यँसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपँधारयन्धारयन्नितिशंसतिप्रसंसाद्वाअंतस्यविभार्यं
तद्यथापुनराग्रंथँपुनर्निग्रंथमंतंबध्नीयान्मयूखंवांततोधारणायनिहन्यात्तादृक्तद्यद्धारयन्धारयन्नितिशंसतिसंतत्यैसंत
तैरूयहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंतियंति ॥ १५ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

यद्वाएतिचप्रेतिचतत्सप्तमस्याह्नोरूपँयद्ध्येवप्रथममहस्तदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमँयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथ
मेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयंलोकोभ्युदितोयज्जातवद्यदनिरुक्तँयत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैसप्तमस्याह्नोरूपाणि
समुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदितिसप्तमस्याह्नआज्यंभवत्यनिरुक्तँसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँवाग्वैसमुद्रोनवैवाक्क्षीयतेनस
मुद्रःक्षीयतेतद्यदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतियज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैर्‍यहैरव्यवच्छिन्नै
र्यंतियएवंविद्वांसोयँत्याप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसिषष्ठेहनितद्यथैवादआज्येनावदानानिपुनःप्रत्यभिघारयंत्ययातया
मतायाएवमेवैतत्स्तोमांश्चच्छंदांसिचपुनःप्रत्युपयंत्ययातयामतायैयदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतितदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातः
सवनएषत्र्यहंआवायोभूषशुचिपाउपनःप्रयाभिर्यासिदाश्वांसमच्छाऽनोनियुद्भिःशतिनीभिरध्वरँप्रसोताजीरोअध्वरे
ष्वस्थाद्येवायवइंद्रमादनासोयावांशतंनियुतोयाःसहस्रँप्रयद्वांमित्रावरुणास्पूर्धन्नागोमतानासत्यारथेनानोदेवशवसा

याहिशुष्मिन्प्रवोयज्ञेषुदेवयंतोअर्चंन्प्रक्षोदसाधायसासस्नएषेतिप्रउगंमेतिचप्रेतिचसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टु
भंत्रिष्टुप्प्रातःसवनऽएषत्र्यहआत्वारथंयथोतयइदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिप्रैतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतु
भिःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिप्रथमेनाह्नासमानआतानःसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंकयाशुभासवयसःसनीळाइति
सूक्तंनजायमानोनशतेनजातइतिजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुकयाशुभीयमेतद्वैसंज्ञानंसंतनिसूक्तंयत्कयाशु
भीयमेतेनहवाइंद्रोगस्त्योमरुतस्तेसमजानततद्यत्कयाशुभीयंशंसतिसंज्ञात्याएवतद्वायुष्यंतद्योस्यप्रियःस्यात्कुर्यादेवा
स्यकयाशुभीयंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेत्यंसुमेषंमहयास्वर्विदमितिसूक्तमत्यंन
वाजंहवनस्यदंरथमितिरथवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदो
वहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवः
पशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइतिबृहत्पृष्ठंभवतिसप्तमेहनियदेवषष्ठस्याह्नस्तद्यद्वैरथंतरं
तद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिबृहतैवतद्बृहत्प्रत्युत्तभ्नुवंत्यस्तोमकृंतत्रायद्रथं
तरंस्यात्कृंतत्रंस्यात्तस्माद्बृहदेवकर्तव्यंयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिरा
थंतरंह्येतदहरायतनेनपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथःपिबवान्त्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमि

तिताक्ष्योच्युतः।१६।इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनं
दाधारायतनाद्देवैतेननप्रच्यवतेऽभित्यंमेषंपुरुहूतमृग्मियमितिसूक्तंयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदु
जागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुना
निसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेव
सवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमभित्वादेवसवितरितिसावित्रंयद्वावप्रेतित
दभीतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमयंदेवायजन्मन
इत्यार्भवंजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमायाहिवनसासहेतिद्विपदाःशंसतिद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छं
दोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयंत्यैभिरग्नेदुवोगिरइतिवै
श्वदेवंमेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोअजीजनदित्याग्निमारुतस्य
प्रतिपज्जातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंप्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमितिमारुतंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवा
मसोममितिजातवेदस्याच्युतांदूतंवोविश्ववेदसमितिजातवेदस्यमनिरुक्तंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगा
यत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः।१७।यद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतदष्टमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेवैतत्पुनर्यदष्टमंयदूर्ध्वव

यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमे पदे देवता निरुच्यते यदंतरिक्षमभ्युदितं यद्धव्यग्निर्यन्महद्वद्यद्धिहूतवद्यत्पुनर्वद्यत्कुर्वद्यद्धितीयस्याह्नो रूपमेतानि वा अष्टमस्याह्नो रूपाण्यग्निं वो देवमग्निभिः सजोषा इत्यष्टमस्याह्न आज्यं भवति द्यद्द्वयष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रातःसवन एष त्र्यहः कुविदंग नमसा ये वृधासः पीवोऽअन्नाँ रयिवृधः सुमेधा उच्छन्नुषसः सुदिना अरिप्रा उशंता दूता न दभाय गोपा यावत्तरस्तन्वो यावदोजः प्रतिवां सूर उदिते सूक्तैर्धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहाना ब्रह्मणइंद्रोपयाहि विद्वानूर्ध्वो अग्निः सुमतिं वस्वो अश्रेदुत स्या नः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं प्रतिवदंतर्वद्धिहूतवदूर्ध्ववदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्प्रातःसवन एष त्र्यहो विश्वानरस्य वस्पतिमिंद्र इत्सोमपा एक इंद्र नेदीय एदिहीत्युत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ऽग्निर्नेता त्वं सोम क्रतुभिः पिन्वंत्यपो बृहदिंद्राय गायतेति द्वितीयेनाह्ना समान आतानोऽष्टमेहन्यष्टमास्याह्नो रूपं शंसा महामिंद्रं यस्मिन्विश्वा इति सूक्तं महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं महश्चित्त्वमिंद्र यत एतानीति सूक्तं महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं पिबा सोममभि यमुग्र तर्द इति सूक्तमूर्वं गव्यं महि गृणान इंद्रेति महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं महाँ इंद्रो नृवदाचर्षणिप्रा इति सूक्तं महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनाद्देवै तेन न प्रच्यवते तमस्य द्यावापृथिवी सचेतस इति सूक्तं यदैत्कृण्वानो महिमानमिंद्रियमिति महद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो रूपं तदु जागतं जगत्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंति तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निविद्धीयते तस्माज्जगतीषु निविदं दधाति मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते

त्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षंस्याहृद्यैपं
चसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्याअभित्वाशूरनोनुमोऽभित्वा
पूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठंभवत्यष्टमेहनियद्वावानेतिधाय्याच्युतांत्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतं
ह्येतदहरायतनेनोभयंश्शृणवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदमद्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्यमू
षुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योऽच्युतः ॥१८॥ अपूर्व्यापुरुतमान्यस्माइतिसूक्तंमहेवीरायतवसेतुरायेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्ट
स्याह्नोरूपंतांसुतेकीर्तिमघवन्महित्वेतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रयोहशुष्मैरितिसूक्तंमहद्वष्टमेहन्य
ष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रतुभ्यंहक्षाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधाराय
तनांदेवैतेननप्रच्यवतेदिवश्चिदस्यवरिमाविपप्रथइतिसूक्तमिंद्रंनमह्नेतिमहद्वंदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजग
त्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्ता
निशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंत
रिक्षमंतरिक्षस्याहृद्यैपंचपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानि
द्वेधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैविश्वोदेव

स्यनेतुंस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्पतिमितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहंन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंहिरण्यपा
णिमूतयइतिसावित्रंमूर्ध्ववद्दष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयंमहद्वद्दष्टमेहन्यष्टमस्याह्नो
रूपंयुवानापितरापुनरित्यार्भवंपुनर्वद्दष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमिमानुकंभुवनासीषधामेतिद्विपदाःशंसतिद्विपाद्वैपुरु
षश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठाप
यतिदेवानामिदवोमहदितिवैश्वदेवंमहद्वद्दष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहंऋतावानं
वैश्वानरमित्याग्निमारुतस्यप्रतिपदग्निर्वैश्वानरोमहानितिमहद्वद्दष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंक्रीळंवःशर्धोमारुतमितिमारुतं
जंभेरसस्यवावृधइतिवृधन्वद्दष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांग्नेमृळमहाँअसीति
जातवेदस्यंमहद्वद्दष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः॥ १९॥इतितृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

यद्वैसमानोदर्कंतन्नवमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवतृतीयमहस्तदेवैतत्पुनर्यन्नवमंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंय
द्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयच्छुचिवद्यत्सत्यवद्यत्क्षेतिवद्यद्गतव
द्यदोकवद्यत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नोरूपमेतानिवैनवमस्याह्नोरूपाण्यगन्ममहानमसायविष्ठमितिनवमस्याह्नआज्यंभवतिग
तवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहःप्रवीरयाशुचयोदद्रिरेतेतेसत्येनमनसादीध्यानादिवि

क्षयंतारजसःपृथिव्यांमाविश्ववाराश्विनागतंनोयंसोमइंद्रतुभ्यंसुन्वेआतुप्रब्रह्माणोअंगिरसोनक्षंतंसरस्वतींदेवयंतोहवं
तंआनोदिवोबृहतःपर्वतादासरस्वत्यभिनोनेषिवस्यइतिप्रउगंशुचिवत्सत्यवत्क्षेतिवद्गतवदोकवन्नवमेहनिनवमस्याह्नो
रूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहस्तंतमिद्राधसेमहैत्रयइंद्रस्यसोमाइंद्रनेदीयएदिहिप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वं
सोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमितितृतीयेनाह्नासमानआतानोनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमिंद्रःस्वाहापिबतुय
स्यसोमइतिसूक्तंमंतोवैस्वाहाकारोंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंगायत्सामनभन्यंयथावेरितिसूक्तंमर्चामतद्वा
वृधानंस्वर्वदित्यंतोवैस्वरंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेतिसूक्तंमंतोवैस्थितमंतोनवम
मर्हर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमिमाउत्वापुरुतमस्यकारोरितिसूक्तंधियोरथेष्ठामित्यंतोवैस्थितंमंतोनवममहर्नवमेहनि
नवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेप्रमंदिनेपितुमदर्चतावचइतिसूक्तंस
मानोदर्कंनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धी
यतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूना
मवरुद्ध्यैपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःवशर्वःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वं
ह्येहिचेरवइतिबृहत्पृष्ठंभवतिनवमेहनियद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयति

राथंतरंह्येतदहरायतनेनैंद्रत्रिधातुशरण मितिसामप्रगाथंस्त्रिवान्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिता
क्ष्योंच्युतः॥२०॥संचत्वेजग्मुर्गिरइंद्रपूर्वीरितिसूक्तंगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंकदाभुवन्रथक्षयाणिब्रह्मेतिसूक्तंक्षेति
वदंतरूपंक्षेतीववा अंतंगत्वांनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसूक्तंसत्यवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरू
पंतत्तइंद्रियंपरमंपराचैरितिसूक्तंमंतोवैपरममंतोंनवममहर्नवमेहनिनव मस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदा
धारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेंऽहंभुवंवसुनःपूर्व्यस्पतिरितिसूक्तंमहंधनानिसंजयामिशश्वतइत्यंतोवैजितमंतोनवममहं
र्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धीयतेंतस्मा
ज्जगतीषुनिविदंदधातिंमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेंत्रैष्टुभानिचजागतानिचंमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यै
पंचपंचसूक्तानिशस्यंतेंपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैंतानिद्वेधापंचान्यानिपंचा
न्यानिंदशसंपद्यंतेसादशिनीविरांळन्नंविराळन्नंपशवंःपशवच्छंदोमाःपशूनावरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेंऽद्यानोदेवसवित
रितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिंनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंदोषोआगादितिसावित्रंमंतोवैगतमंतोनवममहंर्न
वमेहनिनवमस्याह्नोरूपंप्रवांमहिद्यवीअभीतिद्यावापृथिवीयंशुचीउपप्रशस्तयइतिशुचिवंन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमिं
द्रइषेददातुनंस्तेनोरत्नानिधत्तनेत्यार्भवंत्रिरासाप्तानिसुन्वतइतित्रिवंन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंबभ्रुरेकोविषुणःसूनरो

युवेतिद्विपदाःशंसतिंद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवंःपशवश्छंदो माःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्धि
प्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयेत्रिंशतित्रयस्परइतिवैश्वदेवंत्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिंगायत्र
तृतीयसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोनऊतयइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपंदाप्रयातुपरावतइत्यंतोवैपरावतोंतोनवममहर्नवमेहनिन
वमस्याह्नोरूपंमरुतोयस्यहिक्षयइतिमारुतंक्षेतिवदंतरूपंक्षेतीववाअंतंगत्वांनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवा
मसोममितिंजातवेदस्याच्युतांप्राग्नयेवाचमीरयेतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंनवमेहनि नवमस्याह्नोरूपंसनःपर्षदतिद्विषंः
सनःपर्षदतिद्विषइतिशंसतिंबहुवाएतस्मिन्नवरात्रेंकिंचकिंचवारणंक्रियतेशांत्याएवंतद्यत्सनःपर्षदतिद्विषंःसनःपर्षद
द्विषइतिशंसतिंसर्वस्मादेवैनांस्तदेनसःप्रमुंचतितान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः ॥२१॥ पृष्ठ्यंषळहमुपयंति
यथावैमुखमेवंपृष्ठ्यःषळहंस्तद्यथांतरंमुखस्यंजिह्वातालुदंताएवंछंदोमांअथयेनैववाचंव्याकरोतिंयेनस्वादुचास्वादुचंवि
जानातितद्दशममहंर्यथावैनासिकेएवंपृष्ठ्यःषळहंस्तद्यथांतरंनासिकयोरेवंछंदोमांअथयेनैवगंधान्विजानातितद्दशमम
हंर्यथावाअक्ष्येवंपृष्ठ्यःषळहंस्तद्यथांतरमक्ष्णःकृष्णमेवंछंदोमांअथयैवकनीनिकांयेनपश्यतितद्दशममहंर्यथावैकर्णएवंपृ
ष्ठ्यःषळहंस्तद्यथांतरंकर्णस्यैवंछंदोमांअथयेनैवशृणोतितद्दशममहंःश्रीर्वैदशममहःश्रियंवाएतआगच्छंतिंयेदशममहरा
गच्छंतितस्माद्दशममहर विवाक्यंभवतिंमाश्रियोववादिष्मेतिंदुरववदंहिश्रेयसंस्तेततःसर्पंतितेमार्जयंतेंतेपत्नीशालां

संप्रपद्यंते तेषांय एतामाहुतिं विद्वांत्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमितिं स जुहुयादिह रमेह रमध्वमिह धृतिरिह स्वधृतिरग्ने वाट्स्वा
हावाळितिं स यदिह रमेत्याहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोके रमयतीह रमध्वमिति यदाह प्रजामेवैषु तद्रमयतीह धृतिरिह स्वधृतिरिति
यदाह प्रजां चैव तद्वाचं च यजमानेषु दधात्यग्ने वाळिति रथंतरँस्वाहा वाळिति बृहद्देवानां वा एतन्मिथुनं यद्बृहद्रथंतरे देवाना
मेव तन्मिथुनेन मिथुनमवरुंधते देवानां मिथुनेन मिथुनं प्रजायंते प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ते ततः सर्पंति ते मा
र्जयंते त आग्नीध्रं संप्रपद्यंते तेषांय एतामाहुतिं विद्वांत्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमिति स जुहुयादुपसृजं धरुणं मातरं धरुणो धयन्
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहेति रायस्पोषमिषमूर्जमवरुंध आत्मने च यजमानेभ्यश्च यत्रैवं विद्वानेतामाहुतिं जुहो
ति ॥ २२॥ ते ततः सर्पंति ते सदः संप्रपद्यंते यथायथमन्यऋत्विजो व्युत्सर्पंति संसर्पंत्युद्गातारस्ते सर्पराज्ञ्या ऋक्षु स्तुवत इयं वै
सर्पराज्ञीयं हि सर्पतो राज्ञीयं वा अलोमिकेवाग्र आसीत्सैतं मंत्रमपश्यद्आयं गौः पृश्निरक्रमीदितिं तामयं पृश्निर्वर्ण आविशन्ना
नारूपो यं यं काममकामयत यदिदं किंचौषधयो वनस्पतयः सर्वाणि रूपाणि पृश्निरेनं वर्ण आविशति नानारूपो यं यं कामं काम
यते य एवं वेद मनसा प्रस्तौति मनसोद्गायति मनसा प्रतिहरति वाचा शंसति वाक्च वै मनश्च देवानां मिथुनं देवानामेव तन्मिथु
नेन मिथुनमवरुंधते देवानां मिथुनेन मिथुनं प्रजायंते प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेदाथ चतुर्होतॄन्होता व्याचष्टे त
देव तत्स्तुतमनुशंसति देवानां वा एतद्यज्ञियं गुह्यं नाम यच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्होतॄन्होता व्याचष्टे देवानामेव तद्यज्ञियं गुह्यं ना

मप्रकाशंगमयतिंतदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिंगच्छतिप्रकाशंयएवंवेदंयंब्राह्मणमनूचानँयशोनर्च्छेदितिहस्माहारण्यं
परेत्यदर्भस्तंबानुद्रथ्यंदक्षिणतोब्रह्माणमुपवेश्यंचतुर्होतॄन्व्याचक्षीतंदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामंयच्चतुर्होतारस्तद्यच्च
तुर्होतॄन्व्याचक्षीतंदेवानामेवतद्यज्ञियँगुह्यंनामप्रकाशंगमयतिंतदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिंगच्छतिप्रकाशंयएवंवेद
॥ २३ ॥ अथौदुंबरींसमन्वारभंतंइषमूर्जमन्वारभइंत्यूग्वांअन्नाद्यमुदुंबरोयद्वैतद्देवाइषमूर्जंव्यभजंतंततउदुंबरःसम
भवंत्तस्मात्सत्रिःसंवत्सरस्यपच्यतैतद्यदौदुंबरींसमन्वारभंतंइषमेवतदूर्जमन्नाद्यंसमन्वारभंतैवाचंयच्छंतिवाग्वैयज्ञोय
ज्ञमेवतद्यच्छंत्यहर्नियच्छंत्यहर्वैस्वर्गोलोकःस्वर्गमेवतल्लोकंनियच्छंतिंनदिवावाचंविसृजेरंन्यद्दिवावाचंविसृजेरन्नहर्भ्रा
तृव्यायपरिशिंष्युर्नंनक्तंवाचंविसृजेरंन्यन्नक्तंवाचंविसृजेरंन्रात्रींभ्रातृव्यायपरिशिंष्युंःसमयाविषितःसूर्यःस्यांदथवाचं
विसृजेरंस्तावंतमेवतद्द्विषतेलोकंपरिशिंषंत्यथोखल्वस्तमितएवंवाचंविसृजेरंस्तमोभाजमेवतद्द्विषंतंभ्रातृव्यंकुर्वंत्याहव
नीयंपरीत्यवाचंविसृजेरंन्यज्ञोवाआवहनीयंःस्वर्गोलोकआहवनीयोंयज्ञेनैवतत्स्वर्गेणलोकेनंस्वर्गंल्लोकंयंतियदिहोनम
कर्मयदत्यरीरिचाम॥ प्रजापतिंतत्पितरमप्यैंत्विंतिवाचंविसृजंतैप्रजापतिंवैप्रजाअनुप्रजायंतैप्रजापतिरूनातिरिक्तयोः
प्रतिष्ठांनैनानूनंनातिरिक्तंहिनस्तिंप्रजापतिमेवोनातिरिक्तान्यभ्यत्यर्जंतियएवंविद्वांसएतेनवाचंविसृजंतैतस्मादेवंवि

द्वांसएतेनैववाचंविसृजेरन् ॥२४॥ अध्वर्योइत्याह्वयतैचतुर्होतृषुवदिष्यमाणंस्तदाहावस्यरूपंमोंहोतस्तथाहोतरित्यध्व
र्युःप्रतिगृणात्यवसितेवसितैंदशसुपदेषुतेषाँचित्तिःस्रुगासी३त् ॥ चित्तमाज्यमासी३त् ॥ वाग्वेदिरासी३त् ॥ आधी
तंबर्हिरासी३त् ॥ केतोऽअग्निरासीत् ॥ विज्ञातमग्नीदासी३त् ॥ प्राणोहविरासीत् ॥ सामाध्वर्युरासी३त् ॥ वाच
स्पतिर्होतासी३त् ॥ मनउपवक्तासी३त् ॥ तेवाएतंग्रहणमगृह्णत ॥ वाचस्पतेविधेनामन् ॥ विधेमतेनाम ॥ विधेस्त्व
मस्माकंनाम्नाद्यांगच्छ ॥ यांदेवाःप्रजापतिगृहपतयंऋद्धिमराध्नुवंस्तामृद्धिंरात्स्यामोऽथप्रजापतेस्तनूरनुद्रवतिब्रह्मोद्यं
चान्नादाचान्नपत्नीचांन्नादातदग्निरन्नपत्नीतदादित्योभद्राचकल्याणीचंभद्रातत्सोमःकल्याणीतत्पशवोनिलयाचापभ
याचानिलयांतद्वायुर्नह्येषकदाचनेलयंत्यपभयातन्मृत्युःसर्वंह्येतस्माद्बीभायांनाप्ताचानाप्याचांनाप्तातत्पृथिव्यनाप्या
तद्यौरनाधृष्याचाप्रतिधृष्याचांनाधृष्यातदग्निरप्रतिधृष्यातदादित्योपूर्वाचाभ्रातृव्याचांपूर्वातन्मनोभ्रातृव्यातत्संव
त्सरंएतावावद्वादशप्रजापतेस्तन्वंएषकृत्स्नःप्रजापतिस्तत्कृत्स्नंप्रजापतिमाप्नोतिदशममहंरथब्रह्मोद्यंवदंत्यग्निर्गृहपति
रितिहैकआहुःसोस्यलोकस्यगृहपतिर्वायुर्गृहपतिरितिहैकआहुःसोंतरिक्षलोकस्यगृहपतिरसौवैगृहपतिर्योसौतपत्येषप
तिर्ऋतवोगृहाः ॥ येषांवैगृहपतिंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवतिराध्नोतिसगृहपतीराध्नुवंतितेयजमानाः ॥ येषांवाअपहतपा

१ 'अध्वर्यवित्याह्वयते' इतिससंधिपाठोभाष्ये ।

प्मानंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवत्यपसगृहपतिःपाप्मानंहतेऽपतेयजमानाःपाप्मानंघ्नतेऽध्वर्योअरात्स्मारात्स्म ॥ २५ ॥
इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उद्धराहवनीयमित्यपराह्णआहयदेवाह्णासाधुकरोतितदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तउद्धराहवनीयमितिप्रातराहय देवरात्र्यासाधुकरोतितदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तेयज्ञोवाआहवनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञएवतत्स्वर्गेलोके स्वर्गेलोकंनिधत्तेयएवंवेदयोवाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवेदवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्र तिष्ठितेनराध्नोतिरौद्रंगविसद्वायव्यमुपावसृष्टमाश्विनंदुह्यमानंसौम्यंदुग्धंवारुणमधिश्रितंपौष्णंसमुदयंतंमारुतंविष्य दमानंवैश्वदेवंबिंदुमन्मैत्रंशरोगृहीतंद्यावापृथिवीयमुद्वासितंसावित्रंप्रक्रांतंवैष्णवंह्रियमाणंबार्हस्पत्यमुपसन्नंमग्नेःपूर्वा हुतिःप्रजापतेरुत्तरैंद्रंहुतमेतद्वाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रति ष्ठितेनराध्नोतियएवंवेद॥२६॥यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्मान्नी षानिषीदसिततोनोअभयंकृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपताव धात् ॥ इंद्रायकृण्वतीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्र प्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवा

श्यतैतामन्नमप्यादयेच्छांत्यैशांतिर्वाअन्नंसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिसातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमा
नास्पंदेतकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ प
योगृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतितत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तं
स्यादथान्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयादात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिः सर्वंवाअस्यबर्हिष्यंसर्वंपरिगृहीतंयएवं
विद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२७॥असौवाअस्यादित्योयूपःपृथिवीवेदिरोषधयोबर्हिर्वनस्पतयइध्माआपःप्रोक्षण्योदिशःपरि
धयोयद्धवाअस्यकिंचनश्यतियन्म्रियतेयदपाजंतिसर्वंहैवैनंतदमुष्मिंल्लोकेयथाबर्हिषिदत्तमागच्छेदेवमागच्छतियएवं
विद्वानग्निहोत्रंजुहोत्युभयान्वाएषदेवमनुष्यान्विपर्यासंदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचमनुष्यान्वाएषसायमाहुत्या
देवेभ्योदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेप्रलीनान्योकसइवशेरेमनुष्यादेवेभ्योदक्षिणानीतादेवान्वाएषप्रातरा
हुत्यामनुष्येभ्योदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेविविदानाइवोत्पतंत्यदोहंकरिष्येदोहंगमिष्यामीतिवदंतोयावं
तंहवैसर्वमिदंदत्त्वालोकंजयतितावंतंहलोकंजयतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यग्नयेवाएषसायमाहुत्याश्विनमुपाकरो
तितद्वाक्प्रतिगृणातिवाग्वागित्यग्निनाहास्यरात्र्याश्विनंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यादित्यायवाएषप्रातराहु
त्यामहाव्रतमुपाकरोतितत्प्राणःप्रतिगृणात्यन्नमन्नमित्यादित्येनहास्याह्नामहाव्रतंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहो

तिंतस्यवाएतस्याग्निहोत्रस्यंसप्तचशतानिविंशतिश्चंसंवत्सरेसायमाहुतयंःसप्तचोएवशतानिविंशतिश्चंसंवत्सरेप्रातराहु
तयंस्तावत्योग्नेर्यजुष्मत्यइष्टकांःसंवत्सरेणहास्याग्निनाचित्येनेष्टंभवतिंयएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२८॥वृषशुष्मोहवा
तावतउवाचजातूकर्ण्योंवक्तास्मोवाइदंदेवेभ्योंयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतांऽन्येद्युर्वावतदेतर्हिंहूयतइंत्येतदुहैवोवा
चकुमारीगंधर्वगृहीतांवक्तास्मोवाइदंपितृभ्योंयद्वैतदग्निहोत्रंमुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वावतदेतर्हिंहूयतंइत्येतद्वाअग्निहोत्र
मन्येद्युर्हूयतेंयदस्तमितेसायंजुहोत्यनुदितेप्रातंरथैतदग्निहोत्रमुभयेद्युर्हूयतेंयदस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातंस्तस्मादुदिते
होतव्यंचतुर्विंशेहवैसंवत्सरेंऽनुदितहोमीगायत्रीलोकमाप्नोतिंद्वादशउदितहोमींसयदाद्वौसंवत्सरावनुदितेजुहोंत्यथहा
स्यैकोहुतोभवंत्यथयउदितेजुहोतिंसंवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नोतिंयएवंविद्वानुदितेजुहोतिंतस्मादुदितेहोतव्यंमेषहवाअ
होरात्रयोस्तेजसिजुहोतिंयोस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातंरग्निनावैतेजसारात्रिस्तेजस्वंत्यादित्येनतेजसाहस्तेजस्वंदहोरात्र
योर्हास्यतेजसिहुतंभवतिंयएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं॥ २९॥ एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरात्रेंताभ्या
मेवतत्संवत्सरमेतिंसयोनुदितेजुहोतिंयथैकतश्चक्रेणयायात्ताद्दक्तंदथयउदितेजुहोतिंयथोभयतश्चक्रेणयांन्क्षिप्रमध्वा
नंसमश्नुवीतताद्दक्त्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ बृहद्रथंतराभ्यामिदमेतियुक्तंयद्भूतंभविष्यच्चापिसर्वं ॥ ताभ्यामि
यादग्नीनाधायधीरोंदिवैवान्यज्जुहुयान्नक्तमन्यदितिंराथंतरीवैरात्र्यहर्बार्हतंमग्निर्वैरथंतरमादित्योबृहदेतेहवाएनं

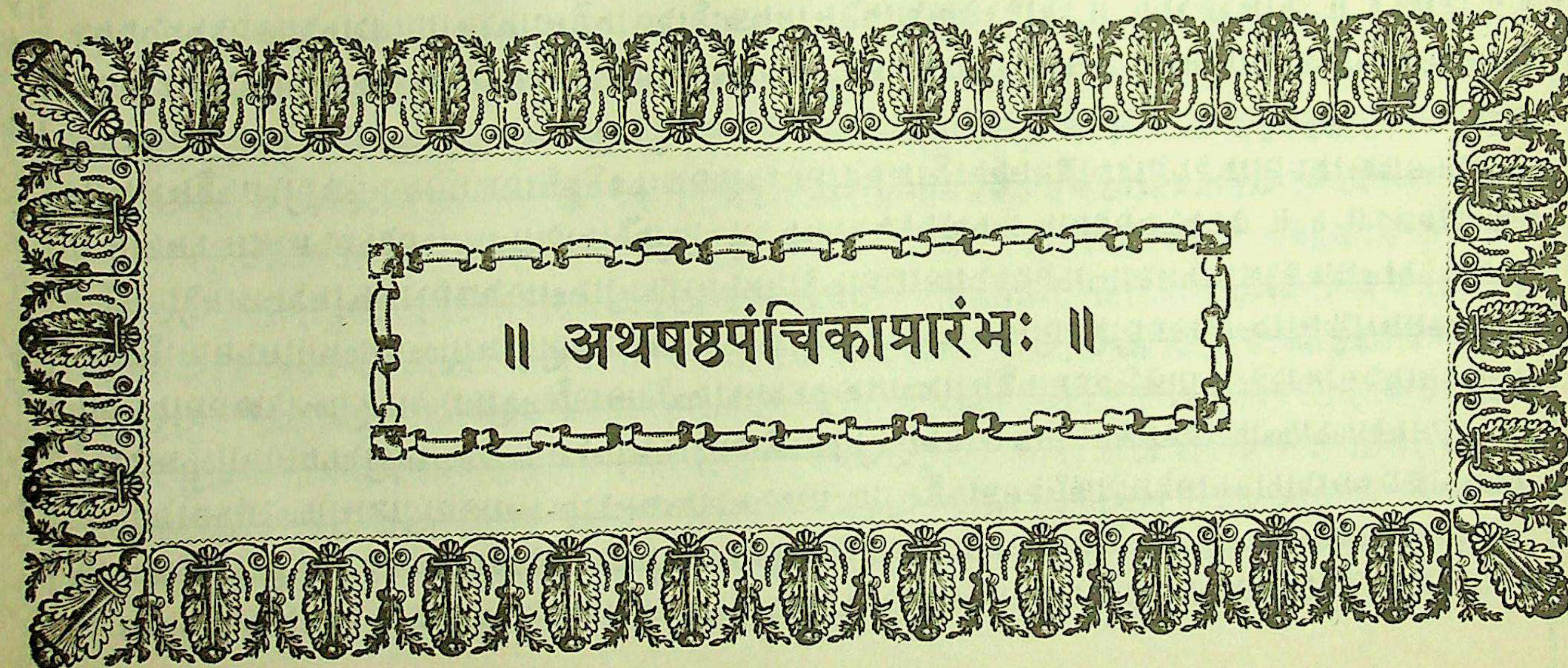
देवतेब्रह्मस्यविष्टपंस्वर्गंलोकंगमयतींयएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यथाहवा
स्थूरिणैकेनयायादकृत्वान्यदुपयोजनाय।एवंयंतितेबहवोजनाः ॥ पुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रमितितांवाएतांदेवतांप्रय
तींसर्वमिदमनुप्रैतियदिदंकिंचैतस्यैहीदंदेवतायाअनुचरंसर्वंयदिदंकिंचसैषानुचरवतीदेवताविंदतेहवाअनुचरंभवंत्य
स्यानुचरोयएवंवेदसवाएषएकातिथिःसएषजुह्वत्सुवसतितदप्येदोगाथाभवंत्यनेनसमेनसासोभिशस्तादेनस्वतोवापह
रादेनः ॥ एकातिथिमपसायंरुणद्धिबिसानिस्तेनोअपसोजहारेत्येषहवैसएकातिथिःसएषजुह्वत्सुवसंत्येतांवावसदेवता
मपरुणद्धियोलमग्निहोत्रायसन्नाग्निहोत्रंजुहोतितमेषादेवतापरुद्धापरुणद्ध्यस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांयोलमग्निहो
त्रायसन्नाग्निहोत्रंजुहोतितस्माद्योलमग्निहोत्रायस्याज्जुहुयात्तस्मादाहुर्नसायमतिथिरपरुद्ध्यइत्येतद्धस्मवैतद्विद्वान्नगरी
जानश्रुतेयऽउदितहोमिनमैकादशाक्षंमानुतंतव्यमुवाचप्रजायामेनंविज्ञातास्मोयदिविद्वान्वाजुहोत्यविद्वान्वेतितस्यो
हैकादशाक्षैराष्ट्रमिवप्रजाबभूवराष्ट्रमिवहवाअस्यप्रजाभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं ॥ ३० ॥ उ
द्यन्नुखलुवाआदित्यआहवनीयेनरश्मीन्त्संदधातिसयोनुदितेजुहोतियथाकुमारायवावत्सायवाजातायस्तनंप्रतिदध्या
त्ताहक्तदथयउदितेजुहोतियथाकुमारायवावत्सायवाजातायस्तनंप्रतिदध्यात्ताहक्तत्तमस्मैप्रतिधीयमानमुभयोर्लोक
योरन्नाद्यमनुप्रतिधीयतेऽस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांसयोनुदितेजुहोतियथापुरुषायवाहस्तिनेवाप्रयतेहस्तआदध्या

ताद्दक्‌कंदथयउदितेजुहोतियथापुरुषायवाहस्तिनेवाप्रयतेहस्तआदध्यात्ताद्दक्‌तमेषएतेनैवहस्तेनोर्ध्वंहृत्वास्वर्गेलोक
आदधातियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमुद्यन्नुखलुवाआदित्यःसर्वाणिभूतानिप्रणयतितस्मादेनंप्राणइ
त्याचक्षतेप्राणेहास्यसंप्रतिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवैसत्यंवदन्सत्येजुहोतियोस्तमि
तेसायंजुहोत्युदितेप्रातर्भूर्भुवःस्वरों३मग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिसायंजुहोतिभूर्भुवःस्वरों३सूर्योज्योतिर्ज्योतिःसूर्यइ
तिप्रातःसत्यंहास्यवदतःसत्येहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ प्रातः
प्रातरनृतंतेवदंतिपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं॥ दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतःसूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति॥३१॥प्रजा
पतिरकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमाँल्लोकानसृजतपृथिवीमंतरिक्षंदिवंताँल्लोकानभ्यतपत्ते
भ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणिज्योतींष्यजायंताग्निरेवपृथिव्याअजायतवायुरंतरिक्षादादित्योदिवस्तानिज्योतींष्यभ्यतपत्तेभ्यो
भितप्तेभ्यस्त्रयोवेदाअजायंतऋग्वेदएवाग्नेरजायतयजुर्वेदोवायोःसामवेदऽआदित्यात्तान्वेदानभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्य
स्त्रीणिशुक्राण्यजायंतभूरित्येवऋग्वेदादजायतभुवइतियजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तानिशुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्ते
भ्यस्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदों३मितितस्मादोमोमितिप्रणौत्योमितिवैस्वर्गो
लोकओमित्यसौयोसौतपतिसप्रजापतिर्यज्ञमतनुततमाहरत्तेनायजतसऋचैवहौत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेत

त्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकरोत्सप्रजापतिर्यज्ञंदेवेभ्यःसंप्रायच्छंत्तेदेवायज्ञमतन्वततमाहरंततेनायजंततऋचैवहौ
त्रमकुर्वन्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेवैतत्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकुर्वंस्तेदेवाअब्रुवन्प्रजापतिंयदिनोयज्ञऋक्तआ
र्तिःस्यांद्यदियजुष्टोयदिसामतोंयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वांकाप्रायश्चित्तिरितिंसप्रजापतिरब्रवीद्देवांन्यदिवोयज्ञऋक्तआर्ति
र्भवतिंभूरितिगार्हपत्येजुहवाथंयदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुंयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेंय
द्यविज्ञातासर्वव्यापद्वांभूर्भुवःस्वरितिसर्वांअनुद्रुत्यांहवनीयएवजुहवाथेंत्येतानिहवैवेदानामंतःश्लेषणानिंयदेताव्याहृ
तयंस्तद्यथात्मनात्मानंसंदध्यांद्यथापर्वणापर्वंयथाश्लेष्मणाचर्मण्यंवान्यद्वाविश्लिष्टंसंश्लेषयेंदेवमेवैताभिर्यज्ञस्यविश्लि
ष्टंसंदधातिंसैषासर्वप्रायश्चित्तिर्यदेताव्याहृतयंस्तस्मादेषैवयज्ञेप्रायश्चित्तिःकर्तव्या॥३२॥तदाहुर्महावदा३ः॥ यदृचैवहौ
त्रंक्रियतेंयजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंव्यारब्धात्रयीविद्याभवत्यथकेनब्रह्मत्वंक्रियतइतिंत्रय्याविद्ययेतिब्रूयांदयंवैयज्ञोयो
यंपवतेंतस्यवाक्चमनश्चवर्तन्यौवाचाचहिमनसाचयज्ञोवर्ततंइयंवैवागदोमनंस्तद्वाचात्रय्याविद्ययैकंपक्षंसंस्कुर्वंतिमन
सैवब्रह्मासंस्करोतिंतेहैकेब्रह्माणउपाकृतेंप्रातरनुवाकेस्तोमभागान्जपित्वांभाषमाणाउपासतेंतद्धैतदुवाचंब्राह्मणउपा
कृतेप्रातरनुवाकेंब्रह्माणंभाषमाणंदृष्ट्वार्धमस्ययज्ञस्यांतरगुरितिंतद्यथैकपात्पुरुषोंयन्नेकतश्चक्रोवांरथोवर्तमानोभ्रेषन्यें
त्येवमेवसयज्ञोभ्रेषन्येतिंयज्ञस्यभ्रेषमनुयजमानोभ्रेषन्येतिंतस्माद्ब्रह्मोपाकृतेप्रातरनुवाकेंवाचंयमस्यादोपांश्वंतर्याम

यौर्हौमादुपाकृतेषुपवमानेष्वोद्दचोंऽथयानिस्तोत्राणिसशस्त्राण्यातेषांवषट्कारादाचंयमएवस्यांत्तद्यथोभयतःपात्पुरुषो
यन्नुभयतश्चक्रोवारथोवर्तमानोनरिष्यंत्येवमेवसयज्ञोनरिष्यतिंयज्ञस्यारिष्टिमनुयजमानोनरिष्यति॥३३॥तदाहुर्यद्ब्र
हान्मेग्रहींत्प्राचारीन्मआहुतीर्मेहौषीदित्यध्वर्यवेदक्षिणानीयंतंउदगासीन्मइत्युद्गात्रेऽन्ववोचन्मेशंसीन्मेयाक्षीन्मइति
होत्रेंकिंस्विदेवचक्रुषेब्रह्मणेदक्षिणानीयंतैंकृत्वाहोस्विदेवहरताइतियज्ञस्यहैषभिषग्यद्ब्रह्मायज्ञायैवतद्भेषजंकृत्वाहरंत्य
थोयद्भूयिष्ठेनैवब्रह्मणांछंदसांरसेनार्त्विज्यंकरोतियद्ब्रह्मातस्माद्ब्रह्मार्धभाग्घवाएषंइतरेषामृत्विजामग्रआसंयद्ब्रह्मार्ध
मेवब्रह्मणआसार्धमितरेषामृत्विजाँतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिःस्याद्यदियजुष्टोयदिसामतोंयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वांब्रह्म
णएवनिवेदयंतैंतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिर्भवतिंभूरितिब्रह्मागार्हपत्येजुहुयाद्यदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेंऽन्वाहार्यपच
नेवाहविर्यज्ञेषुंयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेंयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वांभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहुयांत्स
प्रस्तोतोपाकृतेस्तोत्रआहंब्रह्मन्त्स्तोष्यामःप्रशास्तरितिंसभूरितिब्रह्माप्रातःसवनेब्रूयांदिंद्रवंतःस्तुध्वमितिंभुवइतिमाध्यं
दिनेसवनेब्रूयांदिंद्रवंतःस्तुध्वमितिंस्वरितितृतीयसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिंभूर्भुवःस्वरित्युक्थ्येवातिरात्रेवाब्रूयां
दिंद्रवंतःस्तुध्वमितिंसयदाहेंद्रवंतःस्तुध्वमित्यैंद्रोवैयज्ञइंद्रोयज्ञस्यदेवतांसेंद्रमेवतदुद्गीथंकरोतींद्रान्मागादिंद्रवंतःस्तु
ध्वमित्येवैनाँस्तदाहतदाह ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥५॥ ॥ ॥

॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथषष्ठपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीवेदपुरुषायनमः ॥ हरिःॐ ॥ देवाहवैसंवचरौसत्रंनिषेदुस्तेहपाप्मानंनापजघ्निरेंतान्होवाचार्बुदःकाद्रवेयःसर्प
ऋषिर्मंत्रकृदेकावैवोहोत्राकृतातांवोहंकरवाण्यथपाप्मानमपहनिष्यध्वइतितेहतथेत्यूचुस्तेषांहस्मसमध्यंदिनेमध्यंदिन
एवोपोदासर्पैंद्राव्णोभिष्टौतितस्मान्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवंग्राव्णोभिष्टुवंतितदनुकृतिसहस्मयेनोपोदासर्पत्तद्धाप्येतर्ह्य
र्बुदोदासर्पणीनामप्रपदस्तितान्हराजामदयांचकारतेहोचुराशीविषोवैनोराजानमवेक्षतेहंतास्योष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्या
मेतितथेतितस्यहोष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्युस्तस्मादुष्णीषमेवपर्यस्यग्राव्णोभिष्टुवंतितदनुकृतितान्हराजामदयामेवचका
रतेहोचुःस्वेनवैनोमंत्रेणग्राव्णोभिष्टौतिहंतास्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृणचामेतितथेतितस्यहान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमाप
पृचुस्ततोहैनान्नमदयांचकारतद्यदस्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृंचंतिशांत्याएवंतेहपाप्मानमपजघ्निरेतेषामन्वपहतिंसर्पाः
पाप्मानमपजघ्निरेंतएतेपहतपाप्मानोहित्वापूर्वांजीर्णांत्वचंनवयैवप्रयंत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेद ॥ १ ॥ तदाहुःकिय
तीभिरभिष्टुयादितिशतेनेत्याहुःशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रयस्त्रिंशतावेत्याहु
स्त्रयस्त्रिंशतोवैसदेवानांपाप्मनोपाहंस्त्रयस्त्रिंशद्वैतस्यदेवाइत्यपरिमिताभिरभिष्टुयादपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वा
एषाहोत्रायद्ग्रावस्तोत्रीयातस्यांसर्वेकामाअवरुध्यंतेसयदपरिमिताभिरभिष्टौतिसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानव
रुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमिताभिरेवाभिष्टुयात्तदाहुःकथमभिष्टुयादित्यक्षरशा३ः ॥ चतुरक्षरशा३ः ॥ पच्छा३ः ॥ अ

र्धर्चशा ३ः॥ऋक्शा ३ःइति॥तद्यदृक्शोनतदवकल्पतेऽथयत्पच्छोनो एवतदवकल्पतेऽथयदक्षरशश्चतुरक्षरशोवितथाछं
दांसिलुप्येरन्बहूनितथाक्षराणिहीयेरन्नर्धर्चशएवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमे
वतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवाभिष्टुयात्तदाहुर्यन्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टौतिक
थमस्येतरयोःसवनयोरभिष्टुतंभवतीतियदेवगायत्रीभिरभिष्टौतिगायत्रंवैप्रातःसवनंतेनप्रातःसवनेऽथयज्जगतीभिर
भिष्टौतिजागतंवैतृतीयसवनंतेनतृतीयसवनंएवमुहास्यमध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टुवतःसर्वेषुसवनेष्वभिष्टुतंभ
वतियएवंवेदतदाहुर्यदध्वर्युरेवान्यानृत्विजःसंप्रेष्यत्यथकस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यतइतिमनोवैग्रावःस्तोत्रीयासं
प्रेषितंवाइदंमनस्तस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यते॥ २ ॥वाग्वैसुब्रह्मण्यातस्यैसोमोराजावत्सःसोमेराजनिक्रीतेसुब्रह्म
ण्यामाह्वयंतियथाधेनुमुपह्वयेत्तेनवत्सेनयजमानायसर्वान्कामान्दुहेसर्वान्हास्मैकामान्वाग्दुहेयएवंवेदतदाहुःकिंसुब्रह्म
ण्यायैसुब्रह्मण्यात्वमितिवागेवेतिब्रूयाद्वाग्वैब्रह्मचसुब्रह्मचेतितदाहुरथकस्मादेनंपुमांसंसंतंस्त्रीमिवाचक्षतइतिवाग्घिसु
ब्रह्मण्येतिब्रूयात्तेनेतितदाहुर्यदंतर्वेदीतरऋत्विजआर्त्विज्यंकुर्वतिबहिर्वेदिसुब्रह्मण्याकथमस्यांतर्वेद्यार्त्विज्यंकृतंभवती
तिवेदेर्वाउत्करमुत्किरंतियदेवोत्करेतिष्ठन्नाह्वयतीतिब्रूयात्तेनेतितदाहुरथकस्मादुत्करेतिष्ठन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयतीत्यृष
योवैसत्रमासततेषांयोवर्षिष्ठआसीत्तमब्रुवन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयत्वंनोनेदिष्ठाद्देवान्ह्वयिष्यसीतिवर्षिष्ठमेवैनंतत्कुर्वंत्यथोवे

दिमेवतत्सर्वांप्रीणातितदाहुःकस्मादस्मादृषभंदक्षिणामभ्याजंतीतिवृषावाऋषभोयोषासुब्रह्मण्यातन्मिथुनंतस्यमिथुनस्यप्रजात्याइत्युपांशुंपात्नीवतस्याग्नीध्रोयजतिरेतोवैपात्नीवतउपांश्विववैरेतसःसिक्तिर्नानुवषट्करोतिसंस्थावाएषायदनुवषट्कारोनेद्रेतःसंस्थापयानीत्यसंस्थितंवैरेतसःसमृद्धंतस्मान्नानुवषट्करोतिनेष्टुरुपस्थआसीनोभक्षयतिपत्नीभाजनंवैनेष्टाऽग्निःपत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्याअग्निनैवतत्पत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेददक्षिणाअनुसुब्रह्मण्यासंतिष्ठतेवाग्वैसुब्रह्मण्यान्नंदक्षिणान्नाद्यएवतद्वाचियज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति३इतिप्रथमोऽध्या० १

देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितान्दक्षिणतउपायन्यतएषांयज्ञस्यतनिष्ठममन्यंततेदेवाःप्रतिबुध्यमित्रावरुणौदक्षिणतःपर्यौहंस्तेमित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानामित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नतेतस्मान्मैत्रावरुणंमैत्रावरुणःप्रातःसवनेशंसतिमित्रावरुणाभ्यांहिदेवादक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैदक्षिणतोपहताअसुरामध्यतोयज्ञंप्राविशंस्तेदेवाःप्रतिबुध्येंद्रंमध्यतोदधुस्तइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादैंद्रंब्राह्मणाच्छंसीप्रातःसवनेशंसतींद्रेणहिदेवामध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैमध्यतोपहताअसुराउत्तरतोयज्ञंप्राविशंस्तेदेवाःप्रतिबुध्येंद्राग्नीउत्तरतःपर्यौहंस्तइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपा

घ्नतंतथैवैतद्यजमानाइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्रा
ग्निभ्यांहिदेवाउत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नतंतेवाउत्तरतोपहताअसुराःपुरस्तात्पर्यद्रवन्त्समनीकंतंस्तेदेवाःप्रति
बुध्याग्निंपुरस्तात्प्रातःसवनेपर्यौहँस्तेग्निनैवपुरस्तात्प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नतंतथैवैतद्यजमानाअग्निनैवपुरस्तात्प्रातः
सवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादाग्नेयंप्रातःसवनंमपपाप्मानंहतेयएवंवेदंतेवैपुरस्तादपहताअसुराःपश्चात्परीत्यप्राविशंस्ते
देवाःप्रतिबुध्यंविश्वान्देवानात्मानंपश्चात्तृतीयसवनेपर्यौहँस्तेविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुरक्षांस्यपाघ्नतंत
थैवैतद्यजमानाविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्माद्वैश्वदेवंतृतीयसवनंमपपाप्मानंहतेयएवं
वेदंतेवैदेवाअसुरानेवमपाघ्नतंसर्वस्मादेवयज्ञात्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषंन्पाप्माभ्रातृव्योभव
तियएवंवेदंतेदवाएवंक्लृप्तेनयज्ञेनाऽपासुरान्पाप्मानमघ्नताजयन्त्स्वर्गंलोकंमपहवैद्विषंतंपाप्मानंभ्रातृव्यंहतेजयतिस्व
र्गंलोकंयएवंवेदंयश्चैवंविद्वान्त्सवनानिकल्पयति॥४॥ स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेऽहरेवतदह्नोनुरूपंकु
र्वंत्यवरेणैवतदह्नापरमहरभ्यारभंतेऽथतथानमध्यंदिनेश्रीवैपृष्ठानितानितस्मैनतत्स्थानानियत्स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरू
पंकुर्युस्तयैवविभक्त्यातृतीयसवनेनंस्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंति॥५॥ अथातआरंभणीयाएवंऋजुनीतीनोवरुणइति
मैत्रावरुणस्यमित्रोनयतुविद्वानितिप्रणेतावाएषहोत्रकाणांयन्मैत्रावरुणंस्तस्मादेषाप्रणेतृमतीभवतींद्रंवोविश्वतस्परी

तिब्राह्मणाच्छंसिनौहवामहेजनेभ्यइतींद्रमेवैतयाहरहर्निह्वयंतेंनहैषांविहवेन्यइंद्रंवृंक्तेयत्रैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामह
रहःशंसतियत्सोमआसुतेनरइत्यच्छावाकस्यैंद्राग्नीअजोहवुरितींद्राग्नीएवैतयाहरहर्निह्वयंतेंनहैषांविहवेन्यइंद्राग्नीवृंक्ते
यत्रैवंविद्वानच्छावाकएतामहरहःशंसतितावाएताःस्वर्गस्यलोकस्यनावःसंपारिण्यःस्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति ६।
अथातःपरिधानीयाएवंतेस्यामदेववरुणेतिमैत्रावरुणस्यैषंस्वश्चधीमहीत्ययंवैलोकइषमित्यसौलोकःस्वरित्युभावेवैतया
लोकावारभंतेव्यंतरिक्षमतिरदितिब्राह्मणाच्छंसिनोविवत्तृचंस्वर्गमेवैभ्यएतयालोकंविवृणोतिमदेसोमस्यरोचना ॥इंद्रो
यदभिनद्वलमितिसिषासवोवाएतेयद्दीक्षितास्तस्मादेषाबलवतीभवंत्युद्गाआजदंगिरोभ्यआविष्कृण्वन्गुहासतीः ॥ अ
र्वांचंनुनुदेवलमितिसनिमेवैभ्यएतयावरुंधइंद्रेणरोचनादिवइतिस्वर्गोवैलोकइंद्रेणरोचनादिवोदृह्वानिदृंहितानिच ॥
स्थिराणिनपराणुदइतिस्वर्गएवैतयालोकेऽहरहःप्रतितिष्ठंतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्यवाग्वैसरस्वतीवाग्व
तोरितिहैतदाहेंद्राग्न्योरवोवृणइत्यैतद्धवाइंद्राग्न्योःप्रियंधामयद्वागितिप्रियेणैवैनौतद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृ
ध्यतेयएवंवेद ॥ ७ ॥ उभय्यःपरिधानीयाभवंतिहोत्रकाणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिनेचाहीनाश्चैकाहिकाश्चततऐकाहिका
भिरेवंमैत्रावरुणःपरिदधातितेनास्माल्लोकान्नप्रच्यवतेऽहीनाभिरच्छावाकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्याउभयीभिर्ब्राह्मणाच्छं
सीतेनोसउभौव्यन्वारभमाणऽएतीमंचामुंचलोकमथोमैत्रावरुणंचाच्छावाकंचाथोअहीनंचैकाहंचाथोसंवत्सरंचाग्नि

ष्टोमंचैवमुसउभौव्यन्वारभमाणएत्यथततऐकाहिकाएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाएकाहःप्र
तिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंत्यमवानंप्रातःसवनेयजेंदेकाह्नेनस्तोममतिशंसेत्तद्यथाभिहेषतेपिपासतेक्षिप्रंप्रयच्छे
त्तादृक्तंदथोक्षिप्रंदेवेभ्योऽन्नाद्यंसोमपीथंप्रयच्छानीतिक्षिप्रंहास्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोःसवनयोरपरि
मितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्यैकामंतद्धोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःप्राणोवैहोतांगानि
होत्रकाःसमानोवाअयंप्राणोंगान्यनुसंचरतितस्मात्तत्कामंहोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःसूक्तां
तैर्होतापरिदधदेत्यथसमान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंत्यात्मावैहोतांगानिहोत्रकाःसमानावाइमेंगाना
मंतास्तस्मात्समान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिभवंति ॥ ८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥

आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवै
यज्ञोगायत्रीरन्वाहगायत्रंवैप्रातःसवनंनवन्यूनाःप्रातःसवनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसिच्यतेदशमध्यंदिनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसि
क्तंमध्यंस्त्रियैप्राप्यस्थविष्ठंभवतिनवन्यूनास्तृतीयसवनेन्वाहन्यूनाद्वैप्रजाःप्रजायंतेतद्यदेतानिकेवलसूक्तान्यन्वाहयज
मानमेवतद्गर्भंभूतंप्रजनयतियज्ञाद्देवयोन्यैतेहैकेसप्तसप्तान्वाहुःसप्तप्रातःसवनेसप्तमाध्यंदिनेसप्ततृतीयसवनेयावत्योवै
पुरोनुवाक्यास्तावत्योयाज्याःसप्तवैप्रांचोयजंतिसप्तवषट्कुर्वंतितासामेताःपुरोनुवाक्याइतिवदंतस्तथानकुर्याद्यजमा

नस्यहतेरेतोविलुंपैत्यथोयजमानमेवंयजमानोहिसूक्तंनवभिर्वाएतंमैत्रावरुणोऽस्माल्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहतिदश
भिरंतरिक्षलोकादमुंलोकमंभ्यंतरिक्षलोकोहिज्येष्ठोनवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गंलोकमभिंनहवैतेयजमानंस्वर्गंलोकमभि
वोढुमर्हंतिंयेसप्तसप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलशऽएवसूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ ९ ॥ अथाहयदैंद्रोवैयज्ञोऽथकस्माद्द्वावेवप्रातःस
वनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभ्यांयजतोंहोताचैवब्राह्मणाच्छंसीचैंदंतेसोम्यंमध्विति होतायजतींद्रत्वावृषभंवयमितिब्राह्म
णाच्छंसीनानादेवत्याभिरितरेंकथंतेषामैंद्र्योभवंतीतिंमित्रंवयंहवामहइतिंमैत्रावरुणोयजतिंवरुणंसोमपीतयइतिंयद्वै
किंचपीतवत्पदंतदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिंमरुतोयस्यहिक्षयइतिपोतायजतिंसुसुगोपातमोजनइतींद्रोवैगोपास्तदैंद्रंरूपंतेनें
द्रंप्रीणात्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतिंत्वष्टारंसोमपीतयइतींद्रोवैत्वष्टातदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणात्युक्षान्नायवशान्नायेत्याग्नी
ध्रोयजतिंसोमपृष्ठायवेधसइतींद्रोवैवेधास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिंप्रातर्यावभिरागतंदेवेभिर्जेन्यावसू ॥ इंद्राग्नीसोमपीत
यइतिंस्वयंसमृद्धाच्छावाकस्यैवमुहैताऐंद्र्योभवंतिंयन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातिंयदुगायत्र्यस्तेनाग्नेय्यंएतदुहै
ताभिस्त्रयमुपाप्नोति ॥ १० ॥ असाविदेवंगोऋजीकमंधइतिंमध्यंदिनउन्नीयमानेभ्योन्वाहंवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्म
द्वतींरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाहंत्रैष्टुभंवैमाध्यंदिनंसवनंतदाहुर्यत्तृतीयसवनस्यैवरूपंमद्वंदथकस्मा
न्मध्यंदिनेंमद्वतीरनुचाहयजंतिचाभिरितिंमाद्यंतीववैमध्यंदिनेदेवताःसमेवतृतीयसवनेमादयंतेतस्मान्मध्यंदिनेंमद्व

तीरनुचाहयजंतिचाभिस्तेवैखलुसर्वएवमाध्यंदिनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभिर्यजंत्यभितृण्णवतीभिरेकैपिबासोममभि
यमुग्रतर्दइतिहोतायजतिसईंपाहियऋजीषीतरुत्रइतिमैत्रावरुणोयजंत्येवापाहिप्रत्नथामंदतुत्वेतिब्राह्मणाच्छंसीयजंत्य
र्वाङेहिसोमकामंत्वाहुरितिपोतायजतितवायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङितिनेष्टायजतींद्रायसोमाःप्रदिवोविदानाइत्यच्छावा
कोयजंत्यापूर्णोअस्यकलशःस्वाहेत्याग्नीध्रोयजतितासामेताअभितृण्णवत्योभवंतींद्रोवैप्रातःसवनेनव्यजयतंसएताभि
रेवमाध्यंदिनंसवनमभ्यतृणद्यदभ्यतृणत्तस्मादेताअभितृण्णवत्योभवंति॥११॥इहोपयातशवसोनपातइतितृतीयसव
नउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धास्ताऐंद्रार्भव्योभवंतितदाहुर्यन्नार्भवीषुस्तुवतेऽथ
कस्मादार्भवःपवमानइत्याचक्षतइतिप्रजापतिर्वैपितऋभून्मर्त्यान्त्सतोमर्त्यान्कृत्वातृतीयसवनआभजंत्तस्मान्नार्भवीषु
स्तुवतेऽथार्भवःपवमानइत्याचक्षतेऽथाहयद्यथाछंदसंपूर्वयोःसवनयोरन्वाहगायत्रीःप्रातःसवनेत्रिष्टुभोमाध्यंदिनेऽथ
कस्माज्जागतेसतितृतीयसवनेत्रिष्टुभोन्वाहेतिधीतरसंवैतृतीयसवनमथैतदधीतरसंशुक्रियंछंदोयत्त्रिष्टुप्सवनस्यसरस
तायाऽइतिब्रूयादथोइंद्रमेवैतत्सवनेन्वाभजतीत्यथाहयदैंद्रार्भवंवैतृतीयसवनमथकस्मादेषएवतृतीयसवनेप्रस्थितानां
प्रत्यक्षादैंद्रार्भव्यायजतींद्रऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितमितिहोतैवनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैंद्रार्भव्योभवंतीतीं
द्रावरुणासुतपाविमंसुतमितिमैत्रावरुणोयजतियुवोरथोअध्वरंदेववीतयइतिबहूनिवाहतद्भूणांरूपमिंद्रश्चसोमंपिबतं

बृहस्पतइतिब्राह्मणाच्छंसीयजंत्यावांविशंत्विंदवःस्वाभुवइतिबहूनिवाहतद्भूणांरूपंमावोवहंतुसप्तयोरघुष्यदइतिपोता यजतिरघुपत्वानःप्रजिगातबाहुभिरितिबहूनिवाहतद्भूणांरूपममेवनःसुहवाआहिगंतनेतिनेष्टायजतिगंतनेतिबहूनि वाहतद्भूणांरूपमिंद्राविष्णूपिबतंमध्वोऽअस्येत्यच्छावाकोयजंत्यावामंधांसिमदिराण्यग्मन्नितिबहूनिवाहतद्भूणांरू पमिमंस्तोममर्हतेजातवेदसइत्याग्नीध्रोयजतिरथमिवसंमहेमामनीषयेतिबहूनिवाहतद्भूणांरूपमेवमुहैताऐंद्रार्भव्योभवं तियन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुजगत्प्रासाहाजागतंवैतृतीयसवनंतृतीयसवनस्यैवसमृद्ध्यै ॥१२॥अथाह यदुक्थिन्योन्याहोत्राअनुक्थाअन्याःकथमस्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभंवतीतियदेवैनाःसंप्रगीर्यंहोत्राइत्याच क्षतेतेनसमायदुक्थिन्योन्याहोत्राअनुक्थाअन्यास्तेनोविषमाएवमुहास्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंत्यथाहशं संतिप्रातःसवनेशंसंतिमाध्यंदिनेहोत्रकाःकथमेषांतृतीयसवनेशस्तंभवतीतियदेवमाध्यंदिनेद्वेद्वेसूक्तेशंसंतीतिब्रूयात्तेनें त्यथाहयद्ब्युक्थोहोताकथंहोत्रकाद्ब्युक्थाभंवतीतियदेवद्विदेवत्याभिर्यजंतीतिब्रूयात्तेनेति ॥१३॥ अथाहयदेतास्तिस्रउ क्थिन्योहोत्राःकथमितराउक्थिन्योभवंतीत्याज्यमेवाग्नीध्रीयायाउक्थंमरुत्वतीयंपोत्रीयायैवैश्वदेवंनेष्ट्रीयायैतावाएता होत्राएवंन्यंगाएवभवंत्यथाहयदेकप्रैषाअन्येहोत्रकाअथकस्माद्द्विप्रैषःपोताद्विप्रैषोनेष्टेतियत्रादोगायत्रीसुपर्णोभूत्वा सोममाहरत्तदेतासांहोत्राणामिंद्रउक्थानिपरिलुप्यहोत्रेप्रददौयूयंमाभ्यह्वयध्वंयूयमस्यावेदिष्टेतितेहोचुर्देवावाचेमेहो

त्रेप्रभा॑वयामेतितस्मात्तेद्विप्रैषेभवतंऋचाग्नीध्रीयांप्रभावयांचक्रुंस्तस्मात्तस्यैकयर्चाभूयस्योयाज्याभवंत्यथाहयद्धोताय
क्षद्धोतायक्षदितिमैत्रावरुणोहोत्रेप्रेष्यंत्यथकस्मादहोतृभ्यंःसद्भ्योहोत्राशंसिभ्योहोतायक्षद्धोतायक्षदितिप्रेष्यतीतिंप्रा
णोवैहोताप्राणःसर्वऋत्विजंःप्राणोयक्षत्प्राणोयक्षदित्येवतदाहांथाहास्त्युन्नातॄणांप्रैषणा३ःनाँ३इति।अस्तीतिब्रूयाद्यदेवै
तत्प्रशास्तांजपंजपित्वास्तुध्वमित्याहसऽएषांप्रैषोंऽथाहास्त्यच्छावाकस्यप्रवरा३ः॥नाँ३इति॥अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैनंमध्व
र्युराहाच्छावाकवदस्वयत्तेवाद्यमित्येषोस्यप्रवरोंऽथाहयदैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसत्यथकस्मादस्याग्नेयौंस्तो
त्रियानुरूपौभवतइत्यग्निनावैमुखेनदेवाअसुरानुक्थेभ्योनिर्जघ्नुंस्तस्मादस्याग्नेयौंस्तोत्रियानुरूपौभवतोंऽथाहयदैंद्राबा
र्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसत्यैंद्रावैष्णवमच्छावाकंःकथमेनयोरैंद्राःस्तोत्रियानुरूपाभवंतीतींद्रोहस्मवाअसु
रानुक्थेभ्यःप्रजिगायंसोब्रवीत्कश्चाहंचेत्यहंचाहंचेतिहस्मदेवताऽअन्ववयंतिसयदिंद्रःपूर्वःप्रजिगायंतस्मादेनयोरैंद्राः
स्तोत्रियानुरूपाभवंतियद्वहंचाहंचेतिहस्मदेवताऽअन्ववयुंस्तस्मान्नानादेवत्यानिशंसतः॥१४॥अथाहयद्वैश्वदेवंवैतृती
यसवनंमथकस्मादेतान्यैंद्राणिजागतानिसूक्तानितृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतइतींद्रमेवैतैरारभ्ययंतीतिब्रूयांद
थोयज्जागतंवैतृतीयसवनंतज्जगत्काम्यैवतद्यात्किंचातऊर्ध्वंछंदःशस्यतेंतद्धसर्वंजागतंभवंत्येतानिचेदैंद्राणिजागतानिसू
क्तानितृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतेंऽथैतत्रैष्टुभमच्छावाकोंततःशंसतिसंवांकर्मणेतिंयदेवपनाय्यंकर्मंतदेतदभिव

दातिं॑समिषेत्वन्नं॑वाइषोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या॑अरिष्टैर्नः॑पथिभिः॑पारयं॑तेतिं॑स्वस्तिताया॑एवैतदहरहः॑शंसं॑त्यथाहयज्जागतं॑वैतृ
तीयसवनं॑मथकस्मादेषां॑त्रिष्टुभः॑परिधानीयाभं॑वतीतिं॑वीर्यं॑वैत्रिष्टुब्वीर्यं॑एवतदं॑ततः॑प्रतितिष्ठं॑तोयं॑तीयमिंद्रं॑वरुणमष्टमे
गीरितिं॑मैत्रावरुणस्यं॑बृहस्पतिर्नः॑परिपातुपश्चादितिब्राह्मणाच्छं॑सिनंउभाजिग्यथुरित्यच्छावाकस्यौं॑भौहितौ॑जिग्यतुर्नप
राजयेथेनपराजिग्यइतिं॑नहितयोः॑कतरश्चनपराजिग्यं॑इंद्रश्चविष्णोयदपस्पृधेथां॑त्रेधासहस्रं॑वितदैं॑रयेथामितीं॑द्रश्चहवैवि
ष्णुश्चासुरैर्युयुधातेंताञ्हस्मजित्वोचतुः॑कल्पामहाइतिं॑तेहतथेत्यसुराऊचुः॑सोब्रवीदिं॑द्रोयावदेवायं॑विष्णुस्त्रिर्विक्रमतेता
वदस्माकंमथयुष्माकमितरदितिं॑सइमाँल्लोकान्विचक्रमेंऽथोवेदानथोवाचं॑तदाहुः॑किंतत्सहस्रमितीं॑मेलोकाइमेवेदा॑अ
थोवागितिब्रूयादैरयेथामैरयेथामित्यच्छावाकउक्थ्येभ्यस्यतिं॑सहितत्रां॑त्योभवत्यग्निष्टोमेहोतातिरात्रेचं॑सहितत्रां॑त्योभ
वत्यभ्यस्येत्षोळशिनी३॥नाभ्यस्ये३त्इति॥अभ्यस्येदित्याहुः॑कथमन्येष्वहः॑स्वभ्यस्यतिंकथमत्रनाभ्यस्येदितिं॑तस्माद
भ्यस्येत्॥१५॥अथाहयन्नाराशंसं॑वैतृतीयसवनं॑मथकस्मादच्छावाकौं॑ततः॑शिल्पेष्वनाराशंसीः॑शंसतीतिं॑विकृतिर्वैनारा
शंसं॑किमिवचवैकिमिवचरेतोविक्रियतें॑तत्तदाविकृतंप्रजातंभवत्यथैतन्मृद्धिवच्छंदः॑शिथिरंयन्नाराशंसमथैषोंत्योयद
च्छावाकस्तद्दृढतायैदृढेप्रतिष्ठास्यामइतिं॑तस्मादच्छावाकौं॑ततः॑शिल्पेष्वनाराशंसीः॑शंसतिं॑दृढतायैदृढेप्रतिष्ठास्यामइ
तिदृढेप्रतिष्ठास्यामइति ॥ १६ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

चः॥ स्तोत्रियस्तमनुरूपं कुर्वंति प्रातःसवने हीनसंतत्यै यथा वा एकाहः सुत एवमहीनस्तद्यथैकाहस्य सुतस्य सवनानि सं
तिष्ठमानानि यंत्येवमेवाहीनस्याहानि संतिष्ठमानानि यंति तद्यच्छ्वः स्तोत्रियमनुरूपं कुर्वंति प्रातःसवने हीनसंतत्या अहीन
मेव तत्संतन्वंति ते वै देवाश्चऋषयश्चाद्रियंत समानेन यज्ञं संतनवामेति त एतत्समानं यज्ञस्यापश्यन्त्समानान्प्रगाथान्त्समा
नीः प्रतिपदः समानानि सूक्तान्योकःसारी वा इंद्रो यत्र वा इंद्रः पूर्वं गच्छंत्यैव तत्रापरं गच्छति यज्ञस्यैव संद्रतायै॥१७॥तान्वा ए
तान्त्संपातान्विश्वामित्रः प्रथममपश्यत्तान्विश्वामित्रेण दृष्टान्वामदेवोसृजतैवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रं यन्न इंद्रो जुजुषे यच्च व
ष्टिं कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति तान्क्षिप्रं समपतद्यत्क्षिप्रं समपतत्तत्संपातानां संपातत्वं स हेक्षांचक्रे विश्वामित्रो यान्वा अ
हं संपातानपश्यन्तान्वामदेवोसृष्ट कानि न्वहं सूक्तानि संपातांस्तत्प्रतिमान्त्सृजेयेति स एतानि सूक्तानि संपातांस्तत्प्रतिमान
सृजत सद्यो ह जातो वृषभः कनीनं इंद्रः पूर्भिदातिरद्दासमर्कैरिमामूषुप्रभृतिं सातये धा इच्छंति त्वा सोम्यासः सखायः शासद्व
ह्निर्दुहितुर्नप्त्यं गादभि तष्टेव दीधया मनीषामिति य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति भरद्वाजो यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम उदुब्र
ह्माण्यैरत श्रवस्येति वसिष्ठोऽस्मा इदु प्र तवसे तुराये ति नोधास्त एते प्रातःसवने षळहः स्तोत्रियान्छस्त्वा माध्यंदिने हीनसूक्त
मिशंसंति तान्येतान्यहीनसूक्तान्यासत्यो यातु मघवाँऋजीषीति सत्यवन्मैत्रावरुणोऽस्मा इदु प्र तवसे तुरायेंद्राय ब्रह्माणि रा
ततमा॥ इंद्र ब्रह्माणि गोतमासो अक्रन्निति ब्रह्मण्वद्ब्राह्मणाच्छंसी शासद्वह्निर्जनयंत वह्निमिति वह्निवदच्छावाकस्तदाहुः

कस्मादच्छावाकोबह्वृचवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिपराचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचेतिवीर्यवान्वाएषबह्वृचोवह्विवदेतत्सू
क्तंवहतिहवैवाहिर्धुरोयास्मियुज्यतेतस्मादच्छावाकोवह्विवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिपराचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचेता
निपंस्वहस्सुभवंतिचतुर्विंशेभिजितिविषुवतिविश्वजितिमहाव्रतेऽहीनानिहवाएतान्यहानिनह्येषुकिंचनहीयतेपरांची
निहवाएतान्यहान्यभ्यावर्तीनितस्मादेनान्येतेष्वहस्सुशंसंतियदेनानिशंसंत्यहीनान्स्वर्गाँल्लोकान्त्सर्वरूपान्त्सर्वसमृ
द्धानवाप्नवामेतियदेवैनानिशंसंतीद्रमेवैतैर्निह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनानिशंसंत्यहीनस्यसंतत्याअहीनमेवत
त्संतन्वंति ॥१८॥ ततोवाएतांस्त्रीन्त्संपातान्मैत्रावरुणोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसंत्येवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रेतिप्रथमेह
नियन्नइंद्रोजुजुषेयच्चवष्टीतिद्वितीयेकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितृतीयेत्रीनेवसंपातान्ब्राह्मणाच्छंसीविपर्यासमेकैकम
हरहःशंसतींद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैरितिप्रथमेहनियएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिद्वितीयेयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमइति
तृतीयेत्रीनेवसंपातानच्छावाकोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसतीमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइतिप्रथमेहनीच्छंतित्वासोम्यासः
सखायइतिद्वितीयेशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादितितृतीयेतानिवाएतानिनवत्रीणिचाहरहःशस्यानितानिद्वादशसंपद्यंते
द्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तत्संवत्सरंप्रजापतिंयज्ञमाप्नुवंतितत्संवत्सरेप्रजापतौयज्ञेऽ
हरहःप्रतितिष्ठंतोयंतितान्यंतरेणावापमावपेरन्नन्यूंखयाविराजोवैमदीश्चचतुर्थेहानिपंक्तीःपंचमेपारुच्छेपीःषष्ठेऽथयान्य

हानिमहास्तोमानिस्र्युःकोद्यनर्योदेवकामइतिमैत्रावरुणआवपेतवनेनवायोन्यधायिचाकन्निति ब्राह्मणाच्छंस्यायाह्यर्वा
ङुपबंधुरेष्ठाइत्यच्छावाकएतानिवाआवपनान्येतैर्वाआवपनैर्देवाःस्वर्गलोकमजयन्नेतैर्ऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतैराव
पनैःस्वर्गलोकंजयंति ॥१९॥ सद्योहजातोवृषभःकनीनइतिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यं
मेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गलोकंजयंतितदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवै
मित्रंविश्वामित्रआसविश्वंहास्मैमित्रंभवतियएवंवेदयेषांचैवंविद्वानेतन्मैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदृष
भवत्पशुमद्भवतिपशूनामवरुध्यैतत्पंचर्चंभवतिपंचपदापंक्तिःपंक्तिर्वाअन्नमन्नाद्यस्यावरुद्ध्याउदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येति
ब्राह्मणाच्छंसीब्रह्मण्वत्समृद्धंसूक्तमहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैत
द्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गलोकंजयंतितदुवासिष्ठमेतेनवैवसिष्ठइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियं
धामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदतद्वैषळृचंषड्वाऋतवऋतूनामाप्त्यैतदुपरिष्टात्संपातानांशंसंत्याप्त्वैवतत्स्वर्गलोकंय
जमानाऽअस्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यभितष्टेवदीधयामनीषामित्यच्छावाकोहरहःशंसंत्यभिवत्तत्यैरूपमभिप्रियाणिमर्मृशत्प
राणीतियान्येवपराण्यहानितानिप्रियाणितान्येवतदभिमर्मृशतोयंत्यभ्यारभमाणाःपरोवाअस्माल्लोकात्स्वर्गोलोकस्तमे
वतदभिवदतिकवींऽरिच्छामिसंदृशे सुमेधाइतियेवैतेनऋषयःपूर्वेप्रेतास्तेवैकवयस्तानेवतदभ्यतिवदतितदुवैश्वामित्रं

विश्वस्यहवैमित्रंविश्वामित्रआसविश्वंहास्मैमित्रंभवतिएवंवेदंतदनिरुक्तंप्राजापत्यंशंसंत्यनिरुक्तोवैप्रजापतिःप्रजापते
राप्त्यैसकृदिंद्रंनिराहतेनैंद्राद्रूपान्नप्रच्यवंतेतद्वैदशर्चंदशाक्षराविराळन्नंविराळन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयदेवदशर्चा३॥ दशवैप्रा
णाःप्राणानेवतदाप्नुवंतिप्राणानात्मन्दधतेतदुपरिष्टात्संपातानांशंसंत्याप्त्वैवतत्स्वर्गंलोकंयजमानाअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठं
ति॥२०॥कस्तमिंद्रत्वावसुंकन्नव्योऽअतसीनां॥कदून्वस्याकृतमितिकद्वंतःप्रगाथाआरंभणीयाअहरहःशस्यंतेकोवैप्रजा
पतिःप्रजापतेराप्त्यैयदेवकद्वंता३ः॥ अन्नंवैकमन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयद्वेवकद्वंता३ः॥ अहरहर्वाएतेशांतान्यहीनसूक्तान्युपप्र
युंजानायंतितानिकद्वद्भिःप्रगाथैःशमयंतितान्येभ्यःशांतानिकंभवंतितान्येनाञ्छांतानिस्वर्गंलोकमभिवहंतित्रिष्टुभःसू
क्तप्रतिपदःशंसेयुस्ताहैकेपुरस्तात्प्रगाथानांशंसंतिधाय्याइतिवदंतस्तात्तथानकुर्यात्क्षत्रंवैहोताविशोहोत्राशंसिनःक्षत्रा
यैवतद्विशंप्रत्युद्यामिनींकुर्युःपापवस्यसंत्रिष्टुभोमइमाःसूक्तप्रतिपदइत्येवविद्यात्तद्यथासमुद्रंप्रप्लवेरन्नेवंहैवतेप्रप्लवंतेये
संवत्सरंवाद्वादशाहंवासतेतद्यथासैरावतींनावंपारकामाःसमारोहेयुरेवमेवैतास्त्रिष्टुभःसमारोहंतिनहवाएतच्छंदोगम
यित्वास्वर्गंलोकमुपावर्ततेवीर्यवत्तमंहिताभ्योनव्याहृयीतसमानंहिच्छंदोऽथोनेद्धारयाःकरवाणीतियदेनाःशंसंतिप्रज्ञा
ताभिःसूक्तप्रतिपद्भिःसूक्तानिसमारोहामेतियदेवैनाःशंसंतींद्रमेवैताभिर्निह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनाःशंसंत्य
हीनस्यसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंति ॥२१॥ अपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंस

त्यपापाचोअभिभूतेनुदस्व ॥ अपोदीचोअपशूराधराचेउरौयथातवशर्मन्मदेमेत्यभयस्यरूपंमभयमिवह्ययिच्छति
ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मीतिब्राह्मणाच्छंस्यहरहःशंसतियुनज्मीतियुक्तवतींयुक्तइवह्यहीनोहीनस्यरूपमुरुंनोलोकमनु
नेषिविद्वानित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यनुनेषुत्येतीवह्यहीनोहीनस्यरूपंनेषीतिसत्रायणरूपंतावाएताअहरहःशस्यंतेसमा
नीभिःपरिदध्युंरोकःसारीहैषामिंद्रोयज्ञंभवतीइँ॥ यथऋषभोवाशितांयथावागौःप्रज्ञातंगोष्ठमेवंहैषामिंद्रोयज्ञमेवग
च्छतिनशुनंहुवीययाहीनस्यपरिदध्यात्क्षत्रियोहराष्ट्राच्च्यवतेयोहैवपरोभवतितमभिह्वयति ॥२२॥ अथातोऽहीनस्ययु
क्तिश्चविमुक्तिश्चव्यंतरिक्षमतिरदित्यहीनंयुंक्तएवेदिंद्रमितिविमुंचत्याहंसरस्वतीवतोर्नूनंसातइत्यहीनंयुंक्तेतेस्यामदेव
वरुणनूष्टुतइतिविमुंचत्येषहवाअहीनंतंतुमर्हतियएनंयोक्तुंचविमोक्तुंचवेदंतद्यच्चतुर्विंशेहन्युज्यंतेसायुक्तिरथयत्पुरस्ता
दुदयनीयस्यातिरात्रस्यविमुच्यंतेसाविमुक्तिस्तद्यच्चतुर्विंशेहन्नैकाहिकाभिःपरिदध्युरत्राहैवयज्ञंसंस्थापयेयुर्नाहीनकर्म
कुर्युरथयदहीनपरिधानीयाभिःपरिदध्युर्यथाश्रांतोविमुच्यमानउत्कृत्येतैवंयजमानाउत्कृत्येरन्नुभयीभिःपरिदध्युस्त
द्यथादीर्घाध्वउपविमोकंयायात्तादृक्तत्संततोहैषांयज्ञोभवतीँ ३॥ व्यूमुंचंतएकाह्नेनह्वयोःसवनयोःस्तोममतिशंसेद्दी
र्घारण्यानिहवैभवंतियत्रबह्वीभिःस्तोमोतिशस्यतेऽपरिमिताभिस्तृतीयसवनेऽपरिमितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्या

ऐ. ब्रा. १५

प्त्यैसंततोहास्याभ्यारब्धोविस्रस्तोऽहीनोभवतियएवंविद्वानहीनंतनुते॥२३॥देवावैवलेगाःपर्यपद्यंस्तायज्ञेनैवेप्सं

स्ताःषष्ठेनाह्नाप्नुवँस्तेप्रातःसवनेनभाकेर्नवलमनभयंस्तंयूक्मभयाइन् ॥ अअथयन्नेवैनंतत्तउतृतीयसवनेवज्रेणवालखि
ल्याभिर्वाचःकूटेनैकपदयावलंविरुज्यगाउदाजँस्तथैवैतद्यजमानाःप्रातःसवनेनभाकेर्नवलंनभयंतितंयंनभयंतीँ ३॥ अ
थयंत्येवैनंतत्तस्माद्धोत्रकाःप्रातःसवनैनाभाकांस्तृचान्छंसंतियःककुभोनिधारयइतिमैत्रावरुणंःपूर्वीष्टइंद्रोपमातबह
तिब्राह्मणाच्छंसींताहिमध्यंभराणामित्यच्छावाकस्तउतृतीयसवनेवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचःकूटेनैकपदयावलंविरुज्य
गाआप्नुवंतिपच्छःप्रथमंषड्वालखिल्यानांसूक्तानिविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयमृक्शस्तृतीयँसपच्छोविहरन्प्रगाथेप्रगाथएवै
कपदादध्यात्सवाचःकूटस्ताएताःपंचैकपदाश्चतस्रोदशमादह्नएकामहाव्रतादथाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानितेषां
यावद्भिःसंपद्येततावंतिशंसेन्नेतराण्याद्रियेताथार्धर्चशोविहरँस्ताश्चैवैकपदाःशंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानि
पदान्यथऋक्शोविहरँस्ताश्चैवैकपदाःशंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानिसयत्प्रथमंषड्वालखिल्यानांसूक्ता
निविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्द्वितीयंचक्षुश्चतन्मनश्चविहरतियत्तृतीयंश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरतितदुपाप्तोवि
हारेकामंउपाप्तोवज्रेवालखिल्यासूपाप्तोवाचःकूटएकपदायामुपाप्तःप्राणक्छ्यामविहृतानेवंचतुर्थंप्रगाथान्छंसतिपश
वोवैप्रगाथाःपशूनामवरुध्यैनात्रैकपदांव्यवदध्याद्यदत्रैकपदांव्यवदध्याद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निर्हण्याद्यएनंतत्रब्रू

याद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निरवधीरपशुमेनमकरितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैकपदांनव्यवदध्यात्द्वेएवोत्तमेसूक्तेपर्यस्य
तिसएवतयोर्विहारस्तदेतत्सौबलायसर्पिर्वात्सिःशशंससहोवाचभूयिष्ठानहंयजमानेपशून्पर्यग्रहैषमकनिष्ठाउमामाग
मिष्यंतीतितस्मैहयथामहज्ज्यंऋत्विग्भ्यएवंनिनायतदेतत्पशव्यंचस्वर्ग्यंचशस्त्रंतस्मादेतच्छंसति॥२४॥दूरोहणंरोहतित
स्योक्तंब्राह्मणमैंद्रेपशुकामस्यरोहेदैंद्रावैपशवस्तज्जागतंस्याज्जागतावैपशवस्तन्महासूक्तंस्याद्भूयिष्ठेष्वेवतत्पशुषुयजमा
नंप्रतिष्ठापयतिवरीरोहेत्तन्महासूक्तंचजागतंचैंद्रावरुणेप्रतिष्ठाकामस्यरोहेदेतद्देवतावाएषाहोत्रैतत्प्रतिष्ठायदैंद्रावरु
णातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयतियदेवैंद्रावरुणा३ इ॥ एषाहवाअत्रनिविन्निविदावैकामाआप्यंतेसय
दैंद्रावरुणेरोहेत्सौपर्णेरोहेत्तदुपाप्तऐंद्रावरुणेकामउपाप्तःसौपर्णे॥२५॥ तदाहुःसंशंसेत्पष्ठेहा३न्॥ नसंशंसे३त्इति॥
संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहरसमायीवैस्व
र्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसतीं३॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसे
द्यदेवनसंशंसतीं३॥ आत्मावैस्तोत्रियःप्राणावालखिल्याःसयत्संशंसेदेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएव
नंतत्रब्रूयादेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नसंशंसेत्सयदीक्षेताशंवि

१ 'द्वेएवोत्तमे' इतिभाष्यपाठः।

षंवालखिल्याहंतपुरस्ताद्दूरोहणस्यसंशंसानीतिंनोएवतस्याशामियात्तंयदिदर्पएवविंदेदुपरिष्टाद्दूरोहणस्यापिबहूनिश
तानिशंसेद्यस्योतत्कामायतथाकुर्यादत्रैवतदुपाप्तमैंद्योवालखिल्यास्तासांद्वादशाक्षराणिपदानितत्रसकामउपाप्तोयऐंद्रे
जागतेऽथेदमैंद्रावरुणंसूक्तमैंद्रावरुणीपरिधानीयांतस्मान्नसंशंसेत्तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंविहृतावालखिल्याःश
स्यंतेविहृतांस्तोत्रां २ ॥ अविहृताँ२इति ॥ विहृतमितिब्रूयादष्टाक्षरेणद्वादशाक्षरमितितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्यां
तिस्रोदेवताःशस्यंतेऽग्निरिंद्रोवरुणइत्यथैंद्रावरुण्यायजतिकथमग्निरनंतरितइतियोवाअग्निःसवरुणस्तदप्येतदृषिणोक्तं
त्वमग्नेवरुणोजायसेयदितितद्यदैवैंद्रावरुण्यायजतितेनाग्निरनंतरितोनंतरितः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

शिल्पानिशंसंतिदेवशिल्पान्येतेषांवैशिल्पानामनुकृतीहशिल्पमधिगम्यतेहस्तीकंसोवासोहिरण्यमश्वतरीरथःशिल्पं
शिल्पंहास्मिन्नधिगम्यतेयएवंवेदवदेवशिल्पानीइँ ॥ आत्मसंस्कृतिर्वावशिल्पानिच्छंदोमयंवाएतैर्यजमानआत्मानंसं
स्कुरुतेनाभानेदिष्ठंशंसतिरेतोवैनाभानेदिष्ठोरेतस्तत्सिंचतितमनिरुक्तंशंसत्यनिरुक्तंवैरेतोगुहायोन्यांसिच्यतेसरेतोसि
श्रोभवतिक्ष्मयारेतःसंजग्मानोनिषिंचदितिरेतःसमृद्ध्याएवतंसनाराशंसंशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद
धातितस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतेतंहैकेपुरस्ताच्छंसंतिपुरस्तादायतनावागितिवदंतउपरिष्टादेकेउपरिष्टादायतनावा

१ 'विहृतंस्तोत्रां३' इतिभाष्यपाठः । विहृतमविहृतंचस्तोत्रभेदः ।

गितिवदंतोमध्यएवशंसेन्मध्यायतनावाइयंवागुपरिष्टान्नेदीयसीवोपरिष्टान्नेदीयसीववाइयंवाक्‌होतारेतोभूतंसिक्त्वा
मैत्रावरुणायसंप्रयच्छत्येतंतस्यत्वंप्राणान्कल्पयेति ॥ २७॥ वालखिल्याःशंसतिप्राणावैवालखिल्याःप्राणानेवास्यतत्क
ल्पयतिताविहृताःशंसतिविहृतावाइमेप्राणाःप्राणेनापानोपानेनव्यानःसपच्छःप्रथमेसूक्तेविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयेऋक्श
स्तृतीयेसयत्प्रथमेसूक्तेविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्वितीयेचक्षुश्चमनश्चविहरतियत्तृतीयेश्रोत्रंचतदात्मानंचवि
हरतितेहैकसहबृहत्यौसहसतोबृहत्यौविहरंतितदुपाप्तोविहारेकामोनेत्तुप्रगाथाःकल्पंतेऽतिमर्शमेवविहरेत्तथावैप्रगाथाः
कल्पंतेप्रगाथावैवालखिल्यास्तस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यदेवातिमर्शा३ ॥ आत्मावैबृहतीप्राणाःसतोबृहतीसबृहतीमशं
सीत्सआत्माऽथसतोबृहतींतेप्राणाअथबृहतीमथसतोबृहतींतदात्मानंप्राणैःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यद्वेवा
तिमर्शा३ ॥ आत्मावैबृहतीपशवःसतोबृहतीसबृहतीमशंसीत्सआत्माऽथसतोबृहतींतेपशवोऽथबृहतीमथसतोबृहतीं
तदात्मानंपशुभिःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्ध्येवोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिसएवतयोर्विहारस्तस्यमैत्रावरुणःप्राणा
न्कल्पयित्वाब्राह्मणाच्छंसिनेसंप्रयच्छत्येतंत्वंप्रजनयेति ॥ २८ ॥ सुकीर्तिंशंसतिदेवयोनिर्वैसुकीर्तिस्तद्यज्ञाद्देवयोन्यै
यजमानंप्रजनयतिवृषाकपिंशंसत्यात्मावैवृषाकपिरात्मानमेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखस्तदस्मैजातायान्ना

---

१ 'द्वेएवोत्तमे' इतिभाष्यपाठः ।

द्यंप्रतिदधातिंयथाकुमारायस्तनंसपाक्तोभवतिपाकोयंपुरुषः पंचधाविहितोंलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जासयावानेवपुरुषंस्तावंतंयजमानंसंस्करोतितंब्राह्मणाच्छंसीजनयित्वाऽच्छावाकायसंप्रयच्छेत्येतस्यत्वंप्रतिष्ठांकल्पयेति ॥ २९ ॥
एवयामरुतंशंसतिप्रतिष्ठावाएवयामरुत्प्रतिष्ठामेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोऽन्नाद्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंसजागतोवातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवासउमारुतआपोवैमरुतआपोन्नमभिपूर्वमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंदधातितान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेंनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपिमेवयामरुतंतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेद्यदेतानिनानाशंसेद्यथापुरुषंवारेतोवाविच्छिंद्यात्तादृक्तत्तस्मादेतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेत्सहबुलिलआश्वतरआश्विर्वैश्वजितोहोतासन्नीक्षांचक्रएषांवाएषांशिल्पानांविश्वजितिसांवत्सरिकेह्वंमध्यंदिनमभिप्रत्येतोहंताहमित्थमेवयामरुतंशंसयानीतितद्धतथाशंसयांचकारतद्धतथाशस्यमानेंगौश्लआजगामसहोवाचहोतःकथातेशस्त्रंविचक्रंप्लवतइतिकिंह्यभूदित्येवयामरुद्यमुत्तरतःशस्यतइतिसहोवाचैंद्रोवैमध्यंदिनःकथैंद्रंमध्यंदिनान्निनीषसीतिनेंद्रंमध्यंदिनान्निनीषामीतिहोवाचच्छंदस्त्विदममध्यंदिनसाच्ययंजागतोवातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवासउमारुतोमैवशंसिष्टेतिसहोवाचारमाच्छावाकेत्यथहास्मिन्ननुशासनमीषेसहोवाचैंद्रमेषविष्णुन्यंगंशंसत्वथत्वमेतंहोतरुपरिष्टाद्रौद्र्यैधाय्यायैपुरस्तान्मारुतस्याप्यस्याथाइतितद्धतथाशंसयांचकारतदिदमप्येतर्हितथैवशस्यते॥ ३० ॥ तदाहुर्यदस्मिन्विश्वजित्यतिरा

॥ ८७ ॥

त्रएवंषष्ठेहनिकल्पतेयज्ञःकल्पतेयजमानस्यप्रजातिःकथमत्राशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवत्यथमैत्रावरुणोवालखिल्याःशं
सतितेप्राणारेतोवाअग्रेथप्राणांएवंब्राह्मणाच्छंस्यशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवत्यथवृषाकपिंशंसतिसआत्मारेतोवाअग्रेथा
त्मांकथमत्रयजमानस्यप्रजातिःकथंप्राणाअविक्लृप्ताभवंतीतियजमानंहवाएतेनसर्वेणयज्ञक्रतुनासंस्कुर्वंतिस्यथागर्भो
योन्यामंतरेवंसंभवन्छेतेनवैसकृदेवाग्रेसर्वःसंभवंत्येकैकंवाअंगंसंभवतःसंभवतीतिसर्वाणिचेत्समानेहन्क्रियेरंन्कल्पत
एवयज्ञःकल्पतेयजमानस्यप्रजातिरथैतंहोतैवयामरुतंतृतीयसवनेशंसतितद्यास्यप्रतिष्ठातस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठाप
यति ॥ ३१ ॥ छंदसांवैषष्ठेनाह्नाप्तानांरसोत्यनेदत्सप्रजापतिरबिभेत्पराङ्यंछंदसांरसोलोकानत्येष्यतीतितंपरस्ता
च्छंदोभिःपर्यगृह्णान्नाराशंस्यागायत्र्यारैभ्यात्रिष्टुभंःपारिक्षित्याजगत्याःकारव्ययानुष्टुभंस्तत्पुनश्छंदःसुरसमदधात्सर
सैर्हास्यच्छंदोभिरिष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयऽएवंवेदनाराशंसीःशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद
धातितस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतेयएवंवेदयदेवनाराशंसी३ः ॥ शंसंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यज
मानाःशंसंतएवस्वर्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्व्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्दे
त्सहितासांन्यूंखोरैभीःशंसतिरेभंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यजमानारेभंतएवस्वर्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहं
शंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्व्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखःपारिक्षितीःशंसत्यग्नि

वैंपरिक्षिंदग्निर्हीमाःप्रजाःपरिक्षेत्यग्निंहीमाःप्रजाःपरिक्षियंत्यग्नेरेवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदंयदेवपारि
क्षिती३ः ॥ संवत्सरोवैपरिक्षित्संवत्सरोहीमाःप्रजाःपरिक्षेतिसंवत्सरंहीमाःप्रजाःपरिक्षियंतिसंवत्सरस्यैवसायुज्यंसरूप
तांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदंताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तत्र्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्स
हितासांन्यूंखःकारव्याःशंसतिदेवावैयत्किंचकल्याणंकर्माकुर्वंस्तत्कारव्याभिरवाप्नुवंस्तथैवैतद्यजमानायत्किंचकल्याणं
कर्मकुर्वंतितत्कारव्याभिराप्नुवंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तत्र्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीव
नर्देत्सहितासांन्यूंखोदिशांक्लृप्तीःशंसतिदिशएवतत्कल्पयतिताःपंचशंसतिपंचवाइमादिशश्चतस्रस्तिरश्च्यएकोर्ध्वातासु
नन्यूंखयेन्नैवचनिनर्देन्नेदिमादिशोन्यूंखयानीतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवंजनकल्पाःशंसतिप्रजावैजनकल्पादि
शएवतत्कल्पयित्वातासुप्रजाःप्रतिष्ठापयतितासुनन्यूंखयेन्नैवचनिनर्देन्नेदिमाःप्रजान्यूंखयानीतिताअर्धर्चशःशंसति
प्रतिष्ठायावैंद्रगाथाःशंसतींद्रगाथाभिर्वैदेवाअसुरानभिगायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाइंद्रगाथाभिरेवाप्रियंभ्रात्
व्यमभिगायाथैनमतियंतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ ३२ ॥ ऐतशप्रलापंशंसत्यैतशोहवैमुनिरग्नेरायुर्ददर्शयज्ञ
स्यायातयाममितिहैकआहुःसोब्रवीत्पुत्रान्पुत्रकाअग्नेरायुरदर्शंतदभिलपिष्यामियत्किंचवदामितन्मेमापरिगातेतिस
प्रत्यपद्यतैताअश्वाआप्लवंतेप्रतीपंप्रातिसत्वनमितितस्याभ्यग्निरैतशायनएत्याकालेभिहायमुखमप्यगृह्णादद्दपन्नःपिते

तितंहोवाचापेह्यलसोभूर्योमेवाचमवधीःशतायुंगामकरिष्यंसहस्रायुंपुरुषंपापिष्ठांतेप्रजांकरोमियोमेत्थमसक्थाइतित
स्मादाहुरभ्यग्नयऐतशायनाऔर्वाणांपापिष्ठाइतितंहैकेभूयांसंशंसंतिसननिषेधेद्यावत्कामंशंसेत्येवब्रूयादायुर्वाऐतशप्र
लापआयुरेवतद्यजमानस्यप्रतारयतियएवंवेदयदेवैतशप्रलापा३ः ॥ छंदसांहैषरसोयदेतशप्रलापश्छंदस्स्वेवतद्रसं
दधातिसरसैर्हास्यच्छंदोभिरिष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयएवंवेदयद्वेवैतशप्रलापा३ः ॥ अयातयामावाअक्षिति
रैतशप्रलापोयातयामामेयज्ञेसदक्षितिर्मेयज्ञेसदितितंवाएतमैतशप्रलापंशंसतिपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेन
प्रणौतियथानिविदःप्रवह्लिकाःशंसतिप्रवह्लिकाभिर्वैदेवाअसुरान्प्रवह्ल्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रवह्लिकाभिरे
वाप्रियंभ्रातृव्यंप्रवह्ल्याथैनमतियंतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवाऽजिज्ञासेन्याःशंसत्याजिज्ञासेन्याभिर्वैदेवाअ
सुरानाज्ञायाऽथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यज मानाआजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यमाज्ञायाथैनमतियंतिताअर्धर्चशःशंस
तिप्रतिष्ठायाएवंप्रतिराधंशंसतिप्रतिराधेनवैदेवाऽअसुरान्प्रतिराध्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रतिराधेनैवाप्रि
यंभ्रातृव्यंप्रतिराध्याथैनमतियंत्यतिवादंशंसत्यतिवादेनवैदेवाअसुरानत्युद्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाअतिवादे
नैवाप्रियंभ्रातृव्यमत्युद्याथैनमतियंतितमर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ ३३ ॥ देवनीथंशंसत्यादित्याश्चहवाअंगि
रसश्चस्वर्गेलोकेस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोवयमितितेहांगिरसःपूर्वेश्वःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुस्तेऽग्निंप्रजिघ्युरंगिरसांवा

एकोऽग्निःपरेह्यादित्येभ्यःश्वःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूहीतितेहादित्याअग्निमेवदद्दृशुःसद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यदद्दृशुस्ता
नेत्याब्रवींच्छ्वःसुत्यांवःस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूमइतितेहोचुरथवयंतुभ्यंसद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूमस्त्वयैववयंहोत्राःस्व
र्गंलोकमेष्यामइतिसतथेत्युक्त्वाप्रत्युक्तःपुनराजगामतेहोचुःप्रावोचा३ःइति[1] ॥ प्रावोचमितिहोवाचाथोमेप्रतिप्रावो
चन्निति नोहिनप्रत्यज्ञास्था३ःइति ॥ प्रतिवाअज्ञासमितिहोवाचयशसावाएषोभ्यैतियआर्त्विज्येनतंयःप्रतिरुंधेद्यशः
सप्रतिरुंधेत्तस्मान्नप्रत्यरौत्सीतियदित्वस्मादपोज्जिगांसेद्यज्ञेनास्मादपोदियात् ॥ यदित्वयाज्यःस्वयमपोदितंतस्मात्
॥ ३४ ॥ तेहादित्यानंगिरसोयाजयंस्तेभ्योयाजयन्भ्यइमांपृथिवींपूर्णांदक्षिणानामददुस्तानियंप्रतिगृहीतातपत्तान्यवृं
जंन्त्सासिंहीभूत्वाविजृंभंतीजनानचरंत्तस्याःशोचत्याइमेप्रदराःप्रादीर्यंतयेस्याइमेप्रदराःसमेवहैवततःपुरातस्मादा
हुर्ननिवृत्तदक्षिणांप्रतिगृह्णीयान्नेन्माशुचाविद्धाशुचाविद्ध्यादितियदित्वेनांप्रतिगृह्णीयादप्रियायैनांभ्रातृव्यायदद्यात्प
राहैवभवत्यथयोसौतपतींं३ ॥ एषोश्वःश्वेतोरूपंकृत्वाऽश्वाभिधान्यपिहितेनात्मनाप्रतिचक्रमइमंवोनयामइतिसए
षदेवनीथोनूच्यतआदित्याहजरितरंगिरोभ्योदक्षिणामनयन् ॥ तांहजरितर्नप्रत्यायन्निति निहितइमांप्रत्यायंस्तामुह
जरितःप्रत्यायन्नितिप्रतिहितेमुमायंस्तांहजरितर्नप्रत्यगृभ्णन्निति निहितइमांप्रत्यगृभ्णंस्तामुहजरितःप्रत्यगृभ्णन्नितिप्र

१ 'इतिप्रोवाचमिति' अत्रावसानंनभाष्यकाराभिमतं ।

तिहितेमुमगृभ्णंन्महानेतसंनविचेतनानींत्येषहवाअह्वांविचेतयितांजज्ञानेतसन्नपुरोगवासइतिंदक्षिणावैयज्ञानांपुरोग
वीयथाहवाइदमनोपुरोगवंरिष्यंत्येवंहैवयज्ञोदक्षिणोरिष्यतिंतस्मादाहुर्दांतव्यैवयज्ञेदक्षिणाभवंत्यप्यल्पिकाप्युतश्वेत
आशुपत्वा ॥ उतोपद्याभिर्जविष्ठः ॥ उतेमाशुमानंपिपर्ति ॥ आदित्यारुद्रावसवस्त्वेळते ॥ इदंराधःप्रतिगृभ्णीह्यं
गिरइतिंप्रतिग्रहमेवतद्राधसऐच्छंन्निदंराधोबृहत्पृथु ॥ देवाददत्वावरं ॥ तद्वोअस्तुसुचेतनं ॥ युष्मेअस्तुदिवेदिवे ॥
प्रत्येवगृभायतेतिंप्रत्येवैनमेतदजग्रभैषैंतंवाएतंदेवनीथंशंसतिंपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौतियथानिवि
दः ॥ ३५ ॥ भूतेच्छदःशंसतिंभूतेच्छद्भिर्वैदेवाअसुरानुपासचंतोंतेवयुद्धेनोतेवमाययातेषांवैदेवाअसुराणांभूतेच्छ
द्भिरेवभूतंछादयित्वांथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानांभूतेच्छद्भिरेवाप्रियस्यभ्रातृव्यस्यंभूतंछादयित्वाथैनमतियंतिता
अर्धर्चश ःशंसतिप्रतिष्ठायाएवांऽहनस्याःशंसंत्याहनस्याद्वैरेतःसिच्यतेंरेतसःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंतादश
शंसतिंदशाक्षराविराळंन्नंविराळन्नाद्रेतःसिच्यतेंरेतस ःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंतान्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोन्नाद्रे
तःसिच्यतेंरेतसःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंदधिक्राव्णोअकारिषमितिदाधिक्रींशंसतिंदेवपवित्रंवैदधिक्रांइदं
वाइदंव्याहनस्यांवाचमवादींत्तद्देवपवित्रेणवाचंपुनीतेंसानुष्टुब्भवतिंवाग्वाअनुष्टुंप्तत्स्वेनच्छंदसावाचंपुनीतेंसुतासोम
धुमत्तमाइतिंपावमानीःशंसतिंदेवपवित्रंवैपावमान्यंइदंवाइदंव्याहनस्यांवाचमवादींत्तद्देवपवित्रेणैववाचंपुनीतेंताअ

नुष्टुभो भवंतिवाग्वा अनुष्टुप्तत्स्वेनैवच्छंदसावाचंपुनीतेऽवद्रप्सोअंशुमतीमतिष्ठदित्यैंद्राबार्हस्पत्यंतृचंशंसतिविशोअदे
वीरभ्याचरंतीर्बृहस्पतिनायुजेंद्रःससाहइत्यसुरविशंहवैदेवानभ्युदाचार्यआसीत्सइंद्रोबृहस्पतिनैवयुजाऽसुर्यंवर्णमभि
दासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमानाइंद्राबृहस्पतिभ्यामेवयुजाऽसुर्यंवर्णमभिदासंतमपघ्नतेतदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा ३ न् ॥ नसं
शंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठम
हरसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसतीँ३ ॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरू
पंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसतीँ३ ॥ एतानिवाअत्रोक्थानिनाभानेदिष्ठोवालखिल्यावृषाकपिरेवयामरुत्सयत्संशंसेद
पैवसएतेषुकामंराध्नुयादैंद्रोवृषाकपिःसर्वाणिच्छंदांस्यैतशप्रलापस्तत्रसकाममुपाप्नोत्यैंद्रेजागतेऽथेदमैंद्राबार्हस्पत्यंसूक्तं
मैंद्राबार्हस्पत्यापरिधानीयातस्मान्नसंशंसेन्नसंशंसेत् ॥ ३६ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

॥ इतिषष्ठपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथसप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ अथातःपशोर्विभक्तिस्तस्यविभागंवक्ष्यामोहनूसजिह्वेप्रस्तोतुःश्येनंवक्षऽउद्गातुः
कंठःकाकुद्रःप्रतिहर्तुर्दक्षिणाश्रोणिर्होतुःसव्याब्रह्मणोदक्षिणंसक्थिमैत्रावरुणस्यसव्यंब्राह्मणाच्छंसिनोदक्षिणंपार्श्वंसांस
मध्वर्योःसव्यमुपगातृणांसव्योंसःपतिप्रस्थातुर्दक्षिणंदोर्नेष्टुःसव्यंपोतुर्दक्षिणऊरुरच्छावाकस्यसव्यआग्नीध्रस्यदक्षिणो
बाहुरात्रेयस्यसव्यःसदस्यस्यसदंचानूकंचगृहपतेर्दक्षिणौपादौगृहपतेर्व्रतप्रदस्यसव्यौपादौगृहपतेर्भार्यायैव्रतप्रदस्यौष्ठ
एनयोःसाधारणोभवतितंगृहपतिरेवप्रशिंष्याज्जाघनींपत्नीभ्योहरंतितांब्राह्मणायदद्युःस्कंध्याश्चमणिकास्तिस्रश्चकीक
साग्रावस्तुतस्तिस्रश्चैवकीकसाअर्धंचवैकर्तस्योन्नेतुरर्धंचैववैकर्तस्यंक्लोमाचशमितुस्तद्ब्राह्मणायदद्याद्यद्यब्राह्मणःस्याच्छि
रःसुब्रह्मण्यायैयःश्वःसुत्यांप्राहतस्याजिनमिळासर्वेषांहोतुर्वाताावाएताःषट्त्रिंशतमेकपदायज्ञंवहंतिषट्त्रिंशदक्षरावैबृह
तीबार्हताःस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठंतोयंतिसएषःस्वर्ग्यः
पशुर्यएनमेवंविभजंत्यथयेतोन्यथातद्यथासेलगावा[1]पापकृतोवापशुंविमथ्नीरंस्तादृक्तत्तांवाएतांपशोर्विभक्तिंश्रौतऋषिर्दे
वभागोविदांचकारतामुहाप्रोच्यैवास्माल्लोकादुच्चक्रामतामुहगिरिजायबाभ्रव्यायामनुष्यःप्रोवाचततोहैनामेतदर्वा
ङ्मनुष्याऽअधीयतेधीयते ॥ १ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

---

[1] 'सेलगावा' इतिभाष्ये । इलाशब्देनान्नं सेलमत्रबहुलोदेशस्तंगच्छतीतिसेलगाइतितत्रार्थः ।

तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेम्रियेतंकथमस्ययज्ञःस्यादितिनैनंयाजयेदित्याहुरनभिप्राप्तोहियज्ञंभवतीतितदाहुर्यं
आहिताग्निरधिश्रितेग्निहोत्रेसान्नाय्येवाहविःषुवाम्रियेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यन्नैवैनान्यनुपर्यादध्याद्यथासर्वाणिसंद
ह्येरन्त्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निरासन्नेषुहविःषुम्रियेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितियाभ्यएवतानिदेवताभ्योहवीं
षिगृहीतानिभवंतिताभ्यःस्वाहेत्येवैनान्याहवनीयेसर्वहुंतिजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निःप्रवसन्म्रियेतं
कथमस्याग्निहोत्रंस्यादित्यभिवान्यवत्सायाःपयसाजुहुयादन्यदिवैतत्पयोयदभिवान्यवत्सायाअन्यदिवैतदग्निहोत्रंय
त्प्रेतस्यापिवायतएवंकुतश्चपयसाजुहुयुरथाप्याहुरेवमेवैनानजस्रानजुह्वतइंधीरन्नाशरीराणामाहर्तोरितियदिशरीराणि
नविद्येरन्पर्णशरःषष्टिस्त्रीणिचशतान्याहृत्यतेषांपुरुषरूपकमिवकृत्वातस्मिंस्तामावृतंकुर्युरथैनाञ्छरीरैराहृतैःसंस्पर्शयो
द्वासयेयुरध्यर्धशतंकार्येसक्थिनीद्विपंचाशेचविंशेचोरूद्विपंचविंशेशेषंतुशिरस्युपरिदध्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ २ ॥
तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषानिषीदसिततोनोअभ
यंकृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्रायकृण्व
तीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य
स्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांह्वाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवाश्यतेतामन्नम

प्यादयंच्छोत्यैशांतिर्वाऽअग्नैसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टांदुह्यमाना स्पंदेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ पयो गृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयांद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्याद थान्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयादात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥३॥ तदाहुर्यस्यसायंदुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वा पहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंप्रातर्दुग्धंद्वैधंकृत्वांतस्यान्यतरांभक्तिमातच्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यप्रा तर्दुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिंरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवापुरोळाशंतस्यस्थाने निरुप्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चि त्तिंस्तदाहुर्यस्यसर्वमेवंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिंरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवेतिसमानंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्य स्यसर्वाण्येवहवींषिंदुष्येयुर्वापहरेयुर्वांकातत्रप्रायश्चित्तिंरित्याज्यस्यैनानियथादेवतंपरिकल्प्यंतयाज्यहविषेष्ट्यायजेतां तोन्यामिष्टिमनुल्बणांतन्वीतंयज्ञोयज्ञस्यप्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥ तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंममेध्यमापद्येतंकातत्रप्रा यश्चित्तिरितिंसर्वमेवैनत्स्रुच्यभिपर्यासिच्यंप्राङुदेत्याहवनीयेंहैतांसमिधमभ्यादधांत्यथोत्तरतआहवनीयस्योष्णंभस्म निरूह्यजुहुयांन्मनसावाप्राजापत्ययावर्चांतद्धुतंचाहुतंचंसयद्येकस्मिन्नुन्नीतंयदिद्वयोरेषएवकल्पंस्तच्चेव्द्यपनयितुंशक्नुयां न्निषिच्यैतद्दुष्टमदुष्टमभिपर्यासिच्यंतस्ययथोन्नीतीस्यात्तथाजुहुयांत्सातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितं

स्कंदतिवाविष्यंदतेवांकातत्रप्रायश्चित्तिरितितदद्भिरुपनिनयेच्छांत्यैशांतिर्वाआपोऽथैनद्दक्षिणेनपाणिनाभिमृश्यजप
तिदिवंतृतीयंदेवान्यज्ञोगात्ततोमाद्रविणमाष्टांतरिक्षंतृतीयंपितॄन्यज्ञोगात्ततोमाद्रविणमाष्टपृथिवींतृतीयंमनुष्यान्य
ज्ञोगात्ततोमाद्रविणमाष्टंययोरोजसास्कभितारजांसीतिवैष्णुवारुणीमृचंजपतिविष्णुर्वैयज्ञस्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंत
योरुभयोरेवशांत्यैसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंप्राङुदायन्स्खलतेवापिवाभ्रंशतेकातत्रप्रायश्चित्तिरि
तिसयद्युपनिवर्तयेत्स्वर्गाल्लोकाद्यजमानमावर्तयेदत्रैवास्माउपविष्टायैतमग्निहोत्रपरीशेषमाहरेयुस्तस्ययथोन्नीतीस्यात्त
थाजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुरथयदिस्रुग्भिद्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यन्यांस्रुचमाहृत्यजुहुयादथैनांस्रुचंभिन्नांमा
हवनीयेस्यादध्यात्प्राग्दंडांप्रत्यक्पुष्करांसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याहवनीयेहाग्निर्विद्येताथगार्हपत्यउपशाम्येत्कात
त्रप्रायश्चित्तिरितिसयदिप्रांचमुद्धरेत्प्रायतनाच्च्यवेतयत्प्रत्यंचमसुरवद्यज्ञंतन्वीतयन्मंथेद्भ्रातृव्यंयजमानस्यजनयेद्यद
नुगमयेत्प्राणोयजमानंजह्यात्सर्वमेवैनंसहभस्मानंसमोप्यगार्हपत्यायतनेनिधायाऽथप्रांचमाहवनीयमुद्धरेत्सातत्रप्राय
श्चित्तिः ॥ ५ ॥ तदाहुर्यस्याग्नावग्निमुद्धरेयुःकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसयद्यनुपश्येदुदूह्यपूर्वमपरंनिदध्यादयद्यनानुपश्ये
त्सोग्नयेग्निवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्निनाग्निःसमिध्यतेत्वंह्यग्नेअग्निनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहु
यादग्नयेग्निवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यगार्हपत्याहवनीयौमिथःसंसृज्येयातांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नये

वीतयेऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्नआयाहिवीतयेयोअग्निंदेववीतयइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयाद
ग्नयेवीतयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यसर्वएवाग्नयोमिथःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेविविचयेऽ
ष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येस्वर्णवस्तोरुषसामरोचित्वामग्नेमानुषीरीळतेविशइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहु
याद्ग्नयेविविचयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयोन्यैरग्निभिःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेक्षामव
तेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअक्रंददग्निःस्तनयन्निवद्यौरधायथानःपितरःपरासइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयाद्ग्नयेक्षामवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥६॥ तदाहुर्यस्याग्नयोग्राम्येणाग्निनासंदह्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरिति
सोग्नयेसंवर्गायाष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येकुवित्सुनोगविष्टयेमानोअस्मिन्महाधनेइत्याहुतिंवाहव
नीयेजुहुयाद्ग्नयेसंवर्गायस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयोदिव्येनाग्निनासंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसो
ग्नयेप्सुमतेऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअप्स्वग्नेसधिष्टवंमयोदधेमेधिरःपूतदक्षइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयाद्ग्नयेप्सुमतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयःशवाग्निनासंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेशुचये
ऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्निःशुचिव्रततमउदग्नेशुचयस्तवेत्याहुतिंवाहनीयेजुहुयाद्ग्नयेशुचये
स्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयआरण्येनाग्निनासंदह्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसमेवारोपयेदरणीवोल्मुकं

वामोक्षयैद्यद्याहवनीयाद्यदिगार्हपत्याद्यदिनशक्नुयात्सोग्नयेसंवर्गायाष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्योकेयाज्यानुवाक्ये
आहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेसंवर्गायस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ७ ॥ तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेश्रुकुर्वीतकातत्र
प्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेव्रतभृतेऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येत्वमग्नेव्रतभृच्छुचिर्व्रतानिविभ्रद्व्रतपाअ
दब्धंइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेव्रतभृतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेव्रत्यमापद्येतकात
त्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेव्रतपतयेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येत्वमग्नेव्रतपाअसियद्वोवयंप्रमिनामव्रता
नीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेव्रतपतयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निरमावास्यांपौर्णमासींवातीया
त्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेपथिकृतेऽष्टाकपालंपुरो ळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवेत्थाहिवेधोअध्वनआदेवानाम
पिपंथामगन्मेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपथिकृतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यसर्वएवाग्नयउपशाम्येरन्का
तत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेतपस्वतेजनद्वतेपावकवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येआयाहितपसाजने
ष्वानोयाहितपसाजनेष्वित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेतपस्वतेजनद्वतेपावकतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥
तदाहुर्यआहिताग्निराग्रयणेनानिष्ट्वानवान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेवैश्वानरायद्वादशकपालंपुरोळाशं
निर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येवैश्वानरोअजीजनत्पृष्टोदिविपृष्टोअग्निःपृथिव्यामित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेवैश्वान

रायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिकपालंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोऽश्विभ्यांद्विकपालंपुरोळा
शंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअश्विनावर्तिरस्मदागोमतानासत्यारथेनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादश्विभ्यांस्वाहेतिंसात
त्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिपवित्रंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोऽग्नयेपवित्रवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य
याज्यानुवाक्येपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपवित्रवतेस्वाहेति
सातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिहिरण्यंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोऽग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनि
र्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येहिरण्यकेशोरजसोविसारेआतेसुपर्णाअमिनंतँएवैरित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेहिरण्यवते
स्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिप्रातरस्नातोऽग्निहोत्रंजुहुयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोऽग्नयेवरुणायाष्टा
पालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्त्सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्न
येवरुणायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिसूतकान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोऽग्नयेतंतुमते
ष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विह्यक्षानहोनह्यतनोतसोम्याइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयादग्नयेतंतुमतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्जीवेमृतशब्दंश्रुत्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोऽग्नयेसु
रभिमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्निर्होतान्यसीदद्यजीयान्त्स्माद्वीमकर्देववीतिंनोअद्येत्याहुतिंवा

हवनीयेजुहुयादग्नयेसुरभिमतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वायमौजनयेत्कातत्रप्रायश्चि
त्तिरितिसोग्नयेमरुत्वतेत्रयोदशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येमरुतोयस्यहिक्षयेऽराइवेदचरमाअहेवेत्याहु
तिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेमरुत्वतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुरपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरे३त्॥ नाहरे३त्इति ॥ आ
हरेदित्याहुर्यदिनाहरेदनद्धापुरुषःकोनद्धापुरुषइतिनदेवान्नपितॄन्नमनुष्याइतितस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेत्तदेषा
भियज्ञगाथागीयते॥ यजेत्सौत्रामण्यामपत्नीकोप्यसोमपः॥ मातापितृभ्यामनृणार्थोंयजेतिवचनाच्छ्रुतिरितितस्मात्सौ
म्यंयाजयेत् ॥ ९ ॥ तदाहुर्वाचापत्नीकोग्निहोत्रंकथमेवजुहोतिंनिविष्टेमृतापत्नीनष्टावाग्निहोत्रेकथमग्निहोत्रंजुहोति
पुत्रान्पौत्रान्नप्तॄनित्याहुरस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चास्मिंल्लोकेयंस्वर्गोस्वर्गेणंस्वर्गंलोकमारुरोहेत्यमुष्यैवलोकस्यसंततिंधारय
तियस्यैषांपत्नीनैच्छेत्तस्मादपत्नीकस्याधानंकुर्वीत्यपत्नीकोग्निहोत्रंकथमग्निहोत्रंजुहोतिश्रद्धापत्नीसत्यंयजमानःश्रद्धास
त्यंतदित्युत्तमंमिथुनंश्रद्धयासत्येनमिथुनेनंस्वर्गाँल्लोकान्जयतीति ॥ १० ॥ तदाहुर्यद्दर्शपूर्णमासयोरुपवसतिंनह्यवा
अव्रतस्यदेवाहविरश्नंतितस्मादुपवसंत्युतमेदेवाहविरश्नीयुरितिपूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदितिपैंग्यमुत्तरामितिकौषीतकं
यापूर्वापौर्णमासीसानुमतिर्योत्तरासाराकायापूर्वामावास्यासासिनीवालीयोत्तरासाकुहूर्यापयस्तमियादभ्युदियादिति

१ 'नमनुष्यानिति' इतिभाष्ये । मनुष्यान्अतिथीनपीतितदर्थः ।

सातिथिः पूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदनिर्ज्ञाय पुरस्तादमावास्यायां चंद्रमसं यदुपैति यद्यजते तेन सोमं क्रीणंति तेनोत्तरामुत्तरार
मुपवसेदुत्तराणि ह वै सोमो यजते सोममनु दैवतमेतद्वै देवसोमं यच्चंद्रमास्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥ ११ ॥ तदाहुर्यस्याग्निम
नुद्धृतमादित्योऽभ्युदियाद्वाऽभ्यस्तमियाद्वाऽप्रणीतो वा प्राग्घोमादुपशाम्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति हिरण्यं पुरस्कृत्य सायमु
द्धरेज्ज्योतिर्वै शुक्रं हिरण्यं ज्योतिः शुक्रमसौ तदेव तज्ज्योतिः शुक्रं पश्यन्नुद्धरति रजतमंतर्धाय प्रातरुद्धरेदेतद्रात्रिरूपं पुरासं
भेदाच्छायानामाहवनीयमुद्धरेन्मृत्युर्वै तमश्छाया तेनैव तज्ज्योतिषा मृत्युं तमश्छायां तरति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य
स्य गार्हपत्याहवनीयावंतरेणाऽनो वा रथो वा श्वा वा प्रतिपद्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति नैनन्मनसि कुर्यादित्याहुरात्मन्यस्य
हिता भवंतीति तच्चेन्मनसि कुर्वीत गार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारां हरेत्तंतुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहीत्याहवनीयात्सा तत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुः कथमग्नीनन्वादधानोऽन्वाहार्यपचनमाहारये३त् ॥ नाहारये३त्इति ॥ आहारयेदित्याहुः प्राणा
न्वा एषोऽभ्यात्मन्धत्ते योऽग्नीनाधत्ते तेषामेषोऽन्नादतमो भवति यदन्वाहार्यपचनं तस्मिन्नेतामाहुतिं जुहोत्यग्नयेऽन्नादायान्नप
तये स्वाहेत्यन्नादो हान्नपतिर्भवत्यश्नुते प्रजयान्नाद्यं य एवं वेदांतरेण गार्हपत्याहवनीयौ होष्यन्त्संचरेत्तेन ह वा एनं संचरमा
णमग्नयो विदुरयमस्मासु होष्यतीत्येतेन ह वा अस्य संचरमाणस्य गार्हपत्याहवनीयौ पाप्मानमपहतः सोऽपहतपाप्मोर्ध्वः स्व
र्गं लोकमेतीति वै ब्राह्मणमुदाहरंति तदाहुः कथमग्नीन्प्रवत्स्यन्नुपतिष्ठेत प्रोष्य वा प्रत्येत्याहरहर्वेति तूष्णीमित्याहुस्तूष्णीं वै श्रे

यसआकांक्षंतेऽथाप्याहुरहरहर्वाएतेयजमानस्याश्रद्धयोद्वासनात्प्रप्लावनाद्बिभ्यतितानुपतिष्ठेतैवांऽभयंवोभयंमेस्त्विव
त्यभयंहैवास्मैभवत्यभयंहैवास्मैभवति ॥ १२ ॥ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसतस्यहशतंजायाबभूवुस्तासुपुत्रंनलेभेतस्यहपर्वतनारदौगृहऊषतुःसहनारदं
पप्रच्छ यन्विमंपुत्रमिच्छंतियेविजानंतियेचन ॥ किंस्वित्पुत्रेणविंदतेतन्मआचक्ष्वनारदेतिसएकयापृष्टोदशभिःप्रत्यु
वाच ॥ ऋणमस्मिन्संनयत्यमृतत्वंचगच्छति ॥ पितापुत्रस्यजातस्यपश्येच्चेज्जीवतोमुखं ॥ यावंतःपृथिव्यांभोगायाव
वंतोजातवेदसि ॥ यावंतोअप्सुप्राणिनांभूयान्पुत्रेपितुस्ततः ॥ शश्वत्पुत्रेणपितरोऽत्यायन्बहुलंतमः ॥ आत्माहिज
ज्ञआत्मनःसइरावत्यतितारिणी ॥ किंनुमलंकिमजिनंकिमुश्मश्रूणिकिंतपः ॥ पुत्रंब्रह्माणइच्छध्वंसवैलोकोवदावदः॥
अन्नंहप्राणःशरणंहवासोरूपंहिरण्यंपशवोविवाहाः ॥ सखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन् ॥ पति
र्जायांप्रविशतिगर्भोभूत्वासमातरं ॥ तस्यांपुनर्नवोभूत्वादशमेमासिजायते ॥ तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपु
नः ॥ आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते ॥ देवाश्चैतामृषयश्चतेजःसमभरन्महत् ॥ देवामनुष्यानब्रुवन्नेषावोजन
नीपुनः ॥ नापुत्रस्यलोकोस्तीतितत्सर्वेपशवोविदुः ॥ तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहति ॥ एषपंथाउरुगायःसुशेवो

यंपुत्रिणआक्रमंतेविशोकाः ॥ तंपश्यंतिपशवोवयांसिचंतस्मात्तेमात्रापिमिथुनीभवंतीतिहस्माआख्यात॥ ॥ १३ ॥
अथैनमुवाचवरुणंराजानमुपधावपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतिसवरुणंराजानमुपससारपुत्रोमेजायतांतेनत्वा
यजाइतितथेतितस्यहपुत्रोजज्ञेरोहितोनामतंहोवाचाऽजनिवैतेपुत्रोयजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशुर्निर्दशोभवत्य
थसमेध्योभवतिनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेतिसहनिर्दशआसतंहोवाचनिर्दशोन्वभूद्यजस्वमानेनेतिसहोवाचय
दावैपशोर्दंताजायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यजायंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताजज्ञिरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअ
स्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशोर्दंताःपद्यंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपद्यंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यह
दंताःपेदिरेतंहोवाचापत्सतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशोर्दंताःपुनर्जायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्य
पुनर्जायंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताःपुनर्जज्ञिरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअस्यपुनर्दंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचयदा
वैक्षत्रियःसान्नाहुकोभवत्यथसमेध्योभवतिसन्नाहंनुप्राप्नोत्वथत्वायजाइतितथेतिसहसन्नाहंप्रापत्तंहोवाचसन्नाहंनुप्रा
प्नोद्यजस्वमानेनेतिसतथेत्युक्त्वापुत्रमामंत्रयामासततायंवैमह्यंत्वामददाद्धंतत्वयाहमिमंयजाइतिसहनेत्युक्त्वाधनुरा
दायारण्यमपातस्थौसंवत्सरमरण्येचचार ॥ १४ ॥ अथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राहतस्यहोदरंजज्ञेतदुहरोहितःशुश्रावसो

१ 'तीतिहास्मा' इतिभाष्यपाठः । २ 'रण्यमुपातस्थौ' इतिभाष्यपाठः ।

रण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रः पुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ नानाश्रांतायश्रीरस्तीतिरोहितशुश्रुम ॥ पापोनृषद्वरोजनइंद्रइच्चर
तःसखाचरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ द्वितीयंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रःपुरुषरूपे
णपर्येत्योवाच ॥ पुष्पिण्यौचरतोजंघेभूष्णुरात्माफलग्रहिः ॥ शेरेस्यसर्वेपाप्मानःश्रमेणप्रपथेहतांश्चरैवेतिचरैवेतिवैमा
ब्राह्मणोवोचदितिह ॥ तृतीयंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ आस्तेभगआ
सीनस्योर्ध्वस्तिष्ठतितिष्ठतः ॥ शेतेनिपद्यमानस्यंचरातिचरतोभगश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ चतुर्थंसंव
त्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्ति
ष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरंश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ पंचमंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेया
यंतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ चरन्वैमधुविंदतिचरन्स्वादुमुदुंबरं ॥ सूर्यस्यपश्यश्रेमाणंयोनतंद्रयतेचरंश्चरैवेति
चरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ षष्ठंसंवत्सरमरण्येचचारसोजीगर्तंसौयवसिमृषिमशनयापरीतमरण्यउपेयायतस्य
हत्रयःपुत्राआसुःशुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइतितंहोवाचऋषेहंतेशतंददाम्यहमेषामेकेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिस
ज्येष्ठंपुत्रंनिगृह्णानउवाचनन्विममितिनोएवेममितिकनिष्ठंमातातौहमध्यमेसंपादयांचक्रतुःशुनःशेपेतस्यहशतंदत्त्वास
तमादायसोरण्याद्ग्राममेयायसपितरमेत्योवाचततहंताहमनेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिसवरुणंराजानमुपससारनेनत्वाय

जाइतितथेतिंभूयान्वैब्राह्मणःक्षत्रियादितिवरुणउवाचंतस्माएतंराजसूयंयज्ञक्रतुंप्रोवाचंतमेतमभिषेचनीयेपुरुषंपशु
मालेभे॥१५॥तस्यहविश्वामित्रोहोतासीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठोब्रह्मायास्यउद्गातातस्माउपाकृतायंनियोक्तारंनविविदुः
सहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंनियोक्ष्यामीतितस्माअपरंशतंददुस्तंसनिनियोजंतस्माउपाकृताय
नियुक्तायाप्रीतायपर्यग्निकृतायंविशसितारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंविशसिष्या
मीतितस्माअपरंशतंददुःसोसिंनिःशानएयायाऽथहशुनःशेपईक्षांचक्रेमानुषमिववैमाविशसिष्यंतिहंताहंदेवताउपधा
वामीतिसप्रजापतिमेवप्रथमंदेवतानामुपससारकस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्येतयर्चातंप्रजापतिरुवाचाग्निर्वैदेवानांने
दिष्ठस्तमेवोपधावेतिसोग्निमुपससाराग्नेर्वयंप्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चातमग्निरुवाचंसवितावैप्रसवानामीशेतमेवोपधा
वेतिससवितारमुपससाराभित्वादेवसवितरित्येतेनतृचेनतंसवितोवाचंवरुणायवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिसवरु
णंराजानमुपससारातउत्तराभिरेकत्रिंशतातंवरुणउवाचाग्निर्वैदेवानांमुखंसुहृदयतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसो
ग्निंतुष्टावातउत्तराभिर्द्वाविंशत्यातमग्निरुवाचंविश्वान्नुदेवान्स्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसविश्वान्देवांस्तुष्टावनमोमहद्भ्यो
नमोअर्भकेभ्यइत्येतयर्चातंविश्वेदेवाऊचुरिंद्रोवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्र
क्ष्यामइतिसइंद्रंतुष्टावयच्चिद्धिसत्यसोमपाइतिचैतेनसूक्तेनोत्तरस्यचपंचदशभिस्तस्माइंद्रःस्तूयमानःप्रीतोमनसाहिर

ण्यरथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्वदिंद्रइतितंमिंद्रउवाचाश्विनौनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसोश्विनौतुष्टावातउत्तरेणतृ
चेनतमश्विनाऊचतुरुषसंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसउषसंतुष्टावातउत्तरेणतृचेनतस्यहस्मर्च्यृच्युक्तायांविपाशोमुमुचे
कनीयऐक्ष्वाकस्योदरंभवत्युत्तमस्यामेवर्च्युक्तायांविपाशोमुमुचेऽगदऐक्ष्वाकआस ॥१६॥ तमृत्विजऊचुस्त्वमेवनोस्या
ह्नःसंस्थामधिगच्छेत्यथहैतंशुनःशेपोंजःसवंददर्शतमेताभिश्चतसृभिरभिसुषावयच्चिद्धित्वंगृहेगृहइत्यथैनंद्रोणकलश
मभ्यवनिनायोंच्छिष्टंचम्वोर्भरेत्येतयर्चाथहास्मिन्नन्वारब्धेपूर्वाभिश्चतसृभिःसस्वाहाकाराभिर्जुवहांचकाराथैनमवभृ
थमभ्यवनिनायत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येताभ्यामथैनमतऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकारशुनश्चिच्छेपंनिदि
तंसहस्रादित्यथहशुनःशेपोविश्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिनेतिहोवाचविश्वा
मित्रोदेवावाइमंमह्यमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआसतस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिस्त्वंवे
हिविह्वयावहाइतिसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिरांगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतःकविः ॥ ऋषेपैतामहात्तंतोमापगाःपुन
रेहिमामितिसहोवाचशुनःशेपोऽदर्शुस्त्वाशासहस्तंनयच्छूद्रेष्वलप्सत ॥ गवांत्रीणिशतानित्वमवृणीथामदंगिरइतिस
होवाचाजीगर्तःसौयवसिस्तद्वैमातातततपतिपापंकर्ममयाकृतं ॥ तदहंनिह्नुवेतुभ्यंप्रतियंतुशतागवामितिसहोवाचशुनः
शेपोयःसकृत्पापकंकुर्यात्कुर्यादेनत्ततोपरं ॥ नापागाःशौद्रान्यायादसंधेयंत्वयाकृतमित्यसंधेयमितिहविश्वामित्रउपप

पार्दसहोवाचविश्वामित्रोंभीमएवसौयवर्सिः शासेनविशिशासिषुः ॥ अस्थान्मैतस्यपुत्रोभूर्ममैवोपेहिपुत्रतामितिसहोवा
चशुनःशेपःसवैयथानोज्ञपयाराजपुत्रतथावद ॥ यथैवांगिरसःसन्नुपेयांतवपुत्रतामितिसहोवाचविश्वामित्रोंज्येष्ठोमेत्वं
पुत्राणांस्यास्तवश्रेष्ठाप्रजास्यात् ॥ उपेयादैवंमेदायँतेनवैत्वोपमंत्रयइतिसहोवाचशुनःशेपःसंज्ञानानेषुवैब्रूयात्सौहार्द्या
यमेश्रियै ॥ यथाहंभरतऋषभोपेयांतवपुत्रतामित्यथहविश्वामित्रःपुत्रानामंत्रयामासमधुच्छंदाःशृणोतनऋषभोरेणुरष्ट
कः ॥ येकेचभ्रातरस्थनास्मैज्यैष्ठ्यायकल्पध्वमिति ॥१७॥ तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्रा आसुःपंचाशदेवज्यायांसोमधु
च्छंदसःपंचाशत्कनीयांसस्तद्येज्यायांसोनतेकुशलंमेनिरेतानन्नुव्याजहारान्तान्वःप्रजाभक्षीष्टेतितएतेंध्राःपुंड्राःशबराः
पुलिंदामूतिबाइत्युदंत्याबहवोभवंतिवैश्वामित्रादस्यूनांभूयिष्ठाःसहोवाचमधुच्छंदाःपंचाशतासार्धंयन्नःपितासंजा
नीतेतस्मिंस्तिष्ठामहेवयं ॥ पुरस्त्वासर्वेकुर्महेत्वामन्वंचोवयंस्मसीत्यथहविश्वामित्रःप्रतीतःपुत्रांस्तुष्टावतेवैपुत्राःपशुमं
तोवीरवंतोभविष्यथ ॥ येमानंमेनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमा ॥ पुरएत्रावीरवंतोदेवरातेनगाथिनाः ॥ सर्वेराध्यास्थपुत्राए
षवःसद्विवाचनं ॥ एषवःकुशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित ॥ युष्मांश्चदायंमउपेताविद्यांयामुचविद्मसि ॥ तेसम्यंचोवैश्वा
मित्राःसर्वेसाकंसरातयः ॥ देवरातायतस्थिरेधृत्यैश्रैष्ठ्यायगाथिनाः ॥ अधीयतदेवरातोरिक्थयोरुभयोर्ऋषिः ॥ जह्
नांचाधिपत्यैदैवेवेदेचगाथिनां ॥ तदेतत्परऋक्शतगाथंशौनःशेपमाख्यानंतद्धोताराज्ञेभिषिक्तायाचष्टेहिरण्यकशिपा

वासीनआचष्टेहिरण्यकशिपावासीनः प्रतिगृणातिंयशोवैहिरण्यंयशसैवैनंतत्समर्धयत्योमित्यृचः प्रतिगरंएवंतथेतिगा
थायाओमितिवैदैवंतथेतिमानुषंदैवेनचैवैनंतन्मानुषेणचंपापादेनसः प्रमुंचतितस्माद्योराजाविजितीस्यादप्ययजमान
आख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानंनहास्मिन्नल्पंचनैनःपरिशिष्यतेसहस्रमाख्यात्रेदद्याच्छतंप्रतिगरित्रेएतेचैवासनें
श्वेतश्चाश्वतरीरथोहोतुःपुत्रकामाहाप्याख्यापयेरंल्लभंतेहपुत्रान्लभंतेहपुत्रान् ॥ १८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्यज्ञमसृजतंयज्ञंसृष्टमनुब्रह्मक्षत्रेअसृज्येतांब्रह्मक्षत्रेअनुद्वय्यःप्रजाअसृज्यंतंहुतादश्चाहुतादश्चंब्रह्मैवानुहुता
दःक्षत्रमन्वहुतादंएतावैप्रजाहुतादोयद्ब्राह्मणांअथैताअहुतादोयद्राजन्योवैश्यःशूद्रंस्ताभ्योयज्ञउदक्रामंत्तंब्रह्मक्षत्रेअ
न्वैतांयान्येवब्रह्मणआयुधानितैर्ब्रह्मान्वैद्यानिक्षत्रस्यतैःक्षत्रंमेतानिवैब्रह्मणआयुधानियद्यज्ञायुधान्यथैतानिक्षत्रस्यायु
धानियदश्वरथःकवचइषुधन्वंतंक्षत्रमनन्वाप्यन्यवर्ततायुधेभ्योहस्मास्यविजमानंःपराङेवैत्यथैनंब्रह्मान्वैत्तमाप्नोत्तमा
प्त्वांपरस्तान्निरुध्यातिष्ठंत्स आप्तःपरस्तान्निरुद्धस्तिष्ठंज्ञात्वांस्वान्यायुधानिब्रह्मोपावर्ततंतस्माद्धाप्येतार्हियज्ञोब्रह्मण्येवब्रा
ह्मणेषुप्रतिष्ठितोऽथैनत्क्षत्रमन्वागच्छत्तदब्रवीदुपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतितत्तथेत्यब्रवीत्तद्वैनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणए
वायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तस्वेतितथेतितत्क्षत्रंनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणंब्रह्मभू
त्वायज्ञमुपावर्ततंतस्माद्धाप्येतर्हिक्षत्रियोयजमानोनिधायैवस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणंब्रह्मभूत्वायज्ञमु

पावर्तते ॥ १९ ॥ अथातोदेवयजनस्यैवयाँञ्चयस्तदाहुर्यद्ब्राह्मणोराजन्योवैश्योदीक्षिष्यमाणःक्षत्रियँदेवयजनंयाचतिकं
क्षत्रियोयाचेदितिदैवंक्षत्रंयाचेदित्याहुरादित्योवैदैवंक्षत्रमादित्यएषांभूतानामधिपतिःसयदहर्दीक्षिष्यमाणोभवतितद
हःपूर्वाह्णएवोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठेतेदंश्रेष्ठंज्योतिषांज्योतिरुत्तमं ॥ देवसवितर्देवयजनंमेदेहिदेवयज्यायाइतिदेवयजनं
याचतिसयत्तत्रयाचितउत्तरांसपैत्योंतथाददामीतिहैवतदाहतस्यहनकाचनरिष्टिर्भवतिदेवेनसवित्राप्रसूतस्योत्तरोत्तरि
णींहश्रियमश्नुतेश्नुतेऽहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यँयएवमुपस्थायँयाचित्वादेवयजनमध्यवसायँदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२०॥
अथातइष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्यसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंजुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीयइष्टापूर्त
स्यापरिज्यान्यैपुनर्नइंद्रोमघवाददातु ॥ ब्रह्मपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्पुनर्नोअग्निर्जा
तवेदाददातु ॥ क्षत्रंपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेतिसैषेष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतीतस्मादेतेहोत
व्ये ॥२१॥ तदुहस्माहसौजातआराह्लिरजीतपुनर्वण्यंवाएतंद्यदेतेऽआहुतीइतियथाहकामयेततथैतेकुर्याद्यइतोनुशासनं
कुर्यादितीमेत्वेवजुहुयाद्ब्रह्मप्रपद्येब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायतुब्रह्मणेस्वाहेतितत्तदितीं२ ॥ ब्रह्मवाएषप्रपद्यतेयोयज्ञंप्रपद्यतेब्र
ह्मवैयज्ञोयज्ञादुहवाएषपुनर्जायतेयोदीक्षतेतंब्रह्मप्रपन्नंक्षत्रंनपरिजिनातिब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायत्वित्याहयथैनंब्रह्मक्षत्रा

१ ' याञ्चस्तदाहुः ' इतिभाष्यपाठः ।

ह्मोपायेंद्रब्रह्मणेस्वाहेतितदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंक्षत्राद्ब्रह्मोपायंत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्क्षत्रंप्रपद्येक्षत्रंमाब्रह्म
णोगोपायतुंक्षत्रायस्वाहेतितत्तदितीं३॥ क्षत्रंवाएषप्रपद्यतेयोराष्ट्रंप्रपद्यतेंक्षत्रंहिराष्ट्रंतंक्षत्रंप्रपन्नंब्रह्मनपरिजिनातिंक्षत्रंमा
ब्रह्मणोगोपायत्वित्याहंयथैनंक्षत्रंब्रह्मणोगोपायेंत्क्षत्रायस्वाहेतिंतदेनत्प्रीणातिंतदेनत्प्रीतंब्रह्मणोगोपायतिंसैषेष्टापूर्तस्यै
वापरिज्यानिंःक्षत्रियस्ययजमानस्यंयदेतेआहुतींतस्मादेतेएवहोतव्ये ॥ २२ ॥ अथैंद्रोवैदेवतयाक्षत्रियोभवतिंत्रैष्टुभ
श्छंदसापंचदशस्तोमेनंसोमोराज्येनराजन्योंबंधुनासहदीक्षमाणएवंब्राह्मणतामभ्युपैतिंयत्कृष्णाजिनमध्यूहतिंयद्दीक्षि
तव्रतंचरतिंयदेनंब्राह्मणाअभिसंगच्छंतेंतस्यहदीक्षमाणस्यैंद्रएवेंद्रियमादत्तेंत्रिष्टुब्वीर्यंपंचदशःस्तोमआयुःसोमोराज्यं
पितरोयशस्कीर्तिंमन्योवाअयमस्मद्भवतिंब्रह्मवाअयंभवतिंब्रह्मवाअयमुपावर्ततइतिवदंतंःसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंहु
त्वांऽहवनीयमुपतिष्ठेतंनेंद्राद्देवतायाएमिंनत्रिष्टुभश्छंदसोंनपंचदशात्स्तोमांन्नसोमाद्राज्ञोनपित्र्याद्बंधोर्मामइंद्रइंद्रिय
मादितंमात्रिष्टुब्वीर्यंमापंचदशस्तोमआयुर्मासोमोराज्यंमापितरोयशस्कीर्तिंसहेंद्रियेणवीर्येणायुषांराज्येनयशसाबंधु
नांग्निंदेवतामुपैमिगायत्रींछंदंस्त्रिवृतंस्तोमंसोमंराजानंब्रह्मप्रपद्येब्राह्मणोभवामीतिंतस्यहनेंद्रइंद्रियमादत्तेनत्रिष्टुब्वीर्यं
नपंचदशःस्तोमआयुर्नसोमोराज्यंनपितरोयशस्कीर्तिंयएवमेतामाहुतिंहुत्वांहवनीयमुपस्थायंदीक्षतेक्षत्रियःसन्
॥२३॥ अथाग्नेयोवैदेवतयांक्षत्रियोदीक्षितोभवतिंगायत्रश्छंदसात्रिवृत्स्तोमेनंब्राह्मणोबंधुनांसहोदवस्यन्नेवक्षत्रियता

मभ्युपैतितस्यहोदवस्यतोऽग्निरेवतेजआदत्तेगायत्रीवीर्यंत्रिवृत्स्तोम आयुर्ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिमन्योवाअयमस्मद्भव
तिक्षत्रंवाअयंभवतिक्षत्रंवाअयमुपावर्ततइतिवदंतःसोनूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टाद्धुत्वाहुतिमाहवनीयमुपतिष्ठेत
नाग्नेर्देवतायाएमिनगायत्र्याश्छंदसोनत्रिवृतःस्तोमान्नब्रह्मणोबंधोर्मामेग्निस्तेजआदितमागायत्रीवीर्यंमात्रिवृत्स्तोम आ
युर्माब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंसहतेजसावीर्येणायुषाब्रह्मणायशसाकीर्त्यैंद्रंदेवतामुपैमित्रिष्टुभंछंदःपंचदशंस्तोमंसोमंरा
जानंक्षत्रंप्रपद्येक्षत्रियोभवामि ॥ देवाःपितरःपितरोदेवायोस्मिससन्यजे ॥ स्वंमइदमिष्टंस्वंपूर्तंस्वंश्रांतंस्वंहुतं ॥ तस्यमे
यमग्निरुपद्रष्टायंवायुरुपश्रोतासावादित्योनुख्यातेदमहंयएवास्मिसोस्मीतितस्यहनाग्निस्तेजआदत्तेनगायत्रीवीर्यंनत्रि
वृत्स्तोम आयुर्नब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंयऽएवमेतामाहुतिंहुत्वाऽऽहवनीयमुपस्थायोदवस्यतिक्षत्रियःसन् ॥२४॥ अथा
तोदीक्षा याआवेदनस्यैवतदाहुर्यद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्यब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिदीक्षामावेदयंतिकथंक्षत्रियस्यावेदयेदितियथैवै
तद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्यब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिदीक्षामावेदयंत्येवमेवैतत्क्षत्रियस्यावेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेतितत्तदितीं३ ॥
निधायवाएषस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तततस्मात्तस्यपुरोहितस्यार्षेयेणदीक्षामावे
दयेयुःपुरोहितस्यार्षेयेणप्रवरंप्रवृणीरन् ॥२५॥ अथातोयजमानभागस्यैवतदाहुःप्राश्नीयात्क्षत्रियोयजमानभागां३ ॥ न
प्राश्नीया३त्इति ॥ यत्प्राश्नीयादहुताद्धुतंप्राश्यपापीयान्त्स्याद्यन्नप्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियाद्यज्ञोवैयजमानभागः

सब्रह्मणेपरिहृत्यः पुरोहितायतनंवाएतत्क्षत्रियस्ययद्ब्रह्माधाँत्मोहवाएषक्षत्रियस्ययत्पुरोहितउपाहपरोक्षेणैवंप्राशितरू
पमाप्नोतिंनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभवतिंयज्ञउहवाएषप्रत्यक्षंयद्ब्रह्माब्रह्मणिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानोयज्ञएवतद्य
ज्ञमप्यत्यर्जतिंयथाप्स्वापोयथाग्नावग्निंतद्वैनातिरिच्यतेतदनंनहिनस्तिंतस्मात्सब्रह्मणेपरिहृत्योग्नौहैकेजुह्वतिंप्रजापतेर्वि
भान्नामलोकस्तस्मिंस्त्वादधामिसहयजमानेनस्वाहेतिंतत्तथानकुर्याद्यजमानोवैयजमानभागोयजमानंहसोग्नौप्रवृणक्तिं
यएनंतत्रब्रूयाद्यजमानमग्नौप्रावार्क्षीःप्रास्याग्निःप्राणान्धक्ष्यतिंमरिष्यतियजमानइतिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तस्याशांनेया
दाशांनेयात् ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विश्वंतरोहसौषद्मनःश्यापर्णान्परिचक्षाणोविश्यापर्णयज्ञमाजह्रेतद्धानुबुध्यश्यापर्णास्तंयज्ञमाजग्मुस्तेहतदंतर्वेद्या
सांचक्रिरेतान्हदृष्ट्वोवाचंपापस्यवाइमेकर्मणःकर्तारआसतेपूतायैवाचोवदितारोयच्छ्यापर्णाइमानुत्थापयतेमेमंतर्वेदि
मासिषतेतितथेतिंतानुत्थापयांचक्रुस्तेहोत्थाप्यमानारुरुविरेयेतेभ्योभूतवीरेभ्योसितमृगाःकश्यपानांसोमपीथमभिजि
ग्युःपारिक्षितस्यजनमेजयस्यविकश्यपेयज्ञेतैस्तेतत्रवीरवंतआसुःकःस्वित्सोस्माकास्तिवीरोयइमंसोमपीथमभिजेष्यतीं
त्ययमहमस्मिवोवीरइतिहोवाचरामोमार्गवेयोरामोहासमार्गवेयोनूचानःश्यापर्णीयस्तेषांहोत्तिष्ठतामुवाचापिनुराजन्नि

१ 'त्सोस्माकमस्ति' इतिभाष्यपाठः । अस्माकंराज्ञातिरस्कृतानांमध्येइतितत्रार्थः ।

त्थंविदंवेदेरुत्थापयंतीतिंयस्त्वंकथंवेत्थब्रह्मबंधविति ॥ २७ ॥ यत्रेंद्रंदेवताःपर्यवृंजन्विश्वरूपंत्वाष्ट्रमभ्यमंस्तंवृत्रमस्तृ
तयतीन्त्सालावृकेभ्यःप्रादांदरुर्मघानवधींद्बृहस्पतेःप्रत्यवधीदितिंतत्रेंद्रःसोमपीथेनव्यार्ध्यतैंद्रस्यानुव्यृद्धिंक्षत्रैंसोमपी
थेनव्यार्ध्यतांपींद्रःसोमपीथेभवंत्त्वष्टुरामुष्यसोमैंतद्व्यृद्धमेवाद्यापिक्षत्रंसोमपीथेनंसयस्तंभक्षंविद्याद्यःक्षत्रस्यसोमपीथेन
व्यृद्धस्यंयेनक्षत्रंसमृध्यतैकथंतंवेदेरुत्थापयंतीतिंवेत्थब्राह्मणत्वंतंभक्षां३ ॥ वेदहीतितंवैनोब्राह्मणब्रूहीतितस्मैवैतेराज
न्नितिहोवाच ॥ २८॥ त्रयाणांभक्षाणामेकमाहरिष्यंतिंसोमंवादधिवापोवांसयदिसोमंब्राह्मणानांसभक्षोब्राह्मणांस्तेनभ
क्षेणजिन्विष्यसिंब्राह्मणकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतंआदाय्यापाय्यावसायीयथाकामप्रयाप्योंयदावैक्षत्रियायपापंभव
तिंब्राह्मणकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवांब्राह्मणतामभ्युपैतोःसब्रह्मबंधवेनजिज्यूषितोऽ
थयदिदधिवैश्यानांसभक्षोंवैश्याँस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंवैश्यकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतैन्यस्यबलिकृदन्यस्याद्योय
थाकामज्येयोंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंवैश्यकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवावैश्यतामभ्यु
पैतोंःसवैश्यतयाजिज्यूषितोंथयद्यपःशूद्राणांसभक्षंःशूद्रांस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंशूद्रकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतैन्य
स्यप्रेष्यःकामोत्थाप्योंयथाकामवध्योंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंशूद्रकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवा
तृतीयोवांशूद्रतामभ्युपैतोंःसशूद्रतयाजिज्यूषितः ॥२९॥ एतेवैतेत्रयोभक्षांराजन्नितिहोवाचंयेषामाशांनेयात्क्षत्रियोय

जमानोंथास्यैषस्वोंभक्षोंन्यग्रोधस्यावरोधाश्चंफलानिचौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाण्यभिषुणुयात्तानिभक्षयेंत्सोस्यस्वोभ
क्षोयतोवाअधिदेवायज्ञेनेष्ट्वास्वर्गंलोकमायँस्तत्रैतांश्चमसान्न्युब्जँस्तेन्यग्रोधाअभवंन्युब्जाइतिहाप्येनानेतर्ह्याचक्षतेकुरु
क्षेत्रेंतेहप्रथमजांन्यग्रोधानांतेभ्योहान्येधिजातास्तेयन्न्यंचोरोहँस्तस्मान्न्यङ्रोहतिंन्यग्रोहोन्यग्रोहोवैनामतंन्यग्रोहंसंतं
न्यग्रोधइत्याचक्षतेंपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः ॥ ३० ॥ तेषांयश्चमसानांरसोवाङैत्तेवरोधाअभवंन्नथययऊर्ध्वस्तानि
फलान्येषहवावक्षत्रियंःस्वाद्भक्षान्नैतिंयोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयंत्युपाहपरोक्षेणैवंसोमपीथमाप्नोतिंनास्यप्र
त्यक्षंभक्षितोभवतिंपरोक्षमिवहवाएषंसोमोराजायन्न्यग्रोधंःपरोक्षमिवैषब्रह्मणोरूपमुपनिगच्छतिंयत्क्षत्रियःपुरोधयैवं
दीक्षयैवप्रवरेणैवंक्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्न्यग्रोधंःक्षत्रंराजन्योंनिततइवहीहक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिंप्रतिष्ठितइवनित
तइवंन्यग्रोधोवरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितइवंतद्यत्क्षत्रियोयजमानोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयंत्यात्मन्येवतत्क्षत्रंव
नस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिंक्षत्रआत्मानंक्षत्रेहवैसआत्मनिंक्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिंन्यग्रोधइवावरोधैर्भूम्यांप्रतिराष्ट्रे
तिष्ठत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतिंयएवमेतंभक्षंभक्षयातिंक्षत्रियोयजमानः ॥ ३१ ॥ अथयदौदुंबराण्यूर्जोवाएषोन्ना
द्याद्वनस्पतिरजायतयदुदुंबरोंभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनामूर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंभौज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्यथयदा

त्थानिंतेजसोवाएषवनस्पतिरजायतयदश्वत्थःसाम्राज्यंवाएतद्वनस्पतीनांतेजएवास्मिंस्तत्साम्राज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रे
दधात्यथयत्प्लाक्षाणियशसोवाएषवनस्पतिरजायतयत्प्लक्षःस्वाराज्यंचहवाएतद्वैराज्यंचवनस्पतीनांयशएवास्मिंस्तत्स्वा
राज्यवैराज्येचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्येतान्यस्यपुरस्तादुपक्लृप्तानिभवंत्यथसोमंराजानंक्रीणंतिंतेराज्ञएवावृतोपवसथात्प्र
तिवेशेश्चरंत्यथौपवसथ्यमहरेतान्यध्वर्युःपुरस्तादुपकल्पयेताधिषवणंचर्माधिषवणेफलकेद्रोणकलशंदशापवित्रमद्रीन्पू
तभृतंचाधवनीयंचस्थालीमुदंचनंचचमसंचनद्यदेतद्राजानंप्रातरभिषुण्वंतितदेनानिद्वेधाविगृह्णीयादभ्यन्यानिसुनुया
न्माध्यंदिनायान्यानिपरिशिंष्यात्॥ ३२ ॥ तद्यत्रैतांश्चमसानुन्नयेयुस्तदेतंयजमानचमसमुन्नयेत्तस्मिन्द्वेदर्भतरुणकेप्रा
स्तेस्यातांतयोर्वषट्कृतेंतःपरिधिपूर्वंप्रास्येद्दधिक्राव्णोअकारिषमित्येतयर्चासस्वाहाकारयानुवषट्कृतेपरमादधिक्राःशव
सापंचकृष्टीरितितद्यत्रैतांश्चमसानाहरेयुस्तदेतंयजमानचमसमाहरेत्तान्यत्रोद्गृह्णीयुस्तदेनमुपोद्गृह्णीयात्तद्यदेळांहोतोपह
येतयदाचमसंभक्षयेदथैनमेतयाभक्षयेद्यदत्रशिष्टंरसिनःसुतस्ययदिंद्रोअपिबच्छचीभिः॥ इदंतदस्यमनसाशिवेनसोमं
राजानमिहभक्षयामीतिशिवोहवाअस्माएषवानस्पत्यःशिवेनमनसाभक्षितोभवत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतं

---

१ 'वृत्तौपवसथा' इतिभाष्यपाठः । औपवसथाद्दिनात्पूर्वमितितदर्थः ।

भक्षंभक्षयतिंक्षत्रियोयजमानंः शंनएधिहृदेपीतंः प्रणआयुर्जीवसेसोमतारीरित्यात्मनःप्रत्यभिमर्शईश्वरोहवाएषोप्रत्य
भिमृष्टोमनुष्यस्यायुःप्रत्यवहर्तोरनर्हन्माभक्षयतीतितद्यदेतेनात्मानमभिमृशत्यायुरेवतत्प्रतिरतंआप्यायस्वसमेतुतेसं
तेपयांसिसमुयंतुवाजाइतिंचमसमाप्याययत्यभिरूपाभ्यांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धम् ॥ ३३ ॥ तद्यत्रैतांश्चमसान्त्सादये
युंस्तदेतंयजमानचमसंसादयेत्तान्यत्रप्रकंपयेयुंस्तदेनमनुप्रकंपयेदथैनमाहृतंभक्षयेन्नराशंसपीतस्यदेवसोमतेमतिविदंऊ
मैःपितृभिर्भक्षितस्यभक्षयामीतिंप्रातःसवनेनाराशंसोभक्षंऊर्वैरितिमाध्यंदिनेकाव्यैरितितृतीयसवनेऊमावैपितरःप्रा
तःसवनंऊर्वामाध्यंदिनेकाव्यास्तृतीयसवनेंतदेतत्पितृनेवामृतान्त्सवनभाजःकरोतिंसर्वोहैवसोमृतइतिहस्माहंप्रियव्र
तःसोमापोयःकश्चसवनभागित्यमृताहवाअस्यपितरःसवनभाजोभवंत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षय
तिंक्षत्रियोयजमानंःसमानआत्मनःप्रत्यभिमर्शःसमानमाप्यायनंचमसस्यप्रातःसवनस्यैवावृताप्रातःसवनेचरेयुर्माध्यं
दिनस्यमाध्यंदिनेंतृतीयसवनस्यतृतीयसवनेंतमेवमेतंभक्षंप्रोवाचरामोमार्गवेयोविश्वंतरायसौषद्मनायतस्मिन्होवाच
प्रोक्तेसहस्रमुहब्राह्मणतुभ्यंदद्मःसश्यापर्णउमेयज्ञंइत्येतमुहैवप्रोवाचतुरःकावषेयोजनमेजयायपारिक्षितायैतमुहैवप्रो
चतुःपर्वतनारदौसोमकायसाहदेव्यायसहदेवायसाञ्जयायबभ्रवेदैवावृधायभीमायवैदर्भायनग्नजितेगांधारायैतमुहैव
प्रोवाचाग्निःसनश्रुतायारिंदमायक्रतुविदेजानकयएतमुहैवप्रोवाचवसिष्ठःसुदासेपैजवनायतेहतेसर्वएवमहज्जग्मुरेतंभ

क्षंभक्षयित्वासर्वेहैवमहाराजाआसुरादित्यइवहस्मश्रियाँप्रतिष्ठितास्तपंतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहंतआदित्यइवहवै
श्रियांप्रतिष्ठितस्तपतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहंत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानोय
जमानः ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथ अष्टमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ अथातःस्तुतशस्त्रयोरेवैकाहिकंप्रातःसवनमैकाहिकंतृतीयसवनमेतेवैशांतेक्लृप्तेप्रति
ष्ठितेसवनेयदैकाहिकेशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्याउक्तोमाध्यंदिनःपवमानोयउभयसाम्नोबृहत्पृष्ठस्योभेहिसामनी
क्रियेतेआत्वारथंयथोतयइदंवसोसुतमंधइतिराथंतरीप्रतिपद्राथंतरोनुचरःपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंपवमाने
वाअत्ररथंतरंकुर्वंतिबृहत्पृष्ठंसवीवधतायैतदिदंरथंतरंस्तुतमाभ्यांप्रतिपदनुचराभ्यामनुशंसंत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृह
द्ब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वंब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्यथ्यमसदित्यथान्नंवैरथंतरमन्नमेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयंत्यथेयंवैपृथिवीर
थंतरमियंखलुवैप्रतिष्ठाप्रतिष्ठामेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयतिसमानइंद्रनिहवोविभक्तःसोह्वामुद्धान्ब्राह्मणस्पत्यउभयसा
म्नोरूपमुभेहिसामनीक्रियेतेसमान्योधाय्याअविभक्तास्ताअह्नामैकाहिकोमरुत्वतीयःप्रगाथः ॥ १ ॥ जनिष्ठाउग्रःसहसे
तुरायेतिसूक्तमुग्रवत्सहस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंमंद्रओजिष्ठइत्योजस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंबहुलाभिमानइत्यभिवदभिभूत्यैरूपंतदेका
दशचभवंत्येकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवी
र्येणसमर्धयतितद्गौरिवीतंभवंत्येतद्वैमरुत्वतीयंसमृद्धंयद्गौरिवीतंतस्योक्तंब्राह्मणंत्वामिद्धिहवामहइतिबृहत्पृष्ठंभवतिक्ष
त्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्धयंत्यथोक्षत्रंवैबृहदात्मायजमानस्यनिष्केवल्यंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवैनंतत्सम
र्धयंत्यथोज्यैष्ठ्यंवैबृहज्ज्यैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंत्यथोश्रैष्ठ्यंवैबृहच्छ्रैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंत्यभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरमनुरू

पंकुर्वंत्ययंवैलोकोरथंतरमसौलोकोबृहदस्यवैलोकस्यासौलोकोनुरूपोमुष्यलोकस्यायंलोकोनुरूपस्तद्यद्रथंतरमनुरूपंकु
र्वंत्युभावेवतल्लोकौयजमानायसंभोगिनौकुर्वंत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृहद्ब्रह्मणिखलुवैक्षत्रंप्रतिष्ठितंक्षत्रेब्रह्माथोसाम्नएव
सयोनितायैयद्वावानेतिधाय्यातस्याउक्तंब्राह्मणंमुभयंशृणवच्चनइतिसामप्रगाथंउभयसाम्नोरूपंमुभेहिसामनीक्रियेते
॥ २ ॥ तमुष्टुहियोअभिभूत्योजाइतिसूक्तमभिवदभिभूत्यैरूपमषाढमुग्रंसहमानमाभिरित्युग्रवत्सहमानवत्तत्क्षत्रस्य
रूपंतत्पंचदशर्चंभवंत्योजोवाइंद्रियंवीर्यपंचदशओजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतितद्वारद्वाजं
भवतिभारद्वाजंवैबृहदार्षेयेणसलोमैषहवावक्षत्रियज्ञःसमृद्धोयोबृहत्पृष्ठस्तस्माद्यत्रक्कचक्षत्रियोयजेतबृहदेवतत्रपृष्ठं
स्यात्तत्समृद्धं ॥ ३ ॥ ऐकाहिकाहोत्राएतावैशांताःक्लृप्ताःप्रतिष्ठिताहोत्रायदैकाहिकाःशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्यै
ताःसर्वरूपाभवंतिसर्वसमृद्धाःसर्वरूपतायैसर्वसमृद्ध्यैसर्वरूपाभिर्होत्राभिःसर्वसमृद्धाभिःसर्वान्कामानवाप्नवामेतिंत
स्माद्यत्रक्कचैकाहाअसर्वस्तोमाअसर्वपृष्ठाऐकाहिकाएवंतत्रहोत्राःस्युस्तत्समृद्धंमुक्थएवायंपंचदशःस्यादित्याहुरोजोवा
इंद्रियंवीर्यंपंचदशओजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतितस्यत्रिंशत्स्तुतशस्त्राणिभवंतित्रिंशदक्ष
रावैविराड्विराळन्नाद्यंविराज्येवैनंतदन्नाद्येप्रतिष्ठापयतितस्मात्तदुक्थ्यःपंचदशःस्यादित्याहुर्ज्योतिःष्टोमएवाग्निष्टोमः
स्याद्ब्रह्मवैस्तोमानांत्रिवृत्क्षत्रंपंचदशोब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वंब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्यथ्यमसदितिविशःसप्तदशःशौद्रोव

णएकविंशौविंशंचैवास्मैतच्छौद्रंचवर्णमनुवर्त्मानौकुर्वंत्यथोतेजोवैस्तोमानांत्रिवृद्वीर्यंपंचदशः प्रजातिःसप्तदशःप्रतिष्ठै कविंशस्तदेनंतेजसावीर्येणप्रजात्याप्रतिष्ठयांततःसमर्धयतितस्माज्ज्योतिःष्टोमःस्यात्तस्यचतुर्विंशतिःस्तुतशस्त्राणिभवं तिचतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरःसंवत्सरेकृत्स्नमन्नाद्यंकृत्स्नएवैनंतदन्नाद्येप्रतिष्ठापयंतितस्माज्ज्योतिःष्टोमएवाग्निष्टोमः स्यादग्निष्टोमःस्यात् ॥ ४ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

अथातःपुनरभिषेकस्यैवंसूयतेहवाअस्यक्षत्रंयोदीक्षतेक्षत्रियःसन्त्सयदावभृथादुदेत्यानूबंध्ययेष्ट्वोदवस्यंत्यथैनमुदव सानीयायांसंस्थितायांपुनरभिषिंचंतितस्यैतेपुरस्तादेवसंभाराउपक्लृप्ताभवंत्यौदुंबर्यासंदीतस्यैप्रादेशमात्राःपादाःस्युर रत्निमात्राणिशीर्षण्यानूच्यानिमौंजंविवयनंव्याघ्रचर्मास्तरणमौदुंबरश्चमसउदुंबरशाखातस्मिन्नेतस्मिंश्चमसेष्टातयानि निषुतानिभवंतिदधिमधुसर्पिरातपवर्ष्याआपःशष्पाणिचतोक्मानिचसुरादूर्वातद्यैषादक्षिणास्फ्यवर्तनिर्वेदेर्भवंतितत्रै तांप्राचीमासंदींप्रतिष्ठापयंतितस्याअंतर्वेदिद्वौपादौभवतोबहिर्वेदिद्वावियंवैश्रीस्तस्याएतत्परिमितंरूपंयदंतर्वेद्यथैषभू मापरिमितोयोबहिर्वेदितद्यदस्याअंतर्वेदिद्वौपादौभवतोबहिर्वेदिद्वाउभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चांतर्वेदियश्चबहिर्वेदि ॥ ५ ॥ व्याघ्रचर्मणास्तृणात्युत्तरलोम्नाप्राचीनग्रीवेणक्षत्रंवाएतदारण्यानांपशूनांयद्व्याघ्रःक्षत्रंराजन्यःक्षत्रेणैवतत्क्षत्रं समर्धयतितांपश्चात्प्राङुपविश्याच्यजानुदक्षिणमभिमंत्रयतउभाभ्यांपाणिभ्यामालभ्याग्निष्ट्वागायत्र्यासयुक्छंदसारोह

तुंसवितोष्णिहासोमोनुष्टुभाबृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्त्यैंद्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातानहमनुराज्यायसाम्राज्या
यभौज्यायस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामासंदी
मारोहेद्दक्षिणेनाग्रेजानुनाथसव्येनतत्तदिर्ताँ॥ ३ ॥ चतुरुत्तरैर्वैदेवाश्छंदोभिःसयुग्भूत्वैतांश्रियमारोहंन्यस्यामेतएतर्हि
प्रतिष्ठितांअग्निर्गायत्र्यासवितोष्णिहासोमोनुष्टुभाबृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्त्यैंद्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्यातेएते
अभ्यनूच्येतेंअग्नेर्गायत्र्यभवत्सयुग्वेतिंकल्पतेहवाअस्मैयोगक्षेमंउत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेंश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिप
त्यंयएवमेताअनुदेवताएतामासंदीमारोहतिक्षत्रियःसंन्नथैनमभिषेक्ष्यंन्नपांशांतिंवाचयतिंशिवेनमाचक्षुषापश्यतापः
शिवयातन्वोपस्पृशतत्वचंमे ॥ सर्वांअग्नीँरप्सुषदोहुवेवोमयिवर्चोबलमोजोनिधत्तेतिंनैतस्याभिषिषिचानस्याशांतां
आपोवीर्यंनिर्हणन्निति ॥ ६ ॥ अथैनमुदुंबरशाखामंतर्धायाभिषिंचतींमाआपःशिवतमाइमाःसर्वस्यभेषजीः ॥ इमा
राष्ट्रस्यवर्धनींरिमाराष्ट्रभृतोमृताः ॥ याभिरिंद्रमभ्यषिंचत्प्रजापतिःसोमंराजानंवरुणंयमंमनुं ॥ ताभिरद्भिरभिषिंचा
मित्वामहंराज्ञांत्वमधिराजोभवेह ॥ महांतंत्वामहीनांसम्राजंचर्षणीनांदेवीजनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजनंदेवस्य
त्वासवितुःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ बलायश्रियैयशसे
न्नाद्यायंभूरितियइच्छेदिममेवप्रत्यन्नमद्यादित्यथयइच्छेद्द्विपुरुषंभूर्भुवइत्यथयइच्छेत्त्रिपुरुषंवाप्रतिमंवाभूर्भुवःस्वरितित

द्धैकआहुंःसर्वाप्तिर्वाऽएषायदेताव्याहृतयोंतिसर्वेणहास्यपरस्मैकृतंभवतीतिंतमेतेनाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेंश्वि
नोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांमग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ बलायश्रियैयशसेन्नाद्यायेतिंतदुपुनःपरि
चक्षतेंयदसर्वेणवाचोभिषिक्तोभवतीश्वरोहतुपुरायुषःप्रैतोंरितिहस्माहसत्यकामोजाबलोंयमेताभिर्व्याहृतिभिर्नाभि
षिंचंतीतीश्वरोहसर्वमायुरैतोंःसर्वमाप्नोद्धिजयेनेत्युहस्माहोद्दालकआरुणिर्यमेताभिर्व्याहृतिभिरभिषिंचंतीतिंतमेतेनै
वाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेंश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांमग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ ब
लायश्रियैयशसेन्नाद्यायभूर्भुवःस्वरिंत्यथैतानिहवैक्षत्रियादीजानाद्युत्क्रांतानिभवंतिब्रह्मक्षत्रेऊर्गन्नाद्यमपामोषधीनांर
सोंब्रह्मवर्चसमिरापुष्टिंःप्रजातिःक्षत्ररूपंतंदथोअन्नस्यरसंओषधीनांक्षत्रंप्रतिष्ठांतद्यदेवामूपुरस्तादाहुतीजुहोतिंतदस्मि
न्ब्रह्मक्षत्रेदधाति ॥ ७ ॥ अथयदौदुंबर्यासंदीभवत्यौदुंबरश्चमसउदुंबरशाखोंर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरंऊर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यं
दधांत्यथयद्दधिमधुघृतंभवंत्यपांसओषधीनांरसोंपामेवास्मिंस्तदोषधीनांरसंदधांत्यथयदातपवर्ष्याआपोभवंतिंतेजश्च
हवैब्रह्मवर्चसंचांतपवर्ष्याआपस्तेजएवांस्मिंस्तद्ब्रह्मवर्चसंचदधांत्यथयच्छष्पाणिचतोक्मानिचभवंतींरायैतत्पुष्ट्यैरूपंम
थोप्रजात्याइरामेवास्मिंस्तत्पुष्टिंदधात्यथोप्रजातिंमथयत्सुराभवतिक्षत्ररूपंतंदथोअन्नस्यरसःक्षत्ररूपमेवास्मिंस्तद्दधात्य
थोअन्नस्यरसमथयद्दूर्वाभवतिंक्षत्रंवाएतदोषधीनांयद्दूर्वांक्षत्रंराजन्योनिततइवहीहंक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिंप्रतिष्ठितइव

नितते वंदूर्वावरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितेवंतद्यद्दूर्वाभवंत्योषधीनामेवास्मिंस्तत्क्षत्रंदधात्यथोप्रतिष्ठामेतानिहवैयान्यस्मादीजा
नांव्युत्क्रांतानिभवंतितान्येवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनंतत्समर्धयत्यथास्मैसुराकंसंहस्तआदधातिस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्व
सोमधारया ॥ इंद्रायपातवेसुतइत्याधायशांतिंवाचयतिनानाहिवांदेवहितंसदस्कृतंमासंसृक्षाथांपरमेव्योमनि ॥ सुरा
त्वमसिशुष्मिणीसोमएषराजामैनंहिंसिष्टंस्वांयोनिमाविशंताविति सोमपीथस्यचैषासुरापीथस्यचव्यावृत्तिःपीत्वायंरातिं
मन्येतंतस्माएनांप्रयच्छेत्तद्धिमित्रस्यरूपंमित्रएवैनांतदंततःप्रतिष्ठापयतितथाहिमित्रेप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंवेद
॥ ८ ॥ अथोदुंबरशाखामभिप्रत्यवरोहत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरऊर्जमेवतदन्नाद्यमभिप्रत्यवरोहत्युपर्येवासीनोभूमौपादौ
प्रतिष्ठाप्यथंप्रत्यवरोहमाहप्रतितिष्ठामिद्यावापृथिव्योःप्रतितिष्ठामिप्राणापानयोःप्रतितिष्ठाम्यहोरात्रयोःप्रतितिष्ठाम्य
न्नपानयोःप्रतिब्रह्मन्प्रतिक्षत्रेप्रत्येषुत्रिषुलोकेषुतिष्ठामीत्यंततःसर्वेणात्मनाप्रतितिष्ठतिसर्वस्मिन्हवाएतस्मिन्प्रतितिष्ठं
त्युत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेंश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमेतेनपुनरभिषेकेणाभिषिक्तःक्षत्रियःप्रत्यवरोहत्येतेनप्र
त्यवरोहेणप्रत्यवरुह्योपस्थंकृत्वाप्राङासीनोनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणइतित्रिष्कृत्वोब्रह्मणेनमस्कृत्यवरंददामि
जित्याअभिजित्यैविजित्यैसंजित्याइतिवाचंनिसृजतेसयन्नमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणइतित्रिष्कृत्वोब्रह्मणेनमस्क
रोतिब्रह्मणएवतत्क्षत्रंवशमेतितद्यत्रवैब्रह्मणःक्षत्रंवशमेतितद्राष्ट्रंसमृद्धंतद्वीरवदाहास्मिन्वीरोजायतेथयद्वरंददामिजि

त्याअभिजित्यैविजित्यैसंजित्याइतिवाचंविसृजतंएतद्वैवाचोजितंयद्ददामीत्याहंयदेववाचोजितां३॥तन्मइदमनुकर्मसं
तिष्ठाताइतिविसृज्यवाचमुपोत्थायाहवनीयेसमिधमभ्यादधातिसमिदसिसम्वेंक्ष्वेंद्रियेणवीर्येणस्वाहेतींद्रियेणैवतद्वी
र्येणात्मानमंततःसमर्धयंत्याधायसमिधंत्रीणिपदानिप्राङुदङ्ङभ्युत्क्रामतिंक्रूम्रिरसिदिशांमयिदेवेभ्यःकल्पत॥ कल्पतां
मेयोगक्षेमोभयंमेस्त्वित्यंपराजितांदिशमुपतिष्ठतेंजितस्यैवापुनःपराजयायतत्तदितीँ ३ ॥९॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसंये
तिरेंतएतस्यांप्राच्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तेदक्षिणस्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराअजयंस्तेप्रतीच्यांदिशियेतिरे
तांस्ततोसुराऽअजयँस्तउदीच्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराऽअजयंस्तएतस्मिन्नवांतरदेशेयेतिरेंयएषप्राङुदङ्तेहततोजिग्युं
स्तंयदिक्षत्रियउपधावेंत्सेनयोःसमायत्योस्तथामेकुरुंयथाहमिमांसेनांजयानीतिंसयदितथेतिब्रूयाद्वनस्पतेवीड्वंगोहिभू
याइंत्यस्यरथोपस्थमभिमृश्यांथैनंब्रूयादातिष्ठस्वैतांतेदिशमभिमुखंःसन्नद्धोरथोभिप्रवर्ततांसउदङ्सप्रत्यङ्सदक्षिणास
प्राङ्सोभ्यमित्रमित्यभीवर्तेनहविषेत्येवैनमावर्तयेंदथैनमन्वीक्षेताप्रतिरथेनंशासेनसौपर्णेनेतिंजयतिहतांसेनांयद्युवाए
नमुपधावेंत्संग्रामंसंयतिष्यमाणस्तथामेकुरुंयथाहमिमंसंग्रामंसंजयानींत्येतस्यामेवैनंदिशियातयेंज्जयतिहतंसंग्रामंयद्यु
वाएनमुपधावेंद्राष्ट्रादपरुध्यमानस्तथामेकुरुंयथाहमिदंराष्ट्रंपुनरवगच्छानींत्येतस्यामेवैनंदिशमुपनिष्क्रमयेंत्तथाहराष्ट्रं
पुनरवगच्छंत्युपस्थायामित्राणांव्यपनुत्तिंब्रुवन्गृहानभ्यैत्यपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिंसर्वतोहास्माअनमित्रमभयंभ

वंत्युत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेंश्नुतेहप्रजानामैंश्वर्यमाधिपत्यंयएवमेताममित्राणांव्यपनुत्तिंब्रुवंन्गृहानभ्येत्येत्यगृहान्प
श्चांद्गृह्यस्याग्नेरुपविष्टायान्वारब्धायंऋत्विगंततःकंसेनंचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतींरैंद्रीःप्रपदंजुहोंत्यनार्त्याअरिष्ट्यांअ
ज्यान्याअभयाय ॥ १० ॥ पर्यूषुप्रधन्ववाजसातयेंपरिवृत्राभूर्ब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ स
हप्रजयासहपशुभिर्णिसक्षणिर्द्विषस्तरध्याऋणयानईयसेस्वाहा ॥ अनुहित्वासुतंसोममदामसिमहेसमभुवोब्रह्मप्राणम
मृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशुंभिर्यराज्येंवाजांअभिपवमानप्रगाहसेस्वाहा ॥ अजी
जनोहिपवमानसूर्यंविधारेशस्वब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशुभिःक्मनाप
योगोजीरयारंहमाणःपुरंध्यास्वाहेंत्यनार्तोहवाअरिष्टोजीतःसर्वतोगुप्तस्त्रय्यैविद्यायैरूपेणंसर्वादिशोनुसंचरंत्यैंद्रेलोकेप्र
तिष्ठितोंयस्माएताऋत्विगंततःकंसेनंचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतींरैंद्रीःप्रपदंजुहोंत्यथांततःप्रजातिमाशास्तेंगवामश्वा
नांपुरुषाणांमिहगावःप्रजायध्वंमिहाश्वाइहपूरुषाः ॥ इहोसहस्रदक्षिणोंवीरस्त्राता निषीदत्वितिंवहुरहवैंप्रजयापशुभि
र्भवतिंयएवमेतामंततःप्रजातिमाशास्तेंगवामश्वानांपुरुषाणांमेषहवावक्षत्रियोविकृष्टोंयमेवंविदोयाजयंत्यथहतंव्येवक
र्षतेंयथाहवाइदंनिषादावांसेलँगावापापकृतोवांवित्तवंतंपुरुषमरण्येगृहीत्वांकर्तमन्वस्यवित्तमादायद्रवंत्येवमेवतंऋ

१ ‘पशुभीराज्ये’ इतिभाष्येपाठः । २ ‘वहुर्हवै’ इतिभाष्येपाठः । ३ ‘सेळगावा’ इतिभाष्येपाठः ।

त्विजोयजमानैंकर्तंमन्वस्य वित्तमादायद्रवंतिंयमनेवंविदोयाजयंत्येतद्धस्मवैतद्विद्वानाहंजनमेजयःपारिक्षितंएवंविदं
हिवैमामेवंविदोयाजयंतितस्मादहंजयाम्यभीत्वरींसेनांजयाम्यभीत्वर्यासेनयानमादिव्यानमानुष्यंइषवऋच्छंत्येष्यामि
सर्वमायुःसर्वभूमिर्भविष्यामीतिंनहवाएनंदिव्यानमानुष्यंइषवऋच्छंत्येतिसर्वमायुःसर्वभूमिर्भवतिंयमेवंविदोयाजयंति
याजयंति ॥ ११ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथातऐंद्रोमहाभिषेकंस्तेदेवाअब्रुवंन्तसप्रजापतिकांअयंवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमंइममे
वाभिषिंचामहाइतितथेतिंतद्धैतादिंद्रमेवंतस्माएतामासंदींसमभरंन्नृचंनामतस्यैबृहच्चरथंतरंचपूर्वौपादावकुर्वंन्वैरूपंचवै
राजंचापरौशाक्वररैवतेशीर्षण्यैनौधसंचकालेयंचानूच्यैऋचःप्राचीनातानांन्सामानितिरश्चीनवायान्यजूंष्यतीकाशां
न्यशआस्तरणंश्रियमुपबर्हणंतस्यैसविताचबृहस्पतिश्चपूर्वौपादावधारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअश्वि
नावनूच्यैसएतामासंदीमारोहंद्वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसांत्रिवृतास्तोमेनंरथंतरेणसाम्नारोहंतुंतानन्वारोहामिसाम्रा
ज्यायंरुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसांपंचदशेनस्तोमेनंबृहतासाम्नारोहंतुंतानन्वारोहामिभौज्यायांदित्यास्त्वाजागतेनच्छंद
सांसप्तदशेनस्तोमेनंवैरूपेणसाम्नारोहंतुंतानन्वारोहामिस्वाराज्यायंविश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनच्छंदसैकविंशेनस्तोमेनंवै
राजेनसाम्नारोहंतुंतानन्वारोहामिवैराज्यायंसाध्याश्चत्वाह्याश्चदेवाःपांक्तेनच्छंदसात्रिणवेनस्तोमेनंशाक्वरेणसाम्नारोहं

तुंतानन्वारोहामिराज्यायंमरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवाअतिच्छंदसांछंदसात्रयस्त्रिंशेनस्तोमेनरैवतेनसाम्नारोहंतुंतानन्वारो
हामिपारमेष्ठ्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहामीत्येतामासंदीमारोहंत्तमेतस्यामासंद्यामासीनंवि
श्वेदेवाअब्रुवंन्नवाअनभ्युत्क्रुष्टइंद्रोवीर्यंकर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेतितथेतितंविश्वेदेवाअभ्युदक्रोशन्निमंदेवाअभ्युत्क्रो
शतंसम्राजंसाम्राज्यंभोजंभोजपितरंस्वराजंस्वाराज्यंविराजंवैराज्यंराजानंराजपितरंपरमेष्ठिनंपारमेष्ठ्यंक्षत्रमजनिक्षत्रि
योजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिरजनिविशामत्ताजनिपुरांभेत्ताजन्यसुराणांहंताजनिब्रह्मणोगोप्ताजनिधर्मस्यगोप्ताजनी
तितमभ्युत्क्रुष्टंप्रजापतिरभिषेक्ष्यंन्नेतयर्चाभ्यमंत्रयत ॥ १२ ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणःपरत्यास्वा ॥ साम्राज्यायभौज्या
यस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्यायराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामा
सीनंप्रजापतिःपुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुखंऔदुंबर्यार्द्रयाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचंपवित्रेणांतर्धायाभ्यषिंचदिमा
आपःशिवतमाइत्येतेनतृचेनंदेवस्यत्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ १३ ॥ अथैनंप्राच्यांदिशिव
सवोदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाम्राज्यायतस्मादेतस्यांप्रा
च्यांदिशियेकेचप्राच्यानांराजानःसाम्राज्यायैवतेभिषिच्यंतेसम्राळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिम
न्वथैनंदक्षिणस्यांदिशिरुद्रादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिभौज्या

यंतस्मादेतस्यांदक्षिणस्यांदिशिंयेकेचसत्वतांराजानोभौज्यायैवतेभिषिच्यंतेंभोजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षतऽएतामेवदे
वानांविहितिमन्वथैनंप्रतीच्यांदिश्यादित्यादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्च
व्याहृतिभिःस्वाराज्यायंतस्मादेतस्यांप्रतीच्यांदिशिंयेकेचनीच्यानांराजानोयेपाच्यानांस्वाराज्यायैवतेभिषिच्यंतेंस्वरा
ळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतंएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमुदीच्यांदिशिविश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषि
चंन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायंतस्मादेतस्यामुदीच्यां दिशिंयेकेचपरेणहिमवंतंजनपदाउत्तर
कुरवंउत्तरमद्राइतिवैराज्यायैवतेभिषिच्यंतेंविराळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतंएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमस्यांध्रु
वायाँमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिंसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभि
श्चव्याहृतिभीराज्यायंतस्मादस्यांध्रुवायाँमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिंयेकेचकुरुपंचालानांराजानंःसवशोशीनराणांराज्या
यैवतेभिषिच्यंतेंराजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षतंएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमूर्ध्वायांदिशिंमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःष
ड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायंमाहाराज्यायाधिपत्यायंस्वाव
श्यायातिष्ठायेतिंसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवंत्सएतेनमहाभिषेकेणांभिषिक्तइंद्रःसर्वाजितीरजयंत्सर्वान्लोकानविंदंत्सर्वेषां
देवानांश्रैष्ठ्यमतिष्ठाँपरमतामगच्छंत्साम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यँपारमेष्ठ्यंराज्यँमाहाराज्यमाधिपत्यँजित्वास्मिन्लोके

स्वयंभूः स्वराळमृतोऽमुष्मिन्त्स्वर्गे लोके सर्वान्कामानाप्त्वामृतः समभवत्समभवत् ॥ १४ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

सयइच्छेदेवंवित्क्षत्रियमयँसर्वाजितीर्जयेतायंसर्वान्लोकान्विंदेतायंसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतांगच्छेतसाम्राज्यँ भौज्यँस्वाराज्यंवैराज्यँपारमेष्ठ्यंराज्यँमाहाराज्यमाधिपत्यमयँसमंतपर्यायीस्यात्सार्वभौमःसार्वायुषआंतादापरार्धात्पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळितितमेतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणक्षत्रियंशापयित्वाभिषिंचेद्यांचरात्रीमजायेथायांचप्रेतासितदुभयमंतरेणेष्टापूर्तंतेलोकँसुकृतमायुःप्रजांवृंजीयँयदिमेद्रुह्येरितिसयइच्छेदेवँवित्क्षत्रियोहंसर्वाजितीर्जयेयमहंसर्वान्लोकाँन्विंदेयमहँसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठाँपरमतांगच्छेयँसाम्राज्यंभौज्यँस्वाराज्यँवैराज्यँपारमेष्ठ्यंराज्यँमाहाराज्यमाधिपत्यमहँसमंतपर्यायीस्याँसार्वभौमःसार्वायुषआंतादापरार्धात्पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळितिसनविचिकित्सेत्सब्रूयात्सहश्रद्धयायांचरात्रीमजायेहंयांचप्रेतास्मितदुभयमंतरेणेष्टापूर्तंमेलोकँसुकृतमायुःप्रजांवृंजीथायदितेद्रुह्येयमिति ॥ ॥ १५ ॥ अथततोब्रूयाच्चतुष्टयानिवानस्पत्यानिसंभरतनैयग्रोधान्यौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाणीतिक्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्न्यग्रोधोयन्नैयग्रोधानिसंभरंतिक्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधातिभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनांयदुदुंबरोयदौदुंबराणिसंभरंतिभौज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिसाम्राज्यंवाएतद्वनस्पतीनांयदश्वत्थोयदाश्वत्थानिसंभरंतिसाम्राज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिस्वाराज्यंचहवाएतद्वैराज्यंचवनस्पतीनांयत्प्लक्षोयत्प्लाक्षाणिसंभरंतिस्वाराज्यवैराज्येएवास्मिंस्तद्दधात्यथततोब्रूयाच्चतुष्टया

न्यौषधानिसंभरततोक्मकृतानिंव्रीहीणांमहाव्रीहीणाँप्रियंगूनांयवानामितिंक्षत्रंवाएतदोषधीनायद्व्रीहयौयद्व्रीहीणांतो
क्मसंभरंतिंक्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधातिंसाम्राज्यंवाएतदोषधीनाँयन्महाव्रीहयौयन्महाव्रीहीणांतोक्मसंभरंतिंसाम्राज्यमेवा
स्मिंस्तद्दधातिंभौज्यंवाएतदोषधीनांयत्प्रियंगवौयत्प्रियंगूनांतोक्मसंभरंतिंभौज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंसैनान्यंवाएतदोष
धीनांयद्यवांयद्यवानांतोक्मसंभरंतिंसैनान्यमेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ १६ ॥ अथास्माऔदुंबरीमासंदींसंभरंतितस्याउक्तं
ब्राह्मणंमौदुंबरश्चमसोवांपात्रीवोदुंबरशाखांनेतान्त्संभारान्त्संभृत्यौदुंबर्यांपात्र्यांवाचमसेवांसमावपेयुस्तेषुसमाप्तेषुं
दधिमधुसर्पिरातपवर्ष्याआपोभ्यानीयप्रतिष्ठाप्यैतामासंदीमभिमंत्रयेतंबृहच्चतेरथंतरंचपूर्वौपादौभवतांवैरूपंचवैराजं
चापरौंशाक्वररैवतेशीर्षण्येंनौधसंचकालेयंचानूच्येंऋचःप्राचीनातानाःसामानिंतिरश्चीनवायायजूंष्यतीकाशांयशआ
स्तरणंश्रीरुपबर्हणंसविताचतेबृहस्पतिश्चंपूर्वौपादौधारयतांवायुश्चपूषाचापरौंमित्रावरुणौंशीर्षण्येंअश्विनावनूच्येइत्य
थैनमेतामासंदीमारोहयेद्वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसांत्रिवृतास्तोमेनंरथंतरेणसाम्नारोहंतुंतानन्वारोहसाम्राज्यायंरुद्रा
स्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसांपंचदशेनस्तोमेनंबृहतासाम्नारोहंतुंतानन्वारोहभौज्यायांदित्यास्त्वाजागतेनच्छंदसांसप्तदशेनस्तो
मेनंवैरूपेणसाम्नारोहंतुंतानन्वारोहस्वाराज्यायंविश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनच्छंदसैकविंशेनस्तोमेनंवैराजेनसाम्नारोहंतुंता
नन्वारोहवैराज्यायंमरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवांअतिच्छंदसाछंदसात्रयस्त्रिंशेनस्तोमेनंरैवतेनसाम्नारोहंतुंतानन्वारोहपार

मेष्ठ्यायसाध्याश्चत्वाप्त्याश्चदेवाःपांक्तेनच्छंदसात्रिणवेनस्तोमेनशाक्करेणसाम्नारोहंतुतानन्वारोहराज्यायमाहाराज्याया
धिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायारोहेत्येतामासंदीमारोहयेत्तमेतस्यामासंद्यामासीनंराजकर्तारोब्रूयुर्नवाअनभ्युत्कुष्टःक्षत्रि
योवीर्यंकर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेतितथेतितंराजकर्तारोभ्युत्क्रोशंतीमंजनाअभ्युत्क्रोशतसम्राजंसाम्राज्यंभोजंभोजपि
तरंस्वराजंस्वाराज्यंविराजंवैराज्यंपरमेष्ठिनंपारमेष्ठ्यंराजानंराजपितरंक्षत्रमजनिक्षत्रियोजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिर
जनिविशामत्ताजन्यमित्राणांहंताजनिब्राह्मणानांगोप्ताजनिधर्मस्यगोप्ताजनीतितमभ्युत्कुष्टमेवंविदभिषेक्ष्यन्नेतयर्चा
भिमंत्रयेत ॥ १७ ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणःपस्त्यास्वा ॥ साम्राज्यायभौज्यायस्वाराज्यायवैराज्यायपारमेष्ठ्या
यराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामासीनमेवंवित्पुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मु
खऔदुंबर्यार्द्रयाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचपवित्रेणांतर्धायाभिषिंचतीमाआपःशिवतमाइत्येतेनतृचेनदेवस्य
त्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ १८ ॥ प्राच्यांत्वादिशिवसवोदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभि
षिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाम्राज्यायदक्षिणस्यांत्वादिशिरुद्रादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिर
भिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्भौज्यायप्रतीच्यांत्वादिश्यादित्यादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि
रभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःस्वाराज्यायोदीच्यांत्वादिशिविश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि

रभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायोर्ध्वायांत्वादिशिमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंच
विंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायास्यांत्वाध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदि
शिसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभीराज्यायमाहा
राज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवतिसएतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तःक्षत्रियःसर्वा
जितीर्जयतिसर्वान्लोकान्विंदतिसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतांगच्छतिसाम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यं
माहाराज्यमाधिपत्यंजित्वास्मिन्लोकेस्वयंभूःस्वराळमृतोमुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसंभवतियमेतेनैंद्रेण
महाभिषेकेणंक्षत्रियंशापयित्वाभिषिंचति ॥ १९ ॥ इंद्रियंवाऽएतदस्मिंल्लोकेयद्दधियद्दध्नाभिषिंचतींद्रियमेवास्मिंस्त
द्दधातिरसोवाएषओषधिवनस्पतिषुयन्मधुयन्मध्वाभिषिंचतिरसमेवास्मिंस्तद्दधातितेजोवाएतत्पशूनांयद्घृतंयद्घृतेना
भिषिंचतितेजएवास्मिंस्तद्दधात्यमृतंवाएतदस्मिंल्लोकेयदापोयदद्भिरभिषिंचंत्यमृतत्वमेवास्मिंस्तद्दधातिसोभिषिक्तो
भिषेक्त्रेब्राह्मणायहिरण्यंदद्यात्सहस्रंदद्यात्क्षेत्रंचतुष्पाद्दद्यादथाप्याहुरसंख्यातमेवापरिमितंदद्यादपरिमितोवैक्षत्रियोप
रिमितस्यावरुद्ध्याइत्यथास्मैसुराकंसंहस्तआदधातिस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारया ॥ इंद्रायपातवेसुतइतितां
पिबेद्यदत्रशिष्टंरसिनःसुतस्ययदिंद्रोअपिबच्छचीभिः ॥ इदंतदस्यमनसाशिवेनसोमंराजानमिहभक्षयामि ॥ अभि

त्वावृषभासुतेंसुतंसृजामिपीतये ॥ तृंपाव्यश्चुहीमंदमितिंयोहवावसोमपीथःसुरायांप्रविष्टःसहैवैतेनैन्द्रेणमहाभिषेके
णाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यंभक्षितोभवतिनसुरांतांपीत्वाभिमंत्रयेतापामसोमंशंनोभवेतितद्यथैवादःप्रियःपुत्रःपितरंप्रिया
वाजायापतिंसुखंशिवमुपस्पृशत्याविस्रसंएवंहैवैतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यंसुरावासोमोवान्यद्वान्नाद्यं
सुखंशिवमुपस्पृशत्याविस्रसः ॥ २० ॥ एतेनहवाऽऐंद्रेणमहाभिषेकेणतुरःकावषेयोंजनमेजयंपारिक्षितमभिषिषेचं
तस्मादुजनमेजयःपारिक्षितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजेंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ आसंदीवं
तिधान्यादंरुक्मिणंहरितस्रजं ॥ अश्वंबबंधसारंगंदेवेभ्योजनमेजयइत्येतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणच्यवनोभार्गवः
शार्यातंमानवमभिषिषेचंतस्मादुशार्यातोमानवःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजेंदेवानांहापिसत्रेगृह
पतिरासैतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणसोमशुष्मावाजरत्नायनःशतानीकंसात्राजितमभिषिषेचंतस्मादुशतानीकःसात्रा
जितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणपर्वतनारदावांबाष्ठ्यमभिषिषिच
तुंस्तस्माद्वांबाष्ठ्यंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणपर्वतनारदौयुधांश्रौ
ष्टिमौग्रसैन्यमभिषिषिचतुंस्तस्मादुयुधांश्रौष्टिरौग्रसैन्यंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐं
द्रेणंमहाभिषेकेणकश्यपोविश्वकर्माणंभौवनमभिषिषेचंतस्मादुविश्वकर्माभौवनःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वं

नचमेध्येनेजेभूमिर्हजगावित्युदाहरंतिंनमामर्त्यःकश्चनदातुमर्हतिविश्वकर्मन्भौवनमांदिदासिथ ॥ निमंक्ष्येहंसलिलस्यम
ध्येमोघंस्तएषकश्यपायाससंगरइत्येतेनहवाऐंद्रेणंमहाभिषेकेणंवसिष्ठःसुदासंपैजवनमभिषिषेचतस्मादुसुदाःपैजवनःस
मंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणसंवर्तआंगिरसोमरुत्तमाविक्षितमभिषिषे
चतस्मादुमरुत्तआविक्षितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजेतदप्येषःश्लोकोभिगीतोमरुतःपरिवेष्टारो
मरुत्तस्यावसन्गृहे ॥ आविक्षितस्यकामप्रेर्विश्वेदेवाःसभासदइति ॥ २१ ॥ एतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणोदमयआत्रे
योंगमभिषिषेचतस्मादंगःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजेसहोवाचालोपांगोदशनागसहस्राणिदश
दासीसहस्राणिददामितेब्राह्मणोपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतितदप्येतेश्लोकाअभिगीताः ॥ याभिर्गोभिरुदमयंप्रैयमेधाअ
याजयन् ॥ द्वेद्वेसहस्रेबद्धानामात्रेयोमध्यतोददात् ॥ अष्टाशीतिःसहस्राणिश्वेतान्वैरोचनोहयान् ॥ प्रष्टीनिभृत्य
प्रायच्छंद्यजमानेपुरोहिते ॥ देशादेशात्समोह्णानांसर्वासामाढ्यदुहितृणां ॥ दशाददात्सहस्राण्यात्रेयोनिष्ककंठ्यः ॥
दशनागसहस्राणिदत्त्वात्रेयोवचत्नुके ॥ श्रांतःपारिकुटान्प्रैप्संद्दानेनांगस्यब्राह्मणः ॥ शतंतुभ्यंशतंतुभ्यमितिस्मैवप्र
ताम्यति ॥ सहस्रंतुभ्यमित्युक्त्वाप्राणान्त्स्मप्रतिपद्यतइति ॥ २२ ॥ एतेनहवाऽऐंद्रेणंमहाभिषेकेणदीर्घतमामाम
तेनोभरतंदौष्यंतिमभिषिषेचतस्मादुभरतोदौष्यंतिःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायाश्वैरुचमेध्यैरीजेतदप्येतेश्लोका

ऽअभिगीताः ॥ हिरण्येनपरीवृतान्कृष्णाञ्छुक्लदतोमृगान् ॥ मष्णारेभरतोददाच्छतंबद्धानिसप्त च ॥ भरतस्यैषदौ
ष्षंतेरग्निःसाचीगुणेचितः ॥ यस्मिन्त्सहस्रंब्राह्मणाबद्धशोगाविभेजिरे ॥ अष्टासप्ततिंभरतोदौष्षंतिर्यमुनामनु ॥
गंगायांवृत्रघ्नेबध्नात्पंचपंचाशतंहयान् ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतंराजाश्वान्बध्वायमेध्यान् ॥ दौष्षंतिरत्यगाद्राज्ञोमायांमाय
वत्तरः ॥ महाकर्मभरतस्यनपूर्वेनापरेजनाः ॥ दिवंमर्त्यऽइवहस्ताभ्यांनोदापुःपंचमानवाईत्येतंहवाऽऐंद्रंमहाभिषेकं
बृहदुक्थऋषिर्दुर्मुखायपांचालायप्रोवाचतस्मादुदुर्मुखःपांचालोराजासन्विद्ययासमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायैतंह
वाऐंद्रंमहाभिषेकंवासिष्ठःसात्यहव्योत्यरातयेजानंतपयेप्रोवाचतस्मादुत्यरातिर्जानंतपिरराजासन्विद्ययासमंतंसर्वतः
पृथिवींजयन्परीयायसहोवाचवासिष्ठःसात्यहव्योजैषीवैसमंतंसर्वतःपृथिवींमहन्मागमयेतिसहोवाचात्यरातिर्जानंतपि
र्यदाब्राह्मणोत्तरकुरूञ्जयेयमथत्वमुहवैपृथिव्यैराजास्याःसेनापतिरेवतेहंस्यामितिसहोवाचवासिष्ठःसात्यहव्योदेवक्षे
त्रंवैतंनवैतन्मर्त्योजेतुमर्हत्यद्रुक्षोवैमआतइदंददइतिततोहात्यरातिंजानंतपिमात्तवीर्यंनिःशुक्रममित्रतपनःशुष्मिणः
शैब्योराजाजघानतस्मादेवंविदुषेब्राह्मणायैवंचकुषेनक्षत्रियोद्रुह्येन्नेद्राष्ट्रादवपद्येयन्नेद्वामाप्राणोजहदितिजहदिति
॥ २३ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१ 'बदूध्वायंमेध्यान्' इति भाष्यं । सोयंराजादौष्षन्तिः ।

अथातःपुरोधायाएवंनहवाअपुरोहितस्यराज्ञोदेवाअन्नमदंतितस्माद्राजायक्ष्यमाणोब्राह्मणंपुरोदधीततंदेवामेन्नमद
न्नित्यग्नीन्वाएषःस्वर्ग्यान्राजोद्धरतेयत्पुरोहितंतस्यपुरोहितएवाहवनीयोभवतिजायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनःसय
त्पुरोहितायकरोत्याहवनीयएवतज्जुहोत्यथयज्जायायैकरोतिगार्हपत्यएवतज्जुहोत्यथयत्पुत्रायकरोत्यन्वाहार्यपचनएव
तज्जुहोतितएनंशांततनवोभिहुताअभिप्रीताःस्वर्गंलोकमभिवहंतिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंचतंएतेनमशांततनवोनभिहु
ताअनभिप्रीताःस्वर्गाल्लोकान्नुदंतेक्षत्राच्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्चाग्निर्वाएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्तस्यवाच्येवैका
मेनिर्भवतिपादयोरेकात्वच्येकाहृदयऽएकोपस्थएकाताभिर्ज्वलंतीभिर्दीप्यमानाभिरुपोदेतिराजानंसयदाहक्वभगवो
वात्सीस्तृणान्यस्माआहरतेतितेनास्यतांशमयतियास्यवाचिमेनिर्भवत्यथयदस्माउदकमानयंतिपाद्यंतेनास्यतांशमय
तियास्यपादयोर्मेनिर्भवत्यथयदेनमलंकुर्वंतितेनास्यतांशमयतियास्यत्वचिमेनिर्भवत्यथयदेनंतर्पयंतितेनास्यतांशमय
तियास्यहृदयेमेनिर्भवत्यथयदस्यानारुद्धोवेश्मसुवसतितेनास्यतांशमयतियास्योपस्थेमेनिर्भवतिसएनंशांततनुरभिहुतो
भिप्रीतःस्वर्गंलोकमभिवहतिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंचसऽएवैनमशांततनुरनभिहुतोनभिप्रीतःस्वर्गाल्लोकान्नुदतेक्षत्रा
च्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्च ॥ २४ ॥ अग्निर्वाऽएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्ताभीराजानंपरिगृह्यतिष्ठतिसमुद्रइवभू
मिंयुक्तमार्यस्यराष्ट्रंभवतिनैनंपुरायुषःप्राणोजहात्याजरसंजीवतिसर्वमायुरेतिनपुनर्म्रियतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्र

गोपःपुरोहितःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिबलेनबलमश्नुतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितस्तस्मैविशःसंजानतेसंमुखाएक
मनसोयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितः ॥ २५ ॥ तदप्येतदृषिणोक्तंसइद्राजाप्रतिजन्यानिविश्वाशुष्मेणत
स्थावभिवीर्येणेतिसपत्नावैद्विषंतोभ्रातृव्याजन्यानितानेवतच्छुष्मेणवीर्येणाधितिष्ठतिबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तीतिबृ
हस्पतिर्हवैदेवानांपुरोहितस्तमन्वन्येमनुष्यराज्ञांपुरोहिताबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तीतियदाहपुरोहितंयःसुभृतंबिभर्ती
त्येवतदाहवल्गूयतिवंदतेपूर्वभाजमित्यपचितिमेवास्माएतदाहसइत्क्षेतिसुधितओकसिस्वइतिगृहावाओकस्वेष्वेवतद्गृ
हेषुसुहितोवसतितस्माइळापिन्वतेविश्वदानीमित्यन्नंवाइळान्नमेवास्माएतदूर्जस्वच्छश्वद्भवतितस्मैविशःस्वयमेवानमंत
इतिराष्ट्राणिवैविशोराष्ट्राण्येवैनंतत्स्वयमुपनमंतियस्मिन्ब्रह्माराजनिपूर्वएतीतिपुरोहितमेवैतदाहाप्रतीतोजयतिसंधना
नीतिराष्ट्राणिवैधनानितान्यप्रतीतोजयतिप्रतिजन्यान्युतयासजन्येतिसपत्नावैद्विषंतोभ्रातृव्याजन्यानितानप्रतीतो
जयत्यवस्यवेयोवरिवःकृणोतीतियदाहावसीयसेयोवसीयःकरोतीत्येवतदाहब्रह्मणेराजातमवंतिदेवाइतिपुरोहितमेवैत
दभिवदति ॥ २६ ॥ योहवैत्रीन्पुरोहितांस्त्रीन्पुरोधातॄन्वेदसब्राह्मणःपुरोहितःसवदेतपुरोधायाअग्निर्वावपुरोहितःपृ
थिवीपुरोधातावायुर्वावपुरोहितोंतरिक्षंपुरोधातादित्योवावपुरोहितोद्यौःपुरोधातैषहवैपुरोहितोयएवंवेदाथसतिरोहि
तोयएवंनवेदतस्यराजामित्रंभवतिद्विषंतमपबाधतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिबलेनबल

मश्नुतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपुरोहितस्तस्मैविशःसंजानतेसंमुखाऽएकमनसोयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्रगोपःपु
रोहितोभूर्भुवःस्वरोममोहसस्मिसत्वंसत्वमस्यमोहंद्यौरहंपृथिवीत्वंसामाहमृक्त्वंतावेहसंवहावहै ॥ पुराण्यस्मान्महाभ
यात् ॥ तनूरसितन्वंमेपाहि ॥ याओषधीःसोमराज्ञीर्बह्वीःशतविचक्षणाः ॥ तामह्यमस्मिन्नासनेच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥
याओषधीःसोमराज्ञीर्विष्ठिताःपृथिवीमनु ॥ तामह्यमस्मिन्नासनेच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥ अस्मिन्राष्ट्रेश्रियमावेशयाम्यतो
देवीःप्रतिपश्याम्यापः ॥ दक्षिणंपादमवनेनिजेस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंदधामि ॥ सव्यंपादमवनेनिजेस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंवर्धया
मि ॥ पूर्वमन्यमपरमन्यंपादाववनेनिजे ॥ देवाराष्ट्रस्यगुप्त्याअभयस्यावरुद्ध्यै ॥ आपःपादावनेजनीर्द्विषंतंनिर्दहंतुमे
॥ २७ ॥ अथातोब्रह्मणःपरिमरोयोहवैब्रह्मणःपरिमरंवेदपर्येनंद्विषंतोभ्रातृव्याःपरिसपत्नाम्रियंतेयंवैब्रह्मयोयंपवतेत
मेताःपंचदेवताःपरिम्रियंतेविद्युद्वृष्टिश्चंद्रमाआदित्योग्निर्विद्युद्वैविद्युत्यवृष्टिमनुप्रविशतिसांतर्धीयतेतांननिर्जानंतिय
दावैम्रियतेथांतर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाद्विद्युतोमरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंन
निर्जानंतिवृष्टिर्वैवृष्ट्वाचंद्रमसमनुप्रविशतिसांतर्धीयतेतांननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाद्वृ
ष्टेर्मरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंतिचंद्रमावाअमावास्यायामादित्यमनुप्रवि

शतिसोंतधीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियतेथातधीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाच्चंद्रमसोमरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतधीय
तांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्यादित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतिसोंतधीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियते
थांतधीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयादादित्यस्यमरणेद्विषन्मेम्रियतांसोंतधीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्य
ग्निर्वाउद्वान्वायुमनुप्रविशतिसोंतधीयतेतंननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतधीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयादग्नेर्मरणेद्विषन्मे
म्रियतांसोंतधीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंतितावाएतादेवताऽअतएवपुनर्जायंतेवायोरग्निर्जायतेप्रा
णाद्धिबलान्मथ्यमानोधिजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयादग्निर्जायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यं
त्यग्नेर्वाआदित्योजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयादादित्योजायतांमानेद्विषंजन्यतऽएवंपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यंतोहैवपराङ्प्रजिघ्यत्यादि
त्याद्वैचंद्रमाजायतेतंदृष्ट्वाब्रूयाच्चंद्रमाजायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यंतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिचंद्रमसोवै
वृष्टिर्जायतेतांदृष्ट्वाब्रूयाद्वृष्टिर्जायतांमामेद्विषंजन्यतऽएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिवृष्टेर्वैविद्युज्जायते
तांदृष्ट्वाब्रूयाद्विद्युज्जायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिसएषब्रह्मणःपरिमरस्तमेतंब्रह्म
णःपरिमरंमैत्रेयःकौषारवःसुत्वनेकैरिशयेभार्गायणायराज्ञेप्रोवाचतंहपंचराजानःपरिमम्रुस्ततःसुत्वामहज्जगामतस्यव्र
तंनद्विषतःपूर्वउपविशेद्यदितिष्ठंतंमन्येततिष्ठेतैवनद्विषतःपूर्वःसंविशेद्यद्यासीनंमन्येतासीतैवनद्विषतःपूर्वःप्रस्वप्याद्य

दिजाग्रतंमन्येतंजाग्रियादेवापिहंयद्यस्याश्ममूर्धाद्विषन्भवतिक्षिप्रंहैवैनंस्तृणुतेस्तृणुते ॥२८॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥५॥
इत्यष्टमपंचिकासमाप्ता ॥ ८ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणं समाप्तं ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इति ऐतरेयब्राह्मणं समाप्तम् ॥

॥ इति ऐतरेयब्राह्मणं समाप्तम् ॥